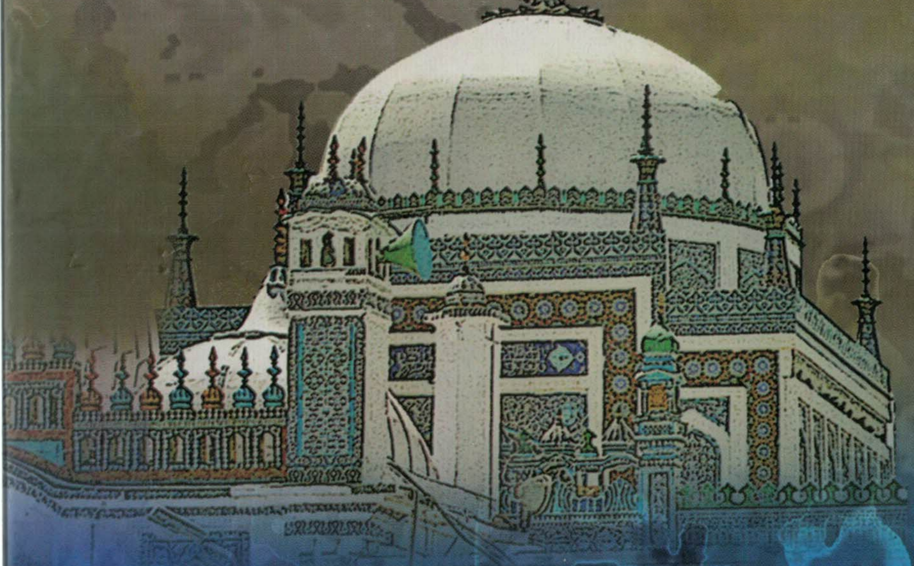
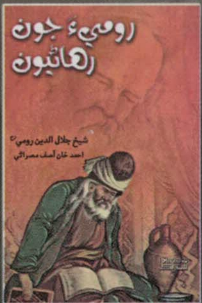
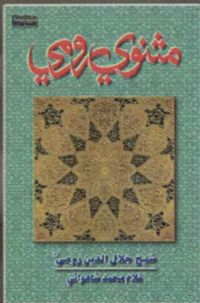
ڀٽائيءَ جون رهاڻيون

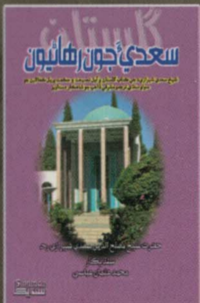
هوتچند مولچند گربخشاڻي

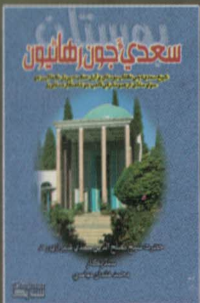

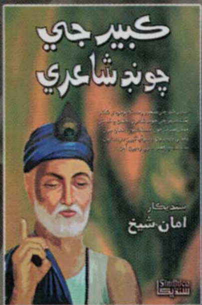
Sindhica
سنڌيڪا

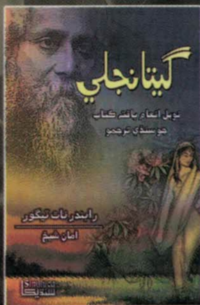

رومي ۽ جون رهاڻيون
شيخ جلال الدين رومي

مثنوي رومي
شيخ جلال الدين رومي

گلستان
سعدي جون رهاڻيون

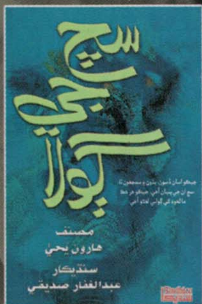

بوستان
سعدي جون رهاڻيون

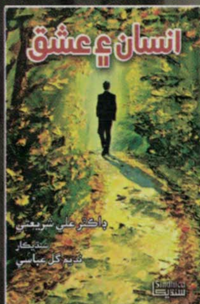

ڪبير جي
چونڊ شاعري
سنڌيڪار
امان شيخ

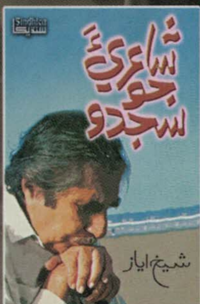

گيتانجلي
رابندرناٿ ٽيگور
امان شيخ

ڪلام گرهوڙي
چونڊ بيت ۽ انهن جي سمجهاڻي
ڪلام
شيخ عبدالرحيم گرهوڙي
ترتيب ۽ تعارف
ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو

تصوف
جو ٽيڪسٽ بوڪ

سچ جي ڳولا
مصنف
هارون يحيٰ
سنڌيڪار
عبدالغفار صديقي

انسان ۽ عشق
ڊاڪٽر علي شريعتي

شاعري ۽ جو سجدو
شيخ اياز

اوهان ڏانهن

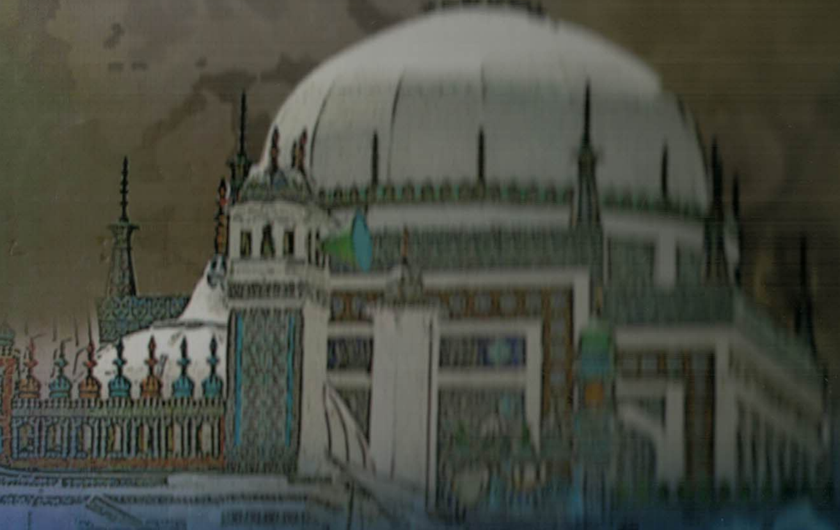

ماڻهوءَ جو
اصل امتحان
نور احمد ميمڻ

Life's Greatest Lessons - 20 Things that matter
زندگي جا 20 عظيم سبق
SUCCESS
FAILURE
هال اربن

Teaching your Children Values
ٻارن کي
سٺا ڳڻ
ڪيئن
سيکارجن

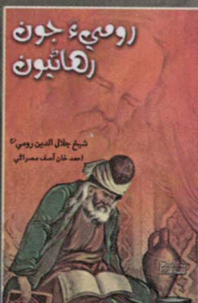

Successful Marital Life
زال ۽ مڙس جي
رشتي کي ڪيئن
ڪامياب بڻائجي
ابراهيم اميني

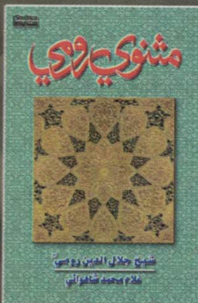
يڪتائيءَ جون رهاڻيون

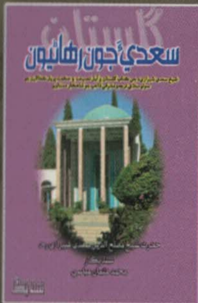

يڪتائيءَ جون رهاڻيون

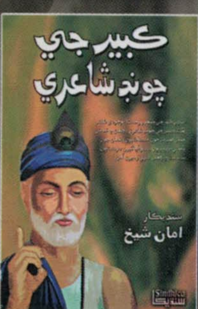
136

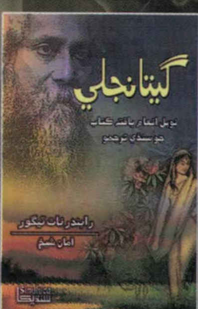

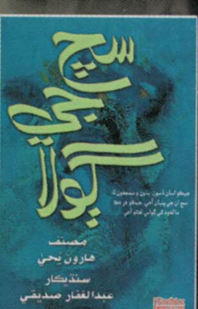

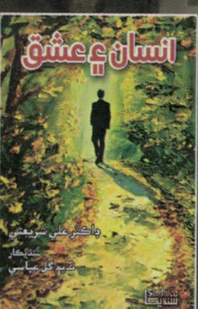

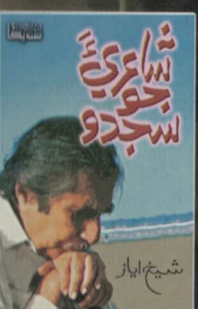

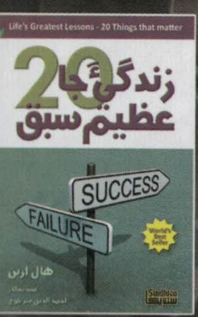

Sindhica

سنڌيڪا

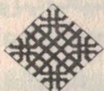
Sindhica

سنڌيڪا

پٽائيءَ جون رهاڻيون

پٽائيءَ جي رسالي ۾ آيل مڪمل تمثيلي ڪهاڻيون

هوتچند مولچند گربخشاڻي

ڪتاب نمبر
136

ڪتاب جو نالو : ڀٽائيءَ جون رهاڻيون
مصنف: هوتچند مولچند گربخشاڻي
ڪمپيوٽر لي آئوٽ: نديم احمد سولنگي
ڇپيندڙ: ذڪي سنز پريس، ڪراچي
ڇپائيندڙ : سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي
قيمت : 150/- رپيا

"Bhitai-a joon Rehanyoon"
(Stories of Shah Jo Risalo)
By: HOtchand Moolchand Gurbakhshani
Published by: Sindhica Academy,
B-24, National Auto Plaza, Marston Road, Karachi-74400

اسٽاڪسٽ
سنڌيڪا اڪيڊمي B_24 ، نيشنل آٽو پلازه مارسٽن روڊ ڪراچي 74400. فون: 021_32737290
سنڌيڪا بوڪ شاپ: شاپ نمبر 5، ميزنائين فلور، حيدرآباد ٽريڊ سينٽر، حيدر چوڪ، 03133692150
سنڌيڪا بوڪ شاپ، 19 بلديه پلازه گھنٽا گھر چوڪ سکر فون: 03352233803 -03013431537
سنڌيڪا بوڪ شاپ، اقراءَ سينٽر، جي پي او روڊ، لاڙڪاڻو فون: 0331_3480039
العماد بوڪ سيلرز، اردو بازار، ڪراچي فون: 0212214521، 0300_343115
ڪاٺياواڙ بوڪ اسٽور اردو بازار ڪراچي - افضل بوڪ اسٽال، مارو ڙا ڳوٺ ڪراچي 03333509236
ڪتاب مرڪز فريئر روڊ، عزيز ڪتاب گھر، بخاري ڪتاب گھر ٻڍراج روڊ، قادري بوڪ اسٽور، مهراڻ بوڪ اسٽور، سنڌ ڪتاب گھر، نيم ڪي چاڙهي سکر - مدني ڪتاب گھر پنوعاقل - ڀٽائي بوڪ هائوس حيدرآباد 03223011560 - سنڌي ادبي بورڊ بوڪ شاپ، تلڪ چاڙهي ماسٽر اينڊ ماسٽر ڪتاب گھر حيدرآباد- شير يزدان بوڪ شاپ، درگاهه ڀٽ شاهه- عثمانيه لائبريري، چنيهاٽي ڪنڊيارو، فون: 0306-3665563، سارنگ بوڪ اسٽور، ڪنڊيارو - سچل ڪتاب گھر درازا درگاهه سچل سرمست - نيشنل بوڪ اسٽور، نوراني بوڪ ڊپو بندر روڊ، رابيل ڪتاب گھر اسٽيشن روڊ، رهبر بوڪ اڪيڊمي رابعا سينٽر بندر روڊ لاڙڪاڻو - مدني اسلامي ڪتبخانو، نئون چوڪ دادو - حافظ بوڪ اسٽور، خيرپور بوڪ اسٽور مسجد روڊ، خيرپور ميرس - مشعل ڪتاب گھر پڊعيدن 03063291657 - المهراڻ ڪتاب گھر، زاهد بوڪ ڊپو، سانگھڙ - سيد ماس ميگا اسٽور، جيڪب آباد - ميمڻ بوڪ اسٽور، شاهي بازار نوشهروفيروز - حافظ اينڊ ڪمپني، لياقت مارڪيٽ، نواب شاهه- ديدار بوڪ ڊپو، ٽنڊوالهيار - مرچو لال پريمي، بدين - مڪتبه يوسفيه، ميرپورخاص. فون. 0300-3319565، عطار ڪتاب گھر، بدين، مهراڻ ڪتاب گھر، عمرڪوٽ، حافظ ڪتاب گھر، ڪپرو، سنڌ ڪتاب گھر، مورو، سومرا بوڪ اسٽور ميهڙ، صديق حيدر ڪتاب گھر، شڪارپور
ساحر ڪتاب گھر، ڪوندي ميهڙ 0346-8948535 ، مڪتبه امام العصر گھوٽڪي، 03033695037

لکپڙھ لاءِ
سنڌيڪا اڪيڊمي
B-24، نيشنل آٽو پلازه مارسٽن روڊ ڪراچي 74400
فون: 021-32737290 ، ويب سائيٽ: www.sindhica.org
اي ميل: sindhicaacademy@gmail.com

فهرست

پبلشر نوٽ_ 5
منڍ_ 6
ليلا ۽ چنيسر_ 7
مومل ۽ راڻو_ 14
عمر ۽ مارئي_ 32
نوري ۽ ڄام تماچي_ 43
سهڻي ۽ ميهار_ 47
سسئي ۽ پنهون_ 59
مورڙو ميربحر_ 67
سورٺ ۽ راءِ ڏياچ_ 71
ڪربلا جو قضيو_ 89

پبلشر نوٽ

شاعر مفڪرن ۽ سڌارڪن پنهنجين پنهنجين قومن ۾ سڌاري جي پرچار لاءِ ڪهاڻين کي تمثيلي شعر جي صورت ۾ استعمال ڪيو آهي. جيئن مولانا جلال الدين روميءَ جي مثنوي اهڙين ڪهاڻين جي تمثيلي شعر سان پري پئي آهي. تيئن پيٽائيءَ جو رسالو به اهڙين ڪهاڻين جي تمثيلي بيتن سان تمتار آهي. روميءَ جي ڪهاڻين ۾ ڪهاڻين جو ڪينواس توڙي جو وڏيڪ ڦهليل آهي. پر پيٽائيءَ جي ڪهاڻين ۾ انساني احساسن ۽ حسناڪين جي اپٽار اجا به ڪي قدم اڳتي وڌيل آهي.

شاعر مفڪرن جو مخاطب جيئن ته رڳي اشرافيه يا ڪو ڪلاس ڪونهي. بلڪ عام ماڻهو انهن جي سڌاري جو مخاطب آهن. انهيءَ ڪري سندن ڪهاڻين جي تمثيلي شعر جو طريقو سنڌائتو ۽ دائمي ثابت ٿيو ۽ ڪيترن نسلن گذري وڃڻ بعد به عوام انهيءَ جا اثر قبوليندو رهي ٿو.

اسان روميءَ ۾ پيٽائيءَ جي پڙهندڙن لاءِ روميءَ ۽ پيٽائيءَ جون رهاڻيون انهيءَ مقصد لاءِ ڇاپي رهيا آهيون ته ٻنهي مفڪرن کي پڙهڻ وقت ان تمثيل جو پسمنظر ذهن تي پرپور نموني ويٺل هجي ۽ نتيجي ۾ ان جو اثر ذهن تي چانئجي وڃي.

ڊاڪٽر گربخشاڻي شاهه جو شارح رهيو آهي. ان ڪري هن انهن ڪهاڻين جي تفصيل ۽ پسمنظر کي وڏي محبت سان روح رهاڻ جي نالي سان ڪاغذ تي اتاريو جيڪو هينئر "پيٽائيءَ جون رهاڻيون" جي نالي سان اوهان جي هٿن ۾ آهي. اسان کي اميد آهي ته هي ڪتاب به "روميءَ جون رهاڻيون" وانگر پڙهندڙن وٽ بيحد مقبوليت ماڻيندو.

نور احمد ميمڻ
چيئر مين
سنڌيڪا اڪيڊمي

منڍ

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي تمثيلي شعر جو اڪثر مضمون ڪن قصن ۽ ڪهاڻين تي ٻڌل آهي، مگر شاهه پاڻ ڪو به قصو يا ڪهاڻي سربستيءَ ريت ۽ سلسلي وار بيان نه ٿو ڪري. اُنهن مان فقط ڪي دلچسپ واقعا ۽ احوال نظر ۾ آندا اٿس. سڄيون ساريون آکاڻيون ڪيترن صاحبن وڏي شد ۽ مد سان ۽ پڻ نون رنگن ۽ ڍنگن سان نظم توڙي نثر ۾ نقش ڪيون آهن. مون انهن مڙني کي پنهنجي تاليف ڪيل "شاهه جي رسالي" جي ٻئين ۽ ٽئين جلد ۾ نئين لباس ۾ ظاهر ڪيو آهي. هاڻ پڙهندڙن جي سهوليت لاءِ اُنهن کي اُتان ڌار ڪري، هن ڪتاب ۾ هڪ ئي هنڌ جمع ڪيو ويو آهي. البت منهنجا ڏنل احوال رواجي ڏنل احوالن کان اوڙ نموني جا آهن. پر انهن اختلافن لاءِ مون وٽ معتبر حوالا موجود آهن، جن جو ذڪر "شاهه جي رسالي" ۾ اڳيئي ڪيو اٿم. آکاڻين جي عبارت ۾ شاهه جي سنڌيءَ ٻنان ٻئي ڪنهن جي به عبارت جي تتبع نه ڪئي ويئي آهي. هنن قصن ۽ ڪهاڻين کي خالي آکاڻيون ۽ ڏند ڪٿائون ڪري نه سمجهڻ گهرجي. منجهن وڏيون تمثيلون رٿيل آهن، جن ۾ الاهي اسرار پلٽيل آهن، جن ۾ ﭝوڙهي روح رهاڻ رچيل آهي، ۽ جن جي ذريعي انسان جو سن وجيو رب سان ملي.

جي تو بيت پائيا، سي آيتون آهين،
نئو من لائين، پريان سندي پار ڏي.

هوتچند مولچند گربخشاڻي
ڪراچي 16 مارچ 1933ع

ليلا ۽ چنيسر

راڻو ڪنگهار[1]، ڍٽ ڌڻي، هڪ نهايت حشمت ۽ دٻدٻي وارو حاڪم ٿي گذريو آهي. ان کي ڪوڙروءَ نالي هڪ نياڻي هئي، جنهن جي حُسن جي هنڌ هنڌ هاڪ هئي ۽ ان زماني ۾ سونهن ڪري ڪو ثاني نه هئو. سندس مڱڻو سوڍن اتماديءَ سان ٿيل هو.

ساڳي زماني ۾ سومري گهراڻي جي داستڙو شاخ مان راجا چنيسر نالي، ديول ڪوٽ[2] تي راڄ ڪندو هو. حسن ۽ دولت، شان ۽ شوڪت ۾ بي نظير هو. انهن اوصافن ڪري سيڪا سهڻي سندس سهاڳ جي طمعدار رهندي هئي. هڪڙو ڏينهن ڪوڙروءَ کي سندس سهيليءَ جنميءَ چٽر ڪري چيو ته "تون جو هيترو هار سينگار پيئي ڪرين، سو پاڻ ته چنيسر سان چاهه رکيو اٿيئي؟" هن طعني ڪوڙروءَ کي تمام ڪري چڙيو ۽ اُنهن ڏنو چنيسر تي چري ٿي پيئي.

ان ماجرا جي جڏهن ماڻس مُرڪيءَ کي ڪل پئي، تڏهن سڏو وڃي پنهنجي پتار راڻي ڪنگهار کي خبر ڪيائين. چنيسر سان سڱ ڪرڻ هڪ فخر جهڙي ڳالهه هئي، سو راڻي کي هيءَ ڳالهه ٻڌي گهڻي

---

[1] ڪڇ ملڪ جي ڪهاڻين ۾ راڻو ڪنگهار سولنڪي راجپوتن جي خاندان مان شمار ڪيو ويو آهي، ۽ ڪيس لکپت جو صوبو ڄاڻايو ويو آهي.

[2] ميجر راورٽي پنهنجي ڪتاب "مهراڻ". (ص- 322) ۾ لکي ٿو ته گهٽيءَ کوجنا بعد معلوم ڪيو ويو آهي ته ديول ڪوٽ يا ديول بندر مڪلي ٽڪريءَ جي ڇيڙي وٽ، پير پٺي جي مقبري ڏاري، سنڌونديءَ جي شاخ بگهاڙ جي ڪنڌيءَ تي، هڪ عاليشان شهر ۽ مشهور واپار جو مرڪز هو. سندس ذڪر تاريخن مان لڀندو. تحفة الڪرام جي سند موجب چنيسر ديول ڪوٽ تي 1288ع کان 1306ع تائين حڪومت ڪئي.

خوشي ٿي. پر دل ۾ سمجهيائين ته جيڪڏهن تو ظاهر ظهور سنگ چڪايان، ۽ چنيسر ٿو انڪار ڪري، ته مفت شهرت ۽ بدنامي ٿيندي سو پاڻ ۾ پهه پچايائون ته چنيسر کي ڪنهن حيلي بهاني هٿ ڪجي. نيٺ هن ٺهراءَ تي بيٺا ته ڪؤنرو ۽ ماڻس وڻجارڪو ويس ڪري، چنيسر جي ديس وڃي، ان کي ريجهائڻ جون رمزون رَچين. سٽت ئي مال اسباب ميڙي، وهٽ پلاڻي، وطن واري، پريت ندي پار پئي، اچي ديول ڪوٽ ۾ ديرو دمايائون. سانگي سان، هڪ گلن واريءَ جو ساٿن سنبنڌ ٿي پيو. هڪ ڏينهن ان سان اندر جو احوال اوريندي معلوم ٿين ته سندن مقصد چنيسر جي وزير جکري هٿان پورو ٿيندو. پوءِ ٿيئي گڏجي، جکري جي جاءِ ڏي روانيون ٿيون. اُتي پهچڻ شرط ڪؤنروءَ کيس پنهنجي درد جو داستان ٻڌايو ۽ پيرن تي ڪري، نيزاري ڪيائينس ته "ڪنهن به ريت اُتي منهنجي واهر ڪر" وزير جي دل پني، سو ڏڙ دلاسو ڏيئي، چيائينس ته "سائينءَ تي رک، مڙئي سٺائي ٿي پوندي باک ڦٽڻ بعد، آءٌ چنيسر وٽ چڙهي ويندس، ۽ اميد اٿم ته توکي پاڻ وٽ آڻائيندو." ائين چئي، تنهي ڄڻين کي رخصت ڏنائين.

صبح سان جکرو سنيري، شاهي محلات ڏي راهي ٿيو. وڃڻ وٽي، چنيسر سان ڪؤنروءَ جي محبت جو ذڪر چوريائين، ۽ سندس سونهن سوبيا جو اهڙو نقش ڪڍيائين جو چنيسر جو هنيو البت هرڪجي ويو. پر پنهنجي پٽ راڻيءَ ليلا جو لحاظ ڪري، جکري کي جواب ڏنائين "ليلا وڻي، ٻيءَ ڪنهن ڏاريءَ ڏال سان ناتو رکڻ نامناسب آهي. بهتر آهي ته ڪؤنروءَ کي ريهي ريبي، وطن ڏانهن وارينس". جکري ڪؤنروءَ جي پاران وري به از حد آزي نيازي ڪئي، ۽ اکين ۾ آب آڻي، عرض ڪيائين ته "ڪؤنروءَ تي ڪا ڪهل ڪريو." پر چنيسر پنهنجي قول کان باز نه آيو. جڏهن جکري هيءَ ناميديءَ جو نياپو ڪؤنروءَ ۽ ماڻس کي آڻي ٻڌايو، تڏهن ٻنهيءَ جا ڇهه ڇڄي پيا، ۽ اکين اڳيان انڌيون اچي وين. آخر هيو ڪو اپاءُ نه ڏسي، رٿ رٿيائون ته "مال اسباب

وڪڻي، ويس مٽائي، وڃي ليلا وٽ پورهيتيون ٿي بيهون ته من ڪنهن موقعي تي، چنيسر کي تجويز ڪري، ليلا تان چٽ ڪٽائي، پنهنجي پلئه آڻيون." اها ڳالهه ڳٽي، غريباڻو لباس پهري، ليلا وٽ لنگهي ويون، ۽ ليلائي چيائونس ته "سائڻ! زماني جي ڏولائن اسان کي هٿ رولي ٿولي آندو آهي. پيسو پنجڙ جو ساڻ هئوسين، سو بنو ڏيئي ويو آهي. ڏٽيءَ توکي پنهنجي ٻاجهه سان راڻي ڪيو آهي. جي هيڏين تي هٿ رکيئه، ته هرج ڪونهي. ٻئي هٽ جون سڄيون آهيون: امان اُٽڻ جي فن ۾ استاد آهي، ۽ آءٌ وري گهرو ڪم ڪار ۾ ڪڙي تڙي آهيان." ليلا کي سندن بيحاليءَ تي قياس آيو. ٻنهيءَ کي هڪدم پنهنجون خاص ٻانهيون ڪري رکيائين. ڪؤنروءَ تي چنيسر جي سيج وڇائڻ جو ڪم ڏريائين، ۽ ماڻس مرڪيءَ کي چنيسر جي پڳ اُٽڻ جو امر ڪيائين.

وقت ويو گذرندو، مگر چنيسر جي وصال جو ڪو به امڪان نظر نه آيو. هڪ رات نراسائيءَ وچان ڪؤنروءَ جي اکين مان اوچتا لڙڪ وهڻ لڳا. ليلا هيءَ رنگ ڏسي، ڪائنس رئڻ جو سبب پڇيو. ڪؤنروءَ وراڻي ڏني ته "سائڻ! رئان ڪونه ٿي . وٽ سوريندي، تيل هاٿو هٿ لڳي ويم، جهنڪري اکين ۾ پاٽي اچي ويم." ليلا کي هن ڳالهه تي ويساهه نه آيو. ورجائي پڇيائينس. آخر سچي ڪرٽي پيس. چيائين ته "ڪو ڏينهن هو، جو آءٌ به تو وانگي هندرون وچ ۾ هوندي هيس. رات جو منهنجي نولکي هار وارا شب چراغ اهڙو جرڪندا هئا، جو اونداهيءَ ۾ اوجر ٿي ويندو هو. اهي سکيا ڏينهن ساريندي، نيڻ پرجي آيم." ڪؤنروءَ جي ڪهاڻي ليلا کي دل سان نه لڳي. ثابتي گهريائينس. ڪؤنروءَ سٽ ڏيئي، پنهنجو نولکو هار دبليءَ مان ڪڍي آڻي. ان جي جهلڪي سان سارو محلات ٻه به ڪرڻ لڳو. ليلا جا سياءَ جي ڇلولي هئي، ۽ مٽين سان محبت رکندي هئي، سا هار پسي هرڪجي ويئي. ڪؤنروءَ کي هڪل ڪري چيائين ته "گهر جيڪي گهرڻو هجيئي، رڳو اهو هار مون کي ڏي" ڪؤنروءَ ورندي ڏني ته "مون وٽ مال متاع

جي ڪمي ڪانهي، فقط چنيسر سان هڪ رات رهاڻ ڪرڻ ڏينم. ته هار مٿانءِ گهوري ڇڏيان.“ ليلا جنهن جا حوصلا هار جي هوس خطا ڪري وڌا هئا، تنهن هيءُ شرط هڪدم قبوليو ۽ چيائينس ”هاڻ وڃي دلجاءِ ڪري ويهه، رات جو آءُ پاڻهي چنيسر کي آڻي تنهنجي ڪمري ۾ پهچائي وينديس.“

قضائي، انهيءَ رات چنيسر درٻارين ۽ دوستن سان محفل ڪندي، نشي ۾ الوٽ ٿي ويو هو. لاڙوءَ رات جڏهن موٽي منزل تي آيو، تڏهن ليلا کيس خماريل ڏسي خوش ٿي. پانيائين ته هاڻي چنيسر کي جيئن چونديس تيئن ڪندو. ڳڙهانڙي پائي، ليلا يائينس ته ”ويچاري ڪوڙرو تو لاءِ تالان آهي، اڄ رات وڃي اُڪير لاهينس.“ جيتوڻيڪ چنيسر پوري هوش ۾ نه هو، تڏهن به اهڙيءَ آڇ تي غيرت آيس، ۽ صفا نابري واري. وڦلڻ لڳو. پر ليلا ڪن لاتاري ڪري، کيس هٿ کان وٺي، ڪوڙروءَ جي ڪمري ڏانهن، ڪاهي ويئي. ڪوڙروءَ جنهن جي انتظار ۾ تارا تڪيندي رات وهامي ويئي هئي، سا چنيسر کي چترائي اندر وٺي ويئي. ٻانيڻ به هڪيو تڪيو وينو هو جنهن نهه پهه ويڏي پڙهي، سندن ميڙائي جو موڪ ڪيو. پر چنيسر جو سرت ۾ نه هئو سوگيرو ٿي پلنگ تي پئجي رهيو. ڪوڙروءَ کيس سجاڳ ڪرڻ لاءِ گهڻائي مٿا مونا هنيا، پر ڪين وريو. مٿان اچي پيچ پني. چنيسر اک پٽي ته ڏسي ته ڪوڙروءَ جي پر ۾ ستو پيو آهيان. پاڻ کي اهڙيءَ اڻ سهائينديءَ حالت ۾ ڏسي ڏاڍي ٻجان لڳس. بستري تان لهي، ڪمرو ڇڏي وڃڻ تي هو ته مرڪيءَ هڪل ڪري چيس ته ”سائين! پنهنجي لائن لڏيءَ کي ڇڏي ڪاڏي ٿا وڃو؟ ليلا ته رات اوهان کي هار تي وڪڻي ڦٽو ڪيو.“ پوءِ مرڪيءَ سارو سماچار ڪري ٻڌايس. ٻڌڻ شرط، ليلا دل تان ڪري پيس. ڪوڙروءَ جو اهڙو قرب ڏسي، مٿس موهت ٿي پيو.

هن روئداد جي خبر جڏهن ليلا کي پئي، تڏهن گهڻئي ڪارون وس ڪيائين، پر چنيسر کي نه آئڙيا. آخر آسرو پلي، ڏهاڳ جو ڏنءُ

پرسر ڪري ماڻتاڻي ملڪ رواني ٿي. اندر ۾ اهائي آس هيس ته ڪنهن ڏينهن مڙيوئي چنيسر سندس مدايون ميٽي، کيس پناهه جو پالد ڏيئي، وري به مٿس مهر جو هٿ ڌريندو. پر ورهين جا ورهيه گذري ويا، چنيسر جو پروئي نه پيو.

سانگي سان، جکري وزير جو مڱڻو ليلا جي ماڻتن مان ٿيل هو. جڏهن انهن کي ليلا جي ڏهاڳ جي پروڙ پئي، تڏهن سڱ ڏيڻ کان صفا انڪار ڪيائون. جکرو جو محبت جي ڪڙي ۾ قابو هو تنهن وڌا وس ڪيا، پر مڱ جا ماٽ پڙ ڪيڏي ٻيٺا. لاچار جکرو ليلا وٽ لنگهي ويو ۽ وڃي ستايائينس. ليلا کي هن جي حال تي رحم آيو. چيائينس ته ”جيڪڏهن چنيسر کي مون وٽ هڪوار آڻيندين، ته تون ٻانهن مون ڪان لهڻي.“ جکرو هيءُ شرط قبولي ديول ڪوٽ موٽيو. چنيسر کي هٿ ادب جا ٻڌي، عرض ڪيائين ته ”جيئن وٽيو تيئن قدم رنج فرمائي، مون مسڪين جي شاديءَ ۾ شريڪ ٿي، پنهنجو پاڻ پلايو.“ چنيسر سندس عرض اونايو ۽ ساٿ سان سنيري، ليلا جي ساٿيه ڏي روانو ٿيو. جڏهن ڇڄ اچي شهر کي اوڏي پهتي، تڏهن ليلا ۽ سندس سهيليون، اڱڙيون ڪيڏي، راڻي جي آجيان لاءِ ناچ ۽ گانو ڪنديون، اڳتي وڌيون. ليلا جو ناز ۽ نخرو ڏسي، چنيسر کيس سڃاڻڻ بنا، مٿس مفتون ٿي پيو. چيائينس ته ”اي نازنين! گهونگهٽ کولي، منهن ته ڏيکار. پڪ اٿم ته جهڙو آواز منو اٿيئي، تنهن کان وڌيڪ منهن منو هوندءِ.“ ليلا اکڙي لاهي، چنيسر اڳيان نروار ٿي بيٺي. هيءُ اوچتو لقاءُ چنيسر سهي ڪين سگهيو. جيتوڻيڪ ظاهر طور ليلا سان لاڳاپا لاهي ڇڏيا هئائين، تڏهن به هن جي لنءُ جي لغار سندس دل ۾ هميشه لڳل هوندي هئي. هاڻ سندس روح اهڙي ريلو ڏنو جو اتي جو اتي پر ان ڇڏيائين. ليلا پڻ هيءُ حال ڏسي مورڇا ٿي ڪري پيئي، ۽ مري، محبوب سان ميلو ڪيائين.

سُر ليلا ۽ چنيسر ۾ اُن کان پوءِ ايندڙ سر مومل راڻي ۾ شاهه تصوف جو هڪ خاص باريڪ نڪتو بيان ڪيو آهي، جو آهي: ”خدا جي

غيرت" ليلا مان مراد آهي. اهو سالڪ جنهن کي خدا جو وصال هڪواري نصيب ٿيو آهي، پر پوءِ نفس جي ڦندي ۾ ڦاسي، اوجھڙ وچي پوي ٿو. ۽ حقيقي محبوب کان منهن موڙي مجازي مزن جو شڪار بڻجي ٿو. ازانسواءِ سالڪ کي طريقت جي واٽ ۾ مڪاشفا ۽ مشاهدا حاصل ٿيندا آهن جي گھڻو وقت جٽاءُ نہ ڪندا آهن. ڪي سالڪ انهن تي ئي هر ڪجي، حق جي تلاش ڇڏي ڏيندا آهن. انهيءَ ڪري خدائي غيرت جنبش ۾ اچي ٿي، سالڪ کي ڦوڙائي جو فلق لڳي ٿو. خدا جي پيغمبير جو فرمودو آهي تہ "اِنَ سعدالغَيُور وَانا غَيُرمِنْ سعدوَالله اَغَيَرُ مِنّي، وَ مِنْ غَيرتّه حَرَمَ الفَواحَش ماظَهَرَ مِنْها وَما بَطَنَ". "يعني بيشڪ سعد[1] غيرت وارو آهي، ۽ آءٌ سعد کان وڌيڪ غيرتمند آهيان، پر خدا مون کان بہ وڌيڪ غيرتمند آهي، ۽ پنهنجيءَ غيرت وچان ان سيني ڳجهين توڙي پالهين بڇڙاين کان روڪ ڪري ڇڏي آهي." انهيءَ غيرت جي ئي ڪري آدم کي بهشت مان نيڪالي ملي. آدم کي جنت ۾ سيئي نعمتون موجود هيون، پر شيطان جي چٺي لڳي، خدا جي امر کي آڏو ڦري، منع ٿيل ميوو کاڌائين. هن رتيءَ جي رهاڻ جو نتيجو اهو نڪتو جو کيس وڇوڙو سهڻو پيو. سالن جا سال پئي ٻاڏاياٿين. آخرڌهن پاڻ مان سڀ غير گمان ڪڍي ڦٽو ڪيائين، تڏهن سندس توبہ قبول ٿي، ۽ وري وصال جو ورق وريس. اهڙيءَ طرح ليلا کي بہ چنيسر جي وصال ۾ طرحين سک ۽ آرام ميسر هئا، پر ڪؤنروءَ جي ڏتارڻ تي مٽئي تي موهجي، چنيسر جي غيرت جاڳايائين. ان ڪري ڏهاڳ جو ڏک ڏسڻو پيس. چنيسر جو راج، جو گويا بهشت مثال هو تنهن مان تڙجي نڪرڻو پيس. ورهين جا ورهيہ پئي روج ۽ راڙو ڪيائين، نيٺ مري مهت لڌائين. حڪيم سنائيءَ جو قول آهي:

[1] سعد بن معاذ حضرت محمد صہ جي اصحابن مان هڪڙو هو.

هرچہ از راه او ماني، چہ کفر آن حرف چہ ايمان،
هرچہ از دوست افتي، چہ زشت آن نقش چہ زيبا.

يعني:

"ڪهڙي بہ شيءِ جا خدا جي راهہ کان توکي برطرف ڪري: چا ڪفر جو ڪلمو هجي، چا ايمان جو: ۽ هڪڙو بہ نقش جو توکي دوست کان دور ڪري: خواهہ بڇڙو هجي: خواهہ سهڻو تہ انهن مڙنيءَ کان گوشو ڪر".

مومل ۽ راڻو

پندرهينءَ عيسويءَ صديءَ جي اوائل ۾، راجا نند نالي گجر[1] ذات جو هڪ سردار، ميرپور ماٿيلي[2] جو حاڪم هو. کيس نوَ نياڻيون هيون. انهن مڙني مان مومل سونهن ۾ سوائي هئي، ۽ سومل وري سياڻپ ۾ سرس هئي.

هڪ ڏينهن راجا نند امير امراءَ ساڻ ڪري، سنڌونديءَ جي ڪپ تي شيل شڪار پئي ڪيو ته اوچتو هڪ سوئر درياهه ۾ تيندو نظر آيس. چا ڏسي ته جيئن سوئر وڃي اڳتي وڌندو تيئن درياهه وڃي سڪندو. اهڙو اچرج ڏسي، سوئر جي پنيان ڪٽي پنهنجو گهوڙو ڇڏيائين، ۽ ويو ڪاهيندو تان جو ٻئي وڃي پرينءَ پر پهتا. آخر سوئر کي پهچي، کيس ڏڪو هڻي، ماري وڌائين. دل ۾ خيال ٿيس ته سوئر جي ڪنهن اندام ۾ مڙيوئي ڪو اسرار هو جو پاڻي سڪندو پئي ويو. تنهنڪري وينو سوئر جي بدن کي پرزا پرزا ڪرڻ ۽ انهن کي پاڻيءَ ۾

---

[1] ڊاڪٽر ردولف هورنلي جي سند موجب (ڏسو رايل ايشياٽڪ سوسائٽي جرنل، سنه 1905ع، ص 4_1). گجر قوم آرين وانگر وچ ايشيا مان لڏي، ڇهين عيسويءَ صديءَ جي اوائل ڌاري، اتر هندستان ۾ اچي ٻئنڪ ڪئي. توريئي عرصي ۾ هڪ وڏيءَ بادشاهت جو پايو وڌائين. سنه 840ع ڌاري، سارو اتر هندستان گجرن جي حڪومت هيٺ هو ۽ سندن گاديءَ جو هنڌ قنوج ۾ هو. ڪيترين مشهور راجپوت ذاتيون، جهڙوڪ سولنڪي، چوهاڻ، پرمار، پرهيار وغيره گجر قوم جي نسل مان ٿِيل آهن.

[2] چون ٿا ته ماٿيلي جي ڪوٽ جو بنياد پهريائين راءِ گهراٽي 495ع ڌاري وڌو هو. ڪانئس پوءِ ايندڙ گهراڻا به مٿس عمارت اڏائيندا رهيا، تان جو سنه 1395ع ڌاري جڙي راس ٿيو. انهيءَ زماني ۾ راجا نند مٿس حاڪم هو. (ڏسو اٿبت صاحب جي سنڌي تاريخ، ص_ 105)

وجهي آزمائڻ. آخر معلوم ٿيس ته اهو راز هڪ ڏند ۾ سمايل آهي. پوءِ اهو ڏند ساڻ ڪري، ان جي وسيلي پار پئي، موٽي پنهنجي محل ڏي روانو ٿيو. رفتي رفتي پنهنجي سارو خزانو ڪٽي، درياهه جي پيٽ ۾ پوشيده ڪري رکيائين. هن مام جي ڪنهن کي خبر نه رهي.

اتفاق سان هڪ فقير کي جادوءَ جي زور تي انهيءَ ڏند جي ڪرامت جي ڪڙڪ پئجي ويئي. ڏاڍي دل ٿيس ته ڪيئن به ڪري اهو هزاري ڏند هٿ ڪريان سو ڪهي ڪهي، اچي ماٿيلي ۾ پهتو ۽ واجهه پئي وڌائين ته ڪو اهڙو موقعو مليم، جو راجا نند جي پرپٺ پنهنجي آرزو پوري ڪريان. ڪنهن ڏينهن راجا نند سانگي سان سفر سڌاريو. اهو وجهه وٺي، فقير وڃي محلات جي در تي سَئنَ هنئي ۽ وٺي اهڙيون آهون صدائون ڪيائين جو محلات اندر مومل جي ڪن وڃي پهتيون. مومل اُمالڪ درِيءَ کان منهن ٻاهر ڪيو، فقير کان پڇيو ته "اي سائين لوڪ! توسان ڪهڙي ويڌن تي آهي؟" فقير وراڻي ڏني ته "سانئڻ! آءٌ ڪنهن وڏي مرض ۾ مبتلا آهيان. ۽ ڏس مليو اٿم ته شايد سوئر جي ڏند مان شفا حاصل ٿئيم. اوهين اچي ڪاري جا مالڪ آهيو ۽ ضرور اهڙيون شيون اوهان وٽ ئي موجود هونديون. اها آس رکي اوهان جي در سوالي ٿي آيو آهيان." مومل کي هري آيو ته بابي وٽ برابر هڪ ڏند آهي، سو نڪا ڪيائين هم، نڪا تم. ڳولهي ڦولهي، ڏند ڪٽي آئي فقير جي جهوليءَ ۾ وڌائين. فقير به کيس دعائون ڪندو رهندو رهيو. پوءِ سڌو رخ رکيائين درياهه ڏي جتان پاڻي سڪائي، راجا نند جو خزانو ٻوئي، وڃي ڪنهن ڏوراهين ملڪ ۾ آرامي ٿيو.

ستت ئي راجا نند به سفر تان موٽي آيو. ڪنهن وقت پنهنجي خزاني ڏسڻ جو خيال ٿيس. ڏند لاءِ گهڻو ئي هيڏانهن هوڏانهن نهاريائين. پر پتوئي ڪونه پيس. آخر پڇا بعد، محلات جي ماڻهن کان معلوم ٿيس ته اهو ڏند مومل ڪنهن رمتو فقير کي ڏيئي ڇڏيو آهي. ٻڌڻ شرط تَنهن کان وٺي چوٽيءَ تائين باهه وٺي ويس. ۽ ڙلهليون ڪري آيو مومل کي مارڻ، کيس صفا خون ڪري ڇڏي ها، پر سومل وچ ۾ پئي،

پيءُ کي حال هٿائي، پاسيرو ڪيو ۽ ڪيس دلاسو ڏيئي، چيو تہ "اهو خزانو اوهان مون کان لهڻو."

سومل جادو ڪامڻ جي فن ۾ گهڻو هوشيار هئي، سو ويهي، ويچار ڪيائين تہ اهڙو ڪو منڍ منڊجي، جو مال متاع هميشہ هٿ ايندو رهي. اها سٽ سٽي، ڀينرن ۽ ٻانهين کي ساڻ ڪري، ماڻيلو ڇڏي، جيسلمير جي ويجهو لڊاڻي[1] جي شهر ۾ وڃي وسڻ ڪري ويٺي.

ٿوريئي عرصي ۾، لڊاڻي جي ڀرسان، ڪاڪ نديءَ[2] جي ڪلهي تي، هڪ طلسمي رنگ محل رچي راس ڪيائين. محل جي چوڌاري هڪ عمدو ۽ خوشنما باغ ڪري رکايائين، جنهن جي گلن ڦلن جي خوشبوءِ من مستانو ٿي ڪيو. باغ جي چوڌاري وٽراهہ مان اهڙو انگڙ ونگڙ ڀيچرو بنايائين، جنهن ۾ هڪواريءَ ڪو گهڙي سهي، تہ وري سندس موٽڻ ئي مشڪل. محلات جي ٻنيي وٽ وري هڪ شيشي جو تلاءُ کٽي ٺهرايائين جنهن ۾ طلسمي پاڻيءَ اهڙيون ڇوليون پئي ماريون، جو ڏسندڙن جون دليون ڏڪيون ٿي ويون. دروازي وٽ ۽ محلات جي چئن ئي ڪنڊن تي جادوءَ جا شينهن ڪٺي ڪڙا ڪيائين، جن جي گروڙن آسمان ڏاري ٿي وڌو. ديوان خاني ۾ ست ڪتولا هڪ جهڙا

---

[1] لڊاڻو (لودرو) جيسلمير کان اتر اولهہ طرف پنجن ڪوهن جي مفاصلي تي آهي، ۽ هاڻي ڦٽي ويو آهي. ڏهينءَ کان ٻارهينءَ صديءَ عيسويءَ تائين ڀٽي راجپوتن جي گاديءَ جو هنڌ هو. اصل لودر راجپوتن جو ٻڌايل هو جي پرمار راجپوتن جي نسل مان هئا. لودرن جي ڏينهن ۾ هيءُ شهر نهايت وسيل هو ۽ ڪيس ٻارهن دروازن هئا. منجهس ٻہ وڏا مندر هئا، جي اڄ ڏينهن تائين قائم آهن انهن مان هڪڙو مندر ماتا جو آهي، ۽ ٻيو پارشوناٿ جو. اڄ ڏينهن تائين انهن مندرن جي ڀيٽا لاءِ راجپوتانا مان ماڻهن جا حشام ويندا آهن (ڏسو راجپوتانا گزيٽيئر جلد3، الف، جوڙيل ميجر ارسڪائين جو ۽ ٽاڊ صاحب جو راجستان،، جلد2 ص_19)

[2] ڪاڪ ندي لڊاڻي جي ٽڪر تان هڪ چشمي مان منهن ڪڍي ٿي. ٽاڊ صاحب پنهنجي راجستان ۾ لکيو آهي (ڏسو جلد 2، ص_194) تہ هڪ مشهور جوڳي انهيءَ چشمي تي رهندو هو ۽ سندس نالو هو ڪاڪ يا ڪاگ. جنهن ڪري انهيءَ نديءَ تي ڪاڪ جو نالو پيو. اها نديءَ اڄ ڏينهن تائين وهندڙ آهي. سندس ڪنڌيءَ تي هڪ پٿر جي ٺٿل عمارت جا نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا، جنهن کي عام ماڻهو "مومل جي ماڙي" ڪري سڏيندا آهن.

سلواريل ۽سينگاريل وڇارائي ڇڏيائين. انهن مان ڇهہ ڪتولا ڪچي سٽ سان واڻيل هئا، ۽ هر هڪ جي هيٺيان هڪ اونهو کوهہ کٽيل هو. باقي ستين ڪتولي ۾ ڪو بہ ڪوٽ ڪريب رکيل ڪونہ هو.

جڏهن محلات ۾ ٻيو سارو ٺڪساٺ جڙي تيار ٿيو تڏهن ٻاين ۽ ٻانهيون ٺهي ٺڪي، ويس ورڻ ڪري، ڪوريئڙي وانگر چار پکيڙي اندر ويهي رهيون؛ ۽ شهر ۾ هوڪو گهمايائون تہ "جيڪو ماڻهو باغ لنگهي، تلاءُ اُڪري، شينهن جي چنبي کان پاڻ بچائي، سهي سلامت سچي ڪتولي تي اچي وهندو، تنهن کي مومل جو هٿ نصيب ٿيندو."

انهيءَ هوڪي هٽي وڃي هنڌ ڪيو. ڇو تہ لڊاڻي جو شهر هڪ هاڪارو تيرٿ هو جتي پرانهن ملڪن جا واپاري ۽ شهزادا جاتائن لاءِ ايندا هئا. ۽ انهن جي معرفت مومل جي حسن جي هاڪ هنڌ هنڌ پکڙجي ويئي. ڪيترائي بادشاهہ ۽ سوداگر مال متاع ساڻ کڻي، مومل جو سنگ هٿ ڪرڻ لاءِ اچي لڊاڻي ۾ ڏيرو ڪندا هئا.

باغ جي لنگهہ وٽ هڪ وڏي ڀير رکيل هوندي هئي. جيڪو بہ مومل سان ملڻ جي خواهش ڪندو هو سو پهريائين اچي ڀير تي ڏونڪو هڻندو هو. ڀير جي آواز تي مومل يڪدم پنهنجيءَ پاڙهيل ٻانهيءَ ناتر کي آجيان لاءِ ٻاهر موڪليندي هئي. پوءِ ناتر اڳ ۾ ئي هلندي هئي، ۽ مهمان سندس ڪڍ ويندو هو. واٽ تي ناتر گوهي ڏيئي، پاڻ ٽڳائي ويندي هئي، ۽ مهمان پيچدار ڀيچري ۾ منجهي، هيڏانهن هوڏانهن پيو لوهون ڏيندو ۽ ڊومائون ڪائيندو هو. تان جو مومل جا ماري اچي مٿس ڪڙڪندا هئا ۽ ڪانئس سڀ هيرا جواهر ڦري، ٻچڙ ڪري ٻاهر اماڻيندا هئس. ڪو بہ اهڙيءَ خواريءَ جي خبر پنهنجي ساٿين کي نہ سليندو هو ۽ ٻچڙو منهن ڪري، لڊاڻي مان لوڏجي نڪرندو هو. ۽ نراسائيءَ وچان ڪفني پائي، جوڳيڙو ٿي، مومل جي وصال لاءِ واجهائيندو، جهنگ جهاڳيندو وتندو هو جيستائين سندس پساهہ پورا ٿين. اهڙيءَ ريت گهڻن سڌڙين جا خانا خراب ٿي ويا، ۽ مومل بہ وڏا گنج گڏ ڪري پنهنجي پيءُ راجا نند کي پئي پهچايا.

انهن عقوبتن هوندي بہ، گهٽيئي محبت جا ماريل اڻ ڳڻا عاشق ٿي، ڏيساور ڏوري، ڪشٽ ڪڍي، پتنگن وانگي اچي مومل جي شمع مٿان پاڻ فدا ڪندا هئا. جيڪي مارين جي موچڙن هوندي بہ پيچري جي پچر نہ ڇڏيندا هئا سي نيٺ اتي ئي ڪاچي ڪپي ويندا هئا. ۽ سندن مڙه ڪاڪ جي ڪنڌيءَ تي قبر داخل ڪيا ويندا هئا. جيڪي بختن سان حيلا وسيلا ڪري، پيچري مان لنگهي، محلات تائين پهچندا هئا، سي بہ هڪ نہ ٻئي ڪتولي تي ويهي، وچي ڪوهہ جي تري ۾ ڪرندا هئا. جتي آخر پاهہ تي، چيچلائي چيچلائي دم ڏيندا هئا.

انهيءَ زماني ۾ ٿر جو ملڪ سومرن جي حڪومت هيٺ هو. انهيءَ گهراڻي جو پويون حاڪم، همير سومرو 1400ع ۾ گاديءَ تي ويٺو. سندس تخت گاهہ امرڪوٽ هو. ڪيس تي ڪن وزير هئا، جن ڪان پهر پلڪ بہ پري نہ گذاريندو هو. انهن جا نالا هئا: ڏؤنر پٽي، سنهڙو ڏماچاڻي ۽ راڻو مينڌرو جو سندس سالو بہ هو. چارئي يار عيش عشرت جا ڪوڏيا هئا. ڳچ وقت محفلن ۽ مجلسن ۾ گذاريندا هئا، ۽ پڻ شڪار جا شؤقين هئا. هڪ لڱا سنيري، شڪار تي نڪتا. هرڻ ڦاڙها ماريندي، مٿان اچي ڏينهن ٽتن. ويسانهينءَ لاءِ جيئن هڪ اوڏڙيءَ وسئن ڏي وڌندا پئي ويا، تيئن اوچتو ئي اوچتو منهن ۾ هڪ سوامي گڏين. سندس بت پيوت سان پريل هو. ڪلهن تي سائي شال هئس، ڳچيءَ ۾ سوني مالها ۽ مٿي تي مڳٽ. منهن مان سچ جهڙي جوت پئي چمڪيس. ۽ اکين مان ڳاڙها اُلا پئي نڪتس. هيءَ لقاءَ ڏسي، چارئي يار دهلجي بيهي رهيا.

"تڌهن همير نهاري راڻي ڏانهن، راڻو ڏانهن همير".

آخر همت جهلي، مينڌري نهايت نئڙت سان نمسڪار ڪري، سواميءَ کي سوال ڪيو تہ "مهراج! اوهان سان خير تہ آهي، جو وتو ههڙيءَ ڏرتتيءَ جو برپٽن ۾ ڪشالا ڪيندا؟" "سوال سڻنديئي، سوامي ساٺو ٿي ويو. جڏهن وري سڌير ٿيو.

"تڌهن ڏسڪي ۽ ڏس ڏي، تو روءِ رتو آب.
تا آيس لبرڻي ڪنئون، عاقلا! ساڻ اسباب.
آئون ننگو هئس نواب، پر ڪاڪ ماري ڪيس ڪاپڙي"

تنهن تي راڻي ورجائي پڇيس تہ "مهراج! مهرباني ڪري ٻڌايو تہ توهان سان ههڙو ويل ڪيئن وهيو" جوڳيءَ جواب ڏنو تہ "راڻا آءٌ بہ اوهان وانگر شهزادو هوس. ۽ در تي سؤ سلامي هوندا هئم. مومل جي سونهن جي ساراهہ سڻي، مٿس مفتون ٿي پيس. ۽ مال خزانا ساڻ ڪري، سندس مشاهدي ماڻڻ لاءِ ڪاڪ روانو ٿيس. پر سندس ڪامڻ اڳيان منهنجي ڪا نہ هلي. آخر پنهنجو حال مال قربان ڪري لٻاٽو ڇڏئو پيم. هڪ واريءَ سو جيئن مومل محلات جي دريءَ ڪان جهاتي پائي پئي نهاريو، تيئن منهنجي بہ مٿس نظر چڙهي ويئي. بس: انهيءَ ديد ديوانو ڪري وڌم، هاڻ جان جيئندس، تان مومل جي وصال لاءِ واجهائيندو رهندس." ائين، چئي، سوامي سارو قصو ڪري ٻڌاين.

اهو درد جو داستان سڻي، چئني يارن جي دلين ۾ عشق جو ڪاري ڪان چيي ويو ۽ پڪو پهہ ڪيائون تہ ڪيئن بہ ڪري مومل کي هڪواريءَ ضرور پسبو. پوءِ امر ڪوٽ ڏي موٽي وچڻ بدران، اتي ئي راتاهو ڪري، ٻئي ڏينهن اسر جو چارئي يار ڪاڪ ڏي ڪاهي پيا. ٽن چئن ڏينهن سواريءَ بعد[1] نماشام جو اچي مومل جي محلات جي ٻاهران ديرو دمايائون.

هيءَ خبر مومل جي چارين وچي مومل کي رسائي. پره ڦٽيءَ جو مومل پنهنجي ٻانهيءَ ناتر کي هار سينگار ڪرائي ڪيس يارن جي آجيان لاءِ روانو ڪيو. ناتر ايندي ئي شرط نئڙي سلام ڪري، سندن خوش خيرعافيت ڪئي، ۽ هر هڪ جي اڳيان چٽن جي ٿالهي ۽

---

[1] امر ڪوٽ ڪان لٻاڻي اٽڪل 150 پڪا ميل پري آهي. پلو اُٽ پنجاهہ ڪن ميل ڏينهڪ هٽي سگهي ٿو. تنهنڪري امر ڪوٽ ڪان لٻاڻي پهچڻ ۾ گهٽ ۾ گهٽ ٽي ڏينهن لڳي ويا هوندن.

منجهيل سٽ جي ڦاري رکي، پاڻ هٿي، پوئتي تي ويٺي. راڻي کان سواءِ ٻيا سڀئي ڇٽن کي جنبي ويا. ۽ ڪائي ڏِءُ ڪري، ويٺا سٽ سمجهائڻ. گهٽوئي مٿو کوهيائون، پر سٽ نه سمجهيو. راڻي ڇٽن ڏي ته نهاريو به ڪين. ٿالهي ڪٽي، گهوڙي اڳيان رکيائين. ۽ سٽ کي ڪاتيءَ سان ڪپي، ان مان مکٽهارو ٺاهي ، پنهنجي گهوڙي کي سينگاريائين. ۽ فلڪ سان ناتر کي پڪاري چيائين ته "وڃي پنهنجيءَ سائڻ کي سمورو حال ٻڌائي."

راڻي جي هيءَ روش ڏسي، ناتر جا تال مول گم ٿي ويا. ۽ پويان پير ڪري، وهلوئي اچي مومل کي ساري حقيقت ٻڌايائين. ۽ چيائينس ته "سائڻ! چار ملوڪ تنهنجي ڪڍ ڪهي آيا آهن. مڙئي منهن موچارا پر راڻو رتي." ڪٿر آهي. منهنجي ته صلاح اٿيئي ته ساٽس ڪٽي سگ ڪر. اهڙي سهڻي جوان کي مارڻ نه سهائي." مومل کي البت ترس آيو. پر دل جهلي چيائين ته "جي راڻو سچ پچ اهڙو سياڻو آهي ته پاڻهي اچي مون تائين پهچندو پر جي مشڪلاتن منجهائي وڌس ته ڇڻبو ته ٻين جهڙو ئي مورک آهي، ۽ پوءِ مون تي ميار نه آهي." وري به راڻي جي سياڻپ پرکڻ لاءِ هڪ حلوي جو ٿالهه ناتر هٿان مهمانن ڏانهن ڏياري مُڪائين. حلوو ڏسندي ئي، راڻي کي ڏاڍي متيان لڳي. سو ناتر کي رهڙ ڏيئي چيائين ته "چا، اسان کي زالون سمجهو اٿو جو اهڙو زنانو طعام اسان جي ڪاڻ لاءِ ڪٽي آئي آهين؟" ناتر حيراني ۾ پئجي، ۽ پوئين ڪڙي ڪري، سڌو سائڻ ڏي سهڪندي آئي. مومل جي اجا به دل نه رهي. پانيائين ته اجا به هڪ ڀيرو راڻي کي آزمايان. سو سوادي سترچي طعام تيار ڪرائي، ۽ انهن ۾ زهر ملائي، وري به ناتر هٿان راڻي ڏي روانا ڪيائين. ناتر ايندي شرط هر هڪ جي اڳيان طعام پڙچي، ڪين عرض ڪيو ته "هي سڀ سترچيون منهنجي سائڻ خاص اوهان لاءِ پنهنجي مبارڪ هٿن سان رڌيون آهن ۽ اوهان کي منٿ ڪئي اٿس ته: پلائي ڪري، گرهه گرهه ڪائي، مونتي مهرباني ڪريو." همير ۽ سندس ٻه ساٿي اجا لقمو پرڻ تي هئا، ته راڻي ڪين روڪ ڪئي، چو ته شڪ

پيس ته مٿان ڪاڏي ۾ ڪو ڪريب هجي پوءِ ذرو ڪٽي، ڪتي کي ڏنائين، جو ڪائيندي شرط ڪو ڪاٺ ڪري مري ويو. هيءَ حال ڏسي، همير سومرو پلئه چنبڙي، اُٿي ڪڙو ٿيو ۽ غصي ۾ پرجي چيائين ته "هلو ته موٽي وطن هلون. هن هچاريءَ سان پچڻ جي جاءِ نه آهي." تنهن تي راڻي وراڻي ڏني ته "قبلا وريامن جو ڪم نه آهي پوئتي ورڻ. جڳائي ته مانجهي ٿي، ميدان ۾ لهي پئون."

انهيءَ رد بدل ۾ ئي هئا، ته ناتر گوهي ڏيئي گم ٿي وئي. ۽ وڃي مومل کي سارو قصو سڻايائين. ۽ وري به وينتي ڪري چيائينس ته "هاڻ به ڪٽي منهنجي مت مڃ. راڻي جهڙو مرڪڻ مڙس هرويرو هٿان نه وڃاءِ نه ته ڏاڍو ڪي پڇتائيندينءَ." تنهن تي مومل چڙب ڏيئي، چيس ته "گهوڙي! زبان بند ڪر. آءَ ڪا پاڻ کي ڪلڻ هاب ڪنديس ڪيئن؟ هاڻ سڌو وڃ. ۽ وڃي چئين ته جي اهڙا سورهيه ۽ سياڻا آهيو ته اچي بخت آزمايو."

ناتر حڪم جي بندي، سا سائڻ سان ڪيئن سينو ساهي؟ منهن ڪڙو ڪري، ڪهندي آئي يارن وٽ. ۽ اچي همير کي چيائين ته "سائڻ فرمائي ٿي ته جي همت نه هاريو ته هڪ هڪ ٿي، اچي منهنجي ملاقات ڪريو." انهيءَ ڳالهه تي سيني آمين ڪئي، پوءِ همير سومرو جو سيني‌ءَ جو مهندار هو سو سندرو ٻڌي ناتر سان گڏجي اٿي پنڌ پيو. جڏهن باغ جو در لنگهي پيچري ۾ پير وڌائين. تڏهن ناتر ڪائنس ڪسڪي، گم ٿي وئي. پوءِ ته اوجهڙ ۾ وڃي پيو. ويتر ڪلن جي ڪڙڪن ۽ طلسمي شينهن جي گجگوڙين سندس حوصلا ئي خطا ڪري وڌا. نيٺ جيئن تيئن ڪري سرت ڏاري، پڄي پاڻ بچائي، اچي يارن پيڙو ٿيو ۽ ڪين ليلائي چيائين ته "يارو! مونسان جا ويڌن ٿي آهي، تنهن جي ڳالهه ئي نه پڇو. مومل جو آسرو رکڻ اجايو آهي. هلو ته اُٿي هلون. راڻي وراڻيو ته قبلا! اوهان ته پنهنجو نصيب آزمايو پل اسين به ته پنهنجو نصيب آزمايون. جي ائين نه ڪيوسين، ته ساري خلق اسان تان ڪلندي."

ٻيءَ رات، هنن يارن اجا پاڻ ۾ پهه پئي پچايا، ته ناتر به اچي مٿان نڪتي، ۽ چٽر ڪري، همير سومري کي مشڪي چيائين ته "سائين اوهين ته باغ ۾ ڪن به نه ترسيا. بس، ٿوري دير ۾ ئي ٽڪجي پيا. ائين ونيون هٿ ڪيئن آهن؟ هاڻي آهي ڪو ٻيو جي هلڻ جي هام ڀري؟" هي حرف ٻڌي، ڏوٿر پٽيءَ مڇون مروڙي، ناتر جي پٺ ورتي. اجا باغ ۾ گهڙيو ئي مس، ته ڪر ڳلن سنڌس ڪن ڪٽي وڏا ۽ پيچري ۾ پهڻ بنا ئي پر سوري، اتي پوئتي پڳو ۽ ڏڪندو ڪنبندو اچي يارن وٽ پهتو.

ٽينءَ رات به ناتر لڏندي لمندي اچي يارن وٽ حاضر ٿي، ۽ ٺٺولي ڪري، همير سومري کي چيائين ته "قبلا اوهان جو وزير ته اوهان کان به ليڪو لنگهي ويو. پلا "جن ڪاڏا پلن جا پيتيارا، تن جا هينئڙا ويچارا!" اهڙن سڏڙين کي سهڻين جي پچار ئي نه ڪرڻ گهرجي." هن طعني سنهڙي کي تمام ڪري چڙيو سو ڪمر ڪشي، اُچانگ ماري اٿي ڪڙو ٿيو. اجا باغ جي ٻاهران ئي هو ته هيبتناڪ آوازن جو پڙاڏو ڪن تي پيس. ٻڌندي ئي، ڦڦڙ وني ويس. سو ڪن لوساتي، ساڳيا پير ڪري پنتي موٽيو. يارن جي هھڙي ٻزدلي ڏسي، راڻي کي جوش اچي ويو ۽ پرن ڪيائين ته "جيسين پنهنجي مراد حاصل نه ڪندس، تيسين پوئتي نه وريندس."

چوٿينءَ رات، ناتر وري اچي پرگهٽ ٿي، ۽ نڪ کي موڙو ڏيئي، منهن ۾ گهنڊ وجهي، وڏي واڪي چيائين ته "ڏٺوسين، اوهان جهڙن ڪانئرن به راڄڪماريون ماڻيون! اهي مڙساٽا ڪپڙا لاهي، ڪٽي زنانو ويس ڍڪيو!" هيءَ سهم سٽي، راڻي کي نهن کان چوٽيءَ تائين باهه وٺي ويئي. سو هڪدم سهي سنيري، زره ڍڪي، سمند گهوڙي تي سوار ٿي، ناتر کي اڳيان ڪري، مومل جي محلات ڏي ڏوڪيندو ويو. جڏهن پيچري جي منهن وٽ پهتو، تڏهن ناتر دستور موجب گوهي ڏيڻ جي ڪئي، پر راڻو هوش سنڀالي، گهوڙي کي اڙي هٽي وڃي مٿانئس ڪڙڪيو ۽ ڪيس چوٽيءَ کان جهلي محلات جو گس ورتائين. جيئن وڏندو پئي ويو تيئن طلسمي ڪلن ۽ جانورن جي ڏمچر سنڌس ڪن

ڪٽي وڏا، پر هن دلير جي دل هرگز نه ڏهلي. جڏهن پيچري جي پڇڙيءَ وٽ پهتا، تڏهن ناتر وجهه وٺي، ڪٽي گهوڙي کي ٺيلهو ڏنو جنهنڪري راڻو ٻاهڙجي ڪري پيو ۽ پوءِ اونداهي ۾ ڪسڪي، الوپ ٿي ويئي. راڻو سٽ ئي پاڻ سنڀالي، پيرين پر ٿيو. ڏسي ته محلات جي اڳيان هڪ خوفناڪ چشمو ڪن پيو ماري ۽ چوليون پيو ڏئي. ڀهرائين سو البت گهبرائجي ويو پر پلڪ ۾ پروڙ پئجي ويس ته ٻئي ساري ٽڪسات والگر، هيءَ چشمو به هڪ جادوءَ جي ڪيڏ آهي. وري به آزمائڻ لاءِ ڪيسي مان هڪ سوپاري ڪڍي، پاڻيءَ مٿان ڦٽي ڪيائين. جا ٻڌي وڃڻ بدران، تلاءَ تان ترڪندي ويئي. هاڻي ته هيڪاري پڪ ٿيس ته هيءَ مڙيوئي منڊ آهي، سو نڪا ڪيائين هم نڪا تم، ويو اڳتي ڪاهيندو ۽ سڌو وڃي محلات جي ڏيڍيءَ وٽ نڪتو. مومل جنهن ماڙيءَ جي دريءَ کان راڻي جي سورهيائيءَ جو سارو رنگ ويني ڏٺو تنهن هڪدم پنهنجي هڪ خاص ٻانهي سنڌس مرحبا لاءِ هيٺ رواني ڪئي. ٻانهي کيس ڪيڪاري، ديوانخاني ۾ وٺي ويئي ۽ چيائينس ته "سائين! ڪتولي تي ويهي، ڪجهه وسرام ڪريو ته آءٌ سائڻ کي جاڻ ڪري اچان." سٽ ساڳيا ڪتولا ڏسي، راڻو شڪيو ۽ خيال ڪيائين ته مجاڻ هتي به ڪا رمز رکيل هجي. سو ويهڻ کان اڳ، ڪلهي مان ڪمان لاهي، ان جي گوشي سان پر واري ڪتولي تي زور ڏنائين. هن جو اجان ائين ڪرڻ ۽ گديون غاليچا، جي مٿانئس وچايل هئا، سي ڏو وڃي هيٺ پيا. جان نهاري، ته ڏسي ته ڪتولي هيٺ هڪ اونهو اوڙاهه لڳو پيو آهي، جنهن ۾ جيڪر ڪو بي نصيب ڪري پوي، ته اندر ڪتلن پالن ۽ برڇين تي لڳي، هوند چيهون چيهون ٿي وڃي. پوءِ ته ويو هر هڪ ڪتولي کي آزمائيندو، تان جو صحيح ڪتولو سڃاڻي مٿس چڙهي بالم ٿي ويهي رهيو.

هاڻ جڏهن مومل ڏٺو ته سنڌس ڪيڏن ۽ ڪيلن مان ڪٿوئي ڪين، تڏهن لاچار هڪ ٻانهيءَ هٿان راڻي کي چوائي موڪليائين ته "مهرباني ڪري مٿي هليا اچو." راڻو به سهٽو سٽي، سڌو آيو بالاخاني

۾، جتي ڏسي تہ ڪيترين ڪامڻين، هڪ جيڏين، هڪ ورنين وارن هار سينگار ڪيو سندس آجيان لاءِ صف ٻڌيو بيٺيون آهن. سيني نئڙي، ڪيس نياز ڪيو. راڻو هنن جي رونق پسي، حيران ٿي ويو ۽ سماءُ ئي نہ پيو پئيس تہ منجهائن مومل ڪير آهي. انهيءَ ئي فڪر ۾ غلطان هو تہ اوچتو هڪ پوئنر مومل جي وارن جي سرهاڻ تي پنيولجي، اچي متائنس پرڻ لڳو. راڻي يڪدم سهي ڪيو تہ مول اها آهي. پوءِ اڳيرو ٿي، مومل کي وڏيءَ اڪير سان ڪوڙ گرنشون ڪيائين. مومل جنهن کي راڻي جي سياٽپ، سونهن ۽ سورهيائيءَ اڳ ۾ ئي موهي وڌو هو، سا هينئر پاڻ جهلي نہ سگهي. حجاب جو پردو لاهي، لاڏ ماٺو چڙي وڃي راڻي جي ڳر لڳي، مٺي آواز سان للڪاري چيائينس تہ "اي سورهيہ سپرين" تون مون کي رءُ لهڻو. هاڻي آءُ تنهنجي گولي ٿي گذاريندس. پوءِ تہ شادمانا ٿي ويا ۽ ٻنهي پاڻ ۾ لائون لڌيون. ساري رات محبت وندڻايائون. صبح جو راڻو مومل ڪان موڪلائي، پنهنجن يارن کي ملڻ لاءِ سنيريو پر مومل ڪيس ڇڏيئي نہ. آخر جڏهن انجام اقرار ڪيائينس تہ آءُ اجهوتو ورات." تڏهن مس مس رخصت ڏنائينس.

راڻو سگهوئي اچي سنگتين سان مليو جن کي پنهنجيءَ ڪاميابيءَ جو سارو قصو ڪري ٻڌايائين. سندس خوش نصيبيءَ تي سيني واه واه ڪئي، ۽ ڪيس ڪيرون ڏنيون. جڏهن حال احوال ونئي، ڪل خوشي ڪري، وانڍا ٿيا، تڏهن همير سومري راڻي کي چيو تہ "يار! اسانکي نهايت خوشي ٿي آهي، جو مومل جهڙيءَ من موهڻيءَ جو هٿ نصيب ٿيو اٿيئي. شال هميشہ توکي نيبهہ هجي! پر منهنجي ڏاڍي آرزو آهي تہ هڪواريءَ آءُ بہ جيڪر سندس منهن ڏسان." راڻي وراڻي ڏني تہ "قبلا! منهنجون تہ اکيون ٺرن. پر مومل اهڙي ڳالهہ نہ مڃيندي. جيڪڏهن هرويرو ڪيس ڏسڻ جي خواهش اٿو تہ ويس بدلائي، مونسان همراهہ ٿي هلو.

جيتوڻيڪ همير سومري کي هيءَ ڳالهہ ڳري لڳي. تڏهن بہ ٻيو ڪو رستو نہ ڏسي، لاچار ميهارڪو ويس ڪري، نماشام جو راڻي سان

ڪاڪ جي مومل جي محلات ڏي راهي ٿيو. مومل جا راڻي لاءِ اکيون پايو ويٺي هئي سي ڪيس وڏيءَ اڪنڊ ۽ اُڪير سان ملي، ۽ همير ڏي نهاري پڇيائين تہ "هي ڪير آهي؟" راڻي جواب ڏنو تہ "هي منهنجو ماڻهو آهي." پر همير جي مهانڊي مان ئي مومل کي معلوم ٿيو تہ قصو ٻيءَ طرح آهي. سو ڪيس تارڻ لاءِ چيائين "مينهن تہ ڏهي وٺ." همير کي ڪسجي مسجي چيو مجٺو پيو سو تالهڙو ڪٽي، وينو مينهن ڏهڻ. هڪ تہ عمر پر اهڙو ڪم نہ ڪيو هئائين، ٻيو تہ مينهن بہ ڪا هئي ٽٽين ڏاڍي، سو چُرڪيندي چُرڪيندي، هٿن ۾ لڦون پئجي ويس. راڻو ۽ مومل ڪيس اتيئي ڇڏي، پاڻ وڃي آرامي ٿيا. همير ويچارو مصيبت جو ماريو، آخر مينهن ڏهي، پالهو ٿيو ۽ ڪير جو پاڳيو نوڪرن کي ڏئي، جڪ ڪائيندو ۽ راڻي کي دل ۾ گاريون ڏيندي، موٽي اچي ماڳ رسيو.

همير سومري کي اهڙيءَ جٺ تي هيڪاري راڻي سان بغض وڌيو. سو ڪيس سيڪت ڏيڻ جون سٽون سٽڻ لڳو. اسر جو راڻي کي قاصد هٿان چوائي موڪليائين تہ "تنهنجا ساٿي ساٿيهہ لاءِ سنيري رهيا آهن. ۽ توکي پيا سارين. سگهو خبر ڪر تہ تون بہ ساڻ سان هلندين يا هت رهندين؟ جيڪڏهن ڍٽ ڏي ڪو نيايو نڙو ڏيڻو هجيئي، تہ اسين حاضر آهيون." راڻي جواب موڪليو تہ "ساٿيهہ کي منهنجا سؤ سلامن جا ڏجو. مومل جي محبت ئي مون لاءِ بس آهي. هاڻ منهنجو وطن هيءُ آهي." راڻي جو هيءُ رکو نيايو سٽي، مومل کي ڪهڪاءُ آيو سو راڻي کي ليلائي چيائين تہ "هرويرو يارن سان ڦٽائڻ نہ گهرجي. سهڻي صلاح تہ هيءَ آهي جو هيڪر وڃي ڪائن موڪلائي توڪلائي اچ." مومل جي مت مڃي، راڻو يارن ڏي موڪلائي لاءِ روانو ٿيو. اجان وٽن پهتو ئي ڪين، تہ ڪيس چؤڪنيو ٻڌي، اُت تي جڪڙي، سڌو امر ڪوٽ ڏي سٽيندا ويا. اتي پهچڻ بعد، همير سومري راڻي کي ترم ۾ هنيو. راڻو ڳچ وقت نظر بند رهيو ۽ مومل جي وڇوڙي ۾ ڏاڍا ڏکيا ڏينهن گذاريائين. هوڏانهن مومل پڻ راڻي لاءِ رات ڏينهن واجهائيندي رهي. آخر ڪن

چئن چڱن جي چوڻ تي همير مڙيو ۽ راڻي کي بند مان ڪڍيائين. پر انجام ورتائينس ته ”وري مومل جو منهن به نه ڏسندين.“

پر راڻي کي مومل کان سواءِ ڪٿي ٿو آرام اچي؟ جيئن مڇي پاڻيءَ کان سواءِ پئي تڙپندي آهي، تيئن راڻي جي دل به محبوب بنا بيقرار هئي. اهڙا انجام ڪي عشق جي آڏو پئي سگهن؟ ستت ئي ساڃي لهي، پنهنجي پلي اُٺ تي چڙهي، لڪ چوريءَ ڪاڪ ڏي ڪاهي، وري وڃي پنهنجيءَ مومل سان مليو. اهڙيءَ طرح، جڏهن جڏهن وجهه ملندو هوس، تڏهن تڏهن وڃي مومل سان رهاڻيون ڪري، موٽي ماڳن تي پيو ايندو هو.[1] انهيءَ قصي جي ڪجهه وقت ڪنهن کي به ڪل ڪانه رهي. پر چوندا آهن ته ”عشق ۽ مشڪ به ڪي ڪڏهن ڳجها رهيا؟“ آخر ڳالهه ڦاٽي پيئي. هڪ ڏينهن پنيرڪي جو جيئن راڻو ڪاڪ کان موٽي آيو هو اُتي جي ڳاڙهي دز لڳن تان ڌوئي پئي لاٿائين. تيئن سندس گهرواريءَ جي نظر ڳاڙهي پاڻيءَ تي وڃي پئي. سس کي سڏي، پاڻي ڏيکاري چيائينس ته:

پيٽي پُٺوءِ پر گهر هنڌڻيون ڪري شيلَ شِڪارَ،
ڪنين ويريين وڏئو ڪنين ڏنيسَ مارَ،
ڪيين جيين منجهه ڪپارَ، رت ريلا ڪئو نڪري.

سسُس رت جهڙو ڳاڙهو پاڻي ڏسي، ٻجي ويئي، سو سڏو ٻوڙي ويئي همير سومري وٽ. همير سومري هڪدم سهي ڪيو ته اهو رنگ ڪاڪ جي مٽيءَ جو آهي، سو سمجهائين ته راڻي وعدو ٽوڙي، وري مومل سان لهه وچڙ رکي آهي. ڏاڍو ڏمر وٺي ويس، سو وري به ڪٽي ترنگ ۾ هلايائينس. سندس اٺ کي پيرن ۾ ميخون هڻائي، جڏو ڪري ڇڏيائين. راڻي کي بند ۾ ڏسي پيٽس، جا همير جي گهر ۾ هئي، پنهنجي دل کي ڏاڍو صدمو پهتو سو ڳچيءَ ۾ پاند پائي، مڙس کي منٿ ڪيائين ته ”ڪيئن به ڪري، ادي کي آزاد ڪر.“ همير پنهنجيءَ پياريءَ زال جي مرضي رکي، ۽ راڻي جي معافي ڏنائين.

هاڻ ته راڻو ڪليو ڪلايو مومل وٽ وڃي ٿي سگهيو پنهنجيءَ پياريءَ اُٺ کي هلڻ کان هلاڪ ڏسي، ڏاڍو ارمان ٿيس. آخر پنهنجي مير جت کان معلوم ٿيس ته ساڳيءَ ڏاچيءَ جو گونرو آهي، جو ماءُ کان به وڪ ۾ وترو آهي. ماءُ جي پنيان ڪيترائي پيرا ڪاڪ گهمي آيو آهي. ڏاڍي خوشي مان ڪنوات کي جهاڳ ۽ جهوڙا ٻڌي، چير پارائي، سهائي سنيرائي، مٿس سوار ٿي، مومل جي محلات ڏي رخ رکيائين. ۽ موج مان ميي کي هونگاريندو هيءَ لات لوندو پئي ويو:

”هل ميان ڳرهَل ! ته پسان ماڙيون مُومل جون
توکي چنبَ چاريان، طرح موچاري ترهلَ،
اسين ماڻهون مُومل، تون نايو ناڪيلون چرين.“

راڻي جي جدائيءَ ۾ مومل بيحال ٿي رهي هئي ۽ گم ٿي ڪانه هيس ته هن کي وري ڪهڙن ويرين جهليو آهي. سندس ڳڻتيءَ ۾ ڳرندي سڙندي پئي ويئي. رات ٿيندي هئي، ته هيڪاري انتظاري ۽ بيقراري وڪوڙي ويندي هيس. ۽ پنهنجي پريندءَ ڪانسواءِ پلڪ به آرام نه ايندو هوس. پاڻ کي پرپائڻ لاءِ، پنهنجي وڏيءَ ڀيڻ سومل کي راڻي جو ويس پهرائي، پاڻ سان گڏ پلنگ تي سمهاريندي هئي. قضا سان، جنهن رات راڻو سڪ ۽ سوز مان وري اچي سندس ماڙيءَ ۾ پهتو تنهن رات به دستور موجب، ٻئي ڀينرون ٻڪ وجهيو گهري ننڊ ۾ غرق هيون. هيءُ منظر ڏسي، راڻي کي سخت غيرت آئي. ڀهريائين ته پاڻيائين ته هڪڙو ئي ڌڪ هڻي پورو ڪري ڇڏيان. پر مومل جي سهڻي صورت ڏسي هٿ ڇهوئي نه ڪريس. آخر سور پي، پنهنجو لڪڻ مومل جي پير ۾ نشانيءَ

[1] قصه نويس چون ٿا ته راڻو روز رات جو مومل وٽ وڃي ساڻس رهاڻيون ڪري، اسر ويلي امر ڪوٽ موٽي ايندو هو. هن ڪان اڳ حاشيه ۾ (ص-24) ڄاڻايو ويو آهي ته امر ڪوٽ ۽ ڪاڪ جي وچ ۾ 150 ميلن جو مفاصلو آهي. اها ڳالهه اڻ ٿيڻي آهي جو ڪو به سوار ڪهڙي به پلي اُٺ تي رات جو وچ ۾ اوٽ موٽ ايترو پنڌ ڪري سگهي اُن مان پڌرو آهي ته راڻو بعضي بعضي، موقعو وٺي، مومل وٽ ويندو هو. ۽ نه هر روز.

طور رکي، پير پير ۾ ڪري ماڙيءَ تان هيٺ لهي، اُٺ تي چڙهي، امر ڪوٽ ڏي واپس موٽي ويو. صبح جو جان مومل جاڳي، ته ڏسي ته راڻي جو لڪڻ سندس پر ۾ رکيو آهي. هڪدم سهي ڪيائين ته راڻو رات جو آيو هو ۽ کيس ٻئي ماڻهوءَ سان گڏ ستل سمجهي رسي پوئتي ويو آهي. پوءِ ته ڏانهس قاصدن پٺيان قاصد روانا ڪيائين ۽ گهڻائي ڪانگ اڏايائين، پر هو باز نه آيو. هاڻ مومل کي جيئڻ جنجال ٿي آيو. منهن جو رنگ ئي اباڻجي ويس، وِيس وڳا سڀ وسري ويس، هنڌ ۽ حجرا ڪائڻ پئي آيس. رات ڏينهن روج ۽ راڙو پئي ڪيائين. راڻي کي پل پل ساري، نت نت سندس واٽ پئي نهاريائين. اها ئي اميد هيس ته ڪنهن ڏينهن راڻو راضي ٿي، واڳ واري وٽس ايندو. پر راڻو وڃڻ کي ويو وري نه وريو. هاڻ مومل کان وڏيڪ اوسيڙو سٺو نه ٿيو سو وڻجارڪو ويس ڍڪي، ڪاڪ ڪڙي ڪري، امر ڪوٽ ۾ اچي نڪتي. اتي راڻي جي محلات سامهون هڪ عاليشان ماڙي ڪٽي اڏايائين.[1] ٿورن گهڻن ڏينهن ۾، راڻي سان ڏيٺ ٿيس. آهستي آهستي هڪ ٻئي وٽ اچڻ وڃڻ جو رستو رکيائون. آخر پاڻ ۾ ايتري قدر ته پريت ٿي وين جو ڪائيندا، پيئندا ۽ کيڏندا گڏ هئا. هڪ ڏينهن چوپڙ راند ڪندي جيئن مومل ڍارو ٿي اڇليو تيئن سندس ٻانهن تان ڪپڙو لهي ويو ۽ راڻي جي اک هن جي ٻانهن وارين ترو ڪڙين تي وڃي پئي. اهي ڏسي ئهه پهه سڃاتائين ته هيءَ مومل آهي. مومل به جڏهن ڏٺو ته راز پڌرو ٿي پيو تڏهن يڪدم پاڻ کي ظاهر ڪيائين. پوءِ پلئه پائي، راڻي جي پيرن تي ڪري پئي، ۽ ٻاڏائي چوڻ لڳيس ته:

”رُسُ مَ رُسڻ گهورئو چَڏِ، راڻا! ريڏائي،
منهنجي ميٺ، مينڌرا! عاقل! اگلائي،
لپيٽيج، لطيف چي، ڪامل! ڪچائي،
ڪر معاف مَدائي، ته سوڍا! سُکيائي ٿي.“

[1] انهيءَ ماڙي جا ڦٽل نشان اڄ ڏينهن تائين امر ڪوٽ کان سڏ پنڌ پري ظاهر بيٺا آهن.

راڻي منهن ۾ گهنڊ پائي جواب ڏنس ته:

چني جا هيڪار ڪيهي جوڙي تنه ول جي،
نه جاڻا ٻيهارَ ميڙو مُئي ڪِين جيئڙي.

پوءِ مومل سندس دامن ۾ هٿ وجهي، عرض ڪيس ته ”منهنجا پيارا! آءُ آسائتي ٿي آئي آهيان، سو پاڻ پلائي، مون کي پناه جو پاند لاءِ.“ پر راڻو نه مڙيو ۽ جڏهن سڀ حيلا حوالا هلائي ٿڪي، تڏهن مايوس ٿي، گهر ڏانهن موٽي. ايندي ئي شرط ڪاٺين جو آڙاهه تيار ڪرائي، وڃي ڏاگهه چڙهي. راڻي کي ڪن ۾ اها خبر وڃي ڪن پئي، سو ڀوڙندو آڙاهه ڏانهن آيو. مومل کي مچ ۾ ڏسي، سندس به دل اُيري آئي، اکين ۾ آب آڻي، ٽپو ڏيئي، متي مچ ۾ ڪاهي پيو ۽ پتنگ وانگي مومل مٿان پاڻ صدقو ڪيائين.

شاه جي شعر جو اڪثر مضمون آهي: ”انسان جي ڏٺيءَ لاءِ ڳولا.“ هن سر ۾ قصو ئي اُلٽو ٿيو پوي، هتي خود خدا انسان جو ڳولائو لڳي ٿو. ڪن ٻين سرن ۾ پڻ انهيءَ ”اُلٽي طلب“ ڏي اشارا موجود آهن. جهڙوڪ سر ڪلياڻ (13.3) ۾:

تو جنين جي تات، تن پڻ آهي تنهنجي،
فاذڪروني اذڪرڪم، اي پروڙج بات.“

سر سهڻيءَ ۾ (13.1)

”پڇن جي ميهار کي، پڇي سي ميهار“

سر سسئيءَ آبريءَ (8.1) ۾

”اندر جنين اڄ، پاڻي اڃيو ان کي.“

مگر هن ساري سُر جو مضمون ئي انهيءَ اصول تي ٻڌل آهي.[1] انسان جو هميشه حق جو طالبو آهي، تنهن مان ئي ثابت آهي ته حق به

[1] هڪ انگريزي صوفي شاعر، فرانسز ٿامس نالي (1859_1907ع) پنهنجي مشهور نظم ”هائونڊ آف هيون“ ۾ التيءَ طلب“ جي اُپٽار ڪئي آهي.

انسان جو طالبو آهي. حقيقت ۾ طالب مطلوب آهي ۽ مطلوب طالب
پاسڪل، هڪ فرينچ صوفيءَ جو گفتو آهي تہ ”جي اسان حق کي ڳولي
نہ لڌو هجي ها، تہ ان جي ڳولا هرگز نہ ڪريون ها.“ رومي بہ مثنويءَ ۾
ساڳيءَ تند تي تنواري:

هر کہ عاشق ديديش معشوق دان،
کو بنسبت هست هم اين هم آن،
تشنگان گر آب جويند از جهان
آب هم جويد بعالم تشنگان.

يعني ”جنهن کي تون عاشق ڏسين ٿو تنهن کي معشوق ڪري ڄاڻ
جو تہ نسبتاً اُهو هيئن بہ آهي هوئن بہ آهي. اڃايل جيڪڏهن جهان ۾
پاڻيءَ لاءِ پيا واجهائين تہ پاڻي بہ دنيا ۾ اڃايل لاءِ پيو واجهائي.“
ڪائنات ڪيڏي بہ ڪشادي هجي ۽ انسان کهڙيءَ بہ ڪنڊ ڪڙڇ ۾
ڪٽي پاڻ لڪائي، تڏهن بہ خدا پنهنجي دوربين نظر سان کيس ڳولهي
اونداهيءَ مان ڪڍي، روشنائيءَ ۾ آڻي ٿو. مومل وڏائي وس ڪيا تہ
ڪنهن عاشق جي ور نہ چڙهان، ۽ هنر حرفتون هلائي ڪجهہ وقت قابو
رهي، پر جڏهن راڻي جهڙو جبرو عاشق سندس طالبو ٿي آيو، تڏهن
سندس باطل بازين ڪو بقاءُ نہ ڪيو.
مومل مان مراد آهي: اهو انسان جو ڏٽيءَ کان منهن موڙي پاڻ لڪائڻ
جي ڪوشش ڪري ٿو. جيئن مومل سحر سازي ڪري، پنهنجي
چوگرد ور ونگڙ پيچرا بنائي، پاڻ کي پوشيده رکي، پنهنجي عاشقن کي
نٽائي پئي ڇڏيو تيئن انسان بہ پنهنجي چوڌاري حرص حوس ۽ طرح
طرح جي دنيوي اسبابن جو ڄار پکيڙي، پاڻ کي ڏٽي کان محروم رکڻ ۾
مشغول ٿيو وڃي. پر اهي ور وڪڙ خدا کان ڳجها نٿا رهن. جتي پيو
ڪو بہ واٺڙو جيڪر منجهي مري، اتي هو سنئون رستو پيدا ڪيو
وڃو مٿانئس ڪڙڪي. مائنسٽر ايڪرٽ، هڪ مشهور جرمن صوفي
چيو آهي تہ ”جو حق کان ٺهي ٿو سو آخر وڃيو حق جي هنج ۾ پوي.“

پر جنهن انسان کي خدا چوچ پئي، ڳولهي ڦولهي، پنهنجي گود ۾ وهاريو
آهي تنهنجي تر جيتري بہ خطا سهي نہ ٿو سگهي. هو چاهي ٿو تہ اهڙو
مقبول ٻانهو هميشہ سندس محبت ۾ ئي مخمور هجي. قضا سان،
جيڪڏهن ڪانئس امتحان وٺڻ لاءِ، پاڻ ڪسڪائي وڃي، تڏهن بہ هن
کي هر دم حاضر ناظر ڄاڻي، ساڻس سچو رهڻ گهرجيس؛ ۽ ٻئي ڪنهن
کي بہ ساڻس شريڪ ڪرڻ نہ جڳائيس. خدا وٽ شرڪ سڀني ڏوهن ۾
وڏو ڏوهہ آهي. روميءَ انهيءَ ڳالهہ ڏانهن اشارو ڪندي، چيو آهي تہ:

شاهہ را غيرت بود بر هرکہ او”
بو گزيند بعد ازانکہ ديد رو.“

يعني، ”بادشاهہ کي انهيءَ شخص تي غيرت اچي ٿي، جو سندس منهن
ڏسڻ بعد (کيس ڇڏي)، فقط سندس بوءِ پٺيان متوالو ٿئي ٿو.“ مومل بہ
سچي راڻي کي ڇڏي، جڙتو راڻو بنائي، ان سان پاڻ پرپايو جهڙيءَ ريت
بني اسرائيلن گابي کي جڙتو خدا بنائي، ان جو سجدو ڪيو. انهيءَ ڪن
جي خطا خاطر مومل کي راڻي جي غيرت جي سزا ڀوڳڻي پيئي. ۽ وري
تيستائين راڻي جو وصال نصيب نہ ٿيس جيستائين پاڻ کي جلائي
ڀسم نہ ڪيائين. اهڙيءَ طرح اهي ڏٽيءَ ڏٺو ٻانهو جو عارضي فراق
واري فرقت ۾ ڀيوڪو ٻوتو بنائي ان سان روح ريجهائي ٿو تنهن کي
وري خدا جو ديدار تيستائين حاصل نٿو ٿئي، جيستائين غير گمان
ڪڍي، مرڻ کان اڳ، پاڻ کي نٿو ماري.

عمرءُ مارئي

عمر مارئيءَ جو قصو سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ مشهور آهي، ۽ ڪيترن صاحبن ان کي نثر ۾ توڙي نظم ۾ آندو آهي. مير طاهر محمد، جنهن سنڌ جي تاريخ نالي "تاريخ طاهري" سنہ 1621ع ۾ جوڙي راس ڪئي، تنهن هيءُ قصو اُن ڪتاب ۾ درج ڪيو آهي. هن صاحب جي هڪ ٻي تصنيف" "ناز ونياز" نالي آهي، جنهن ۾ سنڌ جون جهونيون ڪهاڻيون شعر ۾ نقل ڪيون اٿس. "تاريخ طاهريءَ" ۾ چوي ٿو تہ جڏهن نواب مرزا خانخانان ٺٽي کي پنهنجي قبضي ۾ آندو، تڏهن شهر جي مکيہ ماڻهن کي پاڻ وٽ سڏايائين، ۽ انهن مان مرزا جاني بيگ ۽ ٻين ڪن سکر ماڻهن کي ساڻ ڪري، اڪبر بادشاهہ جي دربار ڏانهن روانو ٿيو. دهليءَ ۾ پهچڻ شرط، سنڌ جي رفيقن کي اڪبر جي ملاقات ڪرايائين. خبرون چارون ڏيندي وٺندي، مارئيءَ جو ذڪر اچي نڪتو. اڪبر انهيءَ دم مرزا جاني بيگ کي فرمايو تہ "مارئيءَ جو سربستو احوال ڪري ٻڌايو." مرزا جاني بيگ وراڻي ڏني تہ "قبلا هن غلام پاڻ سان مرزا مقيم نالي هڪ شاعر آندو آهي، جو سنڌي توڙي فارسيءَ جو ماهر آهي ۽ ڪيس هن حقيقت جي پوري پوري پروڙ آهي. جي اجازت هجي، تہ آڻي حاضر ڪريانس." مرزا جاني بيگ کي خود ساري قصي جي سڌ هئي، پر آرزو هئس تہ ڪنهن بهاني مڙيوئي شاعر جي شهنشاهہ سان ڏيٺ ڪرايان. اڪبر اجازت ڏني، شاعر ڪچهريءَ ۾ ڪوٺايو ويو. پر هن ويچاري مارئيءَ جو نالو مس ٻڌو هو، سو اُبتو سبتو

پٽي بڪيائين؛ ۽ پڻ چوڻ لڳو تہ مارئي کي عمر مان هڪ پٽ بہ ڄائو هو اهڙي اڻ ڄاڻائيءَ تان اڪبر کي سخت مٺيان لڳي، ۽ شاعر شرمندو ٿيو. پوءِ تہ مرزا جاني بيگ کي خود ساري قصي جي سڌ هئي، پر آرزو هئس تہ ڪنهن بهاني مڙيوئي شاعر جي شهنشاهہ سان ڏيٺ ڪرايان. اڪبر اجازت ڏني، شاعر ڪچهريءَ ۾ ڪوٺايو ويو. پر هن ويچاري مارئيءَ جو نالو مس ٻڌو هو سو اُبتو سبتو پٽي بڪيائين؛ ۽ پڻ چوڻ لڳو تہ مارئي کي عمر مان هڪ پٽ ڄائو هو. اهڙيءَ اڻ ڄاڻائيءَ تان اڪبر کي سخت مٺيان لڳي، ۽ شاعر شرمندو ٿيو. پوءِ تہ مرزا جاني بيگ سمورو احوال ڪري ٻڌايو جو سيني کي اهڙو تہ وڻيو جو مارئيءَ جا بيت سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ وري وري پڙهي چيائون.

علي شير قانع ۾ "تحفة الڪرام" ۾ هيءُ قصو بيان ڪيو آهي. پر جيئن تہ هيءُ ڪتاب سنہ 1767ع ڌاري لکجي تيار ٿيو تنهن ڪري منجهس آيل احوال "تاريخ طاهري" تان ئي نقل ڪيو ويو ٿو ڏسجي. عام روايت آهي تہ شاهہ عنات پهريون ئي شاعر هو. جنهن مارئيءَ جا بيت سنڌي ٻوليءَ ۾ چيا. ۽ پڻ شاهہ عبداللطيف کي مارئيءَ جو مذڪور ٻڌائي، منجهس مارئيءَ جي بيتن چوڻ جو شوق پيدا ڪيو. هيٺ ڏنل آڪاڻيءَ جي سٽا انهن ٻنهيءَ تاريخن ۾ آيل احوال مطابق رکي وئي آهي، مگر ان کي شاهہ جي منظوم ڪيل واقعن سان ملائي، وڌيڪ مائيدار ڪيو ويو آهي.

عمر سومري[1] جي زماني ۾، ٿر ملڪ جي ملير ڳوٺ ۾، پالڻي نالي هڪ پنهوار رهندو هو. هيءُ مسڪين مارو ۽ سندس زال ماڏوئي[2] سارو

---

[1] تحفه الڪرام جي سند موجب عمر سومري سنہ 1255ع کان وٺي سنہ 1390ع تائين حڪومت ڪئي. پر تاريخ طاهريءَ جو مصنف چوي ٿو تہ "خبر نہ ٿي پوي تہ عمر ڪيترو وقت حڪومت ڪئي، پر سارو وقت ناشائستہ عملن ۾ صرف ڪيائين ۽ رعيت جي شرم ۾ هٿ وجهڻ جي بچڙي علت هوندي هئس."

[2] ڪي قصہ نويس ماڏوئيءَ کي مهراد يا مهراڏي بہ ڪري سڏين ٿا. برٽن صاحب پنهنجي ڪتاب " سنڌ ۽ اُنجا ماڻهو (ص_107) ۾ مارئي جي ڳالهہ ڪندي، چوي ٿو تہ ماڏوئي

ڏينهن مال سان پهري اُن کي جهنگ چاري ايندا هئا. سندن گذران ڏٿ ڏوٿري ۽ جهڻ مکڻ تي هوندو هو. ٻني ٻارو به هون. جنهن جي پوک ڦوڳ نالي هڪ هاريءَ جي همراهيءَ سان ڪندا هئا. سڪي پني هڪ نياڻي ڄائي هئي. جا ڄاپنديئي حور جهڙي حسين هئي. جيئن وڏي وڏندي تيئن ويئي هيڪاري سونهن ۾ سرس ٿيندي آخر جڏهن ساماڻي، تڏهن سندس حسن جي هاڪ هنڌين ماڳين هُلي ويئي. اها سوپياوان سندري، جا مارو قوم جو مرڪ هئي، تنهن کي سڏيندا ئي "مارئي" هئا.

"پکي منجهه پدمڻي، ڪر ڏئي وراڪا وڄ
جهڙيءَ صورت سڄُ، تهڙيءَ مورت مارئي."

ٻالپڻي کان ئي ڦوڳ جو مارئي تي ڏاڍو ارواح هوندو هو. هاڻ ته سندس جوانيءَ جو جلوو پسي، ويتر مٿس مست ٿي پيو. آخر پاڻ جهلي نه سگهيو. سو هڪ ڏينهن وجهه وٺي پالڻي کان مارئي جو سڱ گهريائين. پالڻي ته مارئيءَ جي ماڻٽي پنهنجي هڪ نياتيءَ کيتسين سان اڳيئي ڪري ڇڏي هئي، سو صفا نابري وارايائين. ڦوڳ جون آسون اميدون سپ پٽ پئجي ويون ۽ نهن کان چوٽيءَ تائين باهه وٺي ويس. پوءِ ته ساڙ ۽ حسد وچان وير وٺڻ جون سٿون سٽڻ لڳو. پهچائي، آخر اها رٿ رٿيائين ته کو حيلو هلائي، مارئيءَ کي عمر جي قند ۾ ڦاسايان. انهيءَ مراد سان ملير ڇڏي اٿي امر ڪوٽ ڏي پنڌ پيو. ۽ سٿون ڏيندو سُست ئي اچي منزل مقصود تي پهتو. عمر اوڏي مهل پنهنجن اميرن وزيرن سان ڪچهري ڪيو ويٺو هو. ۽ ڪين هدايتون

اصل ۾ لاکي ڦلاڻيءَ جي گهر ۾ هئي جتان پالٽو ڪيس پڄائي، ملير ۾ وٺي آيو هو. ان وقت مارئي اڃا گرڀ ۾ هيس. ڪڇ ملڪ جي ڪهاڻين ۾ پڻ اهڙو اشارو ٿيل آهي. مگر انهن ۾ ڄاڻايل آهي ته پالڻي مهراڻي کي ڌرم جي ڌيءُ ڪري سنڀاليو. پر اها ڳالهه نکي شاهه جي ڏنل احوال، نکي تاريخ طاهريءَ ۽ تحفه الڪرام جي مطابق آهي. شڪ نه آهي ته ڪنهن قصه نويس جي دماغ جو دم پختو آهي.

پئي ڪيائين ته رعيت سان ستم ڪرڻ آهي پنهنجي پير تي ڪهاڙو هڻڻ. اوچتو سندس اک وڃي ڦوڳ تي پئي جو در وٽ داد لاءِ دانهون ڪري رهيو هو. هن کي هڪدم سڏائي، ڪانئس پڇيائين ته "تون ڪير آهين. ۽ توسان ڪهڙي ويڌن آهي؟" ڦوڳ هٿ ادب جا ٻڌي عرض ڪيو ته "جيئندا قبلا ! هن ٻندي کي حضور جن سان هڪ خلاصي خبر ڪرڻي آهي." عمر انهيءَ ساعت ڪچهري برخاست ڪئي ۽ ڦوڳ کي فرمايو ته "چئ جيڪو چوڻو هجيئي." ڦوڳ عرض ڪيو ته "جهان پناها! ملير جي ڳوٺ ۾ مارئيءَ نالي هڪ نينگر آهي. جنهن جي سونهن جي ڪهڙي صفت ڪريان! آهي سا ڌنار جي ڌيءَ پر سڄ به سندس اڳيان سر نمائي ٿو. لڱن تي ليڙون اٿس پر جي لاڪيڻو لباس پهري، ته هوند پرين کي به پري بيهاري. اهڙي من موهڻي مورت شاهي محلات ۾ ئي سونهي."

اهو احوال سڻي، عمر کان نياءَ جون نصيحتون وسري ويئون. مارئيءَ جي اڻ ڏٺل صورت تي اکن چکن ٿي پيو ۽ پڪو پرن ڪيائين ته ڪيس حيلي بهاني هٿ ڪري، پنهنجي پٽ راڻي بنائيندس. پوءِ پاڻ ۽ ڦوڳ ويس بدلائي، وهٽ پلاڻي ملير ڏي ڪاهيندا ويا. ۽ چار منزلون ماري ٽئين ڏينهن سڄ اپرئي، اچي ملير کي اوڏو پيا.[1] هاڻ پاڻ ۾ پهڻ لڳا ته ڪهڙيءَ ريت مارئيءَ کي ڦسلائي ڦندي ۾ آڻجي. اهي گهات گهڙيندا، اچي ڳوٺ واري کوهه وٽ نڪتا.

تر جا کوهه اڪثر اونها ٿين ٿا. جن مان پاڻي ڪڍڻ البته وقت پڇي، انهيءَ سبب ترجائيون آڏيءَ اُتي سنجڻ ويندي ون آهن. ۽ جيڪي ويسليون ٿي سمهي رهنديون آهن تن کي ڏينهن جو وارو مشڪل ملندو آهي، چو ته پوءِ گهر جي ٻيءَ ورتڻ ۾ ئي رڌل هونديون آهن. مارئي

[1] امر ڪوٽ ملير کان پنجاهه کوهه پري آهي. رسالي جي قلمي نسخن ۾ "امر ڪوٽ" جو لفظ "الف"، نه "عين" سان لکيل آهي. اهائي صحيح هجي آهي، چو ته امر ڪوٽ جو شهر پرمار گهراڻي جي راجپوت امر سنگ اٽڪل يارهين صديءَ عيسويءَ ۾ ٻڌايو هو ۽ عمر سومري سان ڪوبه واسطو ڪونه اٿس (ڏسو ٽاڊ صاحب جو راجستان جلد 2، 2_234)

بہ اڄ جي رواج پٽاندر هر روز وڏيءَ وير اٿي، ڪوهہ تي پاڻي ڀرڻ ويندي هئي. قضا سان، اڄ ننڍ نهوڙي نيو هوس. سو جيئن جاڳي تيئن گهڙو کڻي، اٿي ڪوهہ ڏي هلي. اتي سندس هڪ ساهيڙي بہ بيٺي هئي، جنهن سان اچان ڪليائين ڪيڪاريائين پئي. اوچتو سندس اک پريان اُٺ تي ايندڙ مسافر تي وڃي پئي. انهن اوڻتو آدمين کي ڏسي، مارئي هيسجي ويئي. گهڙا اُتي ئي ڦٽو ڪري، ڀوڳان پير ڪرڻ لڳي. پر سندس ساهيڙي کيس همٿائي چيو تہ "ڇو ٿي ڇرڪين؟ هي ويچارا ڪي واٽهڙو ٿا ڏسجن. الائجي مٿان پاڻ ۽ سندس وهٽ اُڃايا هجن. ۽ پاڻيءَ لاءِ هيڏانهن ايندا هجن. گهڙي ۾ گهڻو تہ پاڻ ڪان پاڻيءَ لپ گهرندا. ۽ ان جي عيوض پاڻ بہ ڪائن ملڪ جو واءُ ساءُ لهنديونسين." ساهيڙيءَ جي صلاح تي لڳي، جهڙو موٽي تڙ تي آئي، تہ واٽهڙو بہ اچي مٿانئس ڪڙڪيا. ڦوڳ اڳئي عمر کي ڦوڪ ڏيئي چڙي هئي مارئي اها اٿئي. اهڙو حسن پسي، عمر جي نينهن کي نئون نيش اچي ويو. پوءِ پاڻيءَ پيئڻ جو بهانو ڪري، اُٺ هشائي لهي هيٺ تيو ۽ اڳيرو وڌي مارئيءَ کي منٿ ڪيائين "پاڻي ڍڪ پيار."

تڏهن مارئيءَ ماڳهين ڪيئو آب اڇو ڳر ڪير،
آگرين وِڇو ڪِرئو لاهيو وِڃهي نيرُ،
منجهان حب همير، تو گهوروني وِڃهي گهوٽئو.

ويچاريءَ وسوڙيل جيئن پاڻيءَ ڀري عمر کي ٿي آڇيو تيئن هن کيس بازن کان جهلي، کڻي اٺ تي چاڙهيو ۽ واڳون ونئي، اُتي وطن ڏي وريو. امر ڪوٽ ۾ اچڻ سان، عمر مارئيءَ کي نيئي وڃي محلات ۾ قابو ڪيو. رات جو وٽس لنگهي ويو. ڏسي تہ هوءَ رت پيئي روئي، سو کيس چوڻ لڳو تہ "روڄ راڙي مان ڇا ورندو؟ ڏاڏو ڪير وري ٽڻين ڪين پوندو. هاڻي هتي ئي رهي، منهنجي پٽ راڻي ٿي ويهہ. منهنجون پيون سڀ راڻيون تنهنجيون گوليون ٿي گذارينديون. آءٌ بہ ساري عمر تنهنجو ٻڌو ٻانهو ٿي گذاريندس." پر مارئي جيئن ويئي پنهنجا پڪا ۽ پنهوار ياد ڪندي،

لڙهڻ ويتر ويئي هنجون هاريندي. آخر جڏهن عمر گهڻو ستايس، تڏهن جواب ڏنائينس تہ "منهنجون ڪيتسِينَ سان ازل کان ئي لائون لڳل آهن. سو هن بنا منهنجو جيءُ ٻئي ڪنهن سان مور نہ ٻجهندو. مهر ڪري مونکي موڪل ڏي تہ آءٌ موٽي ملير وڃان." پر عمر نہ مڙيو ۽ سمجهيائين تہ جيئن وقت ويندو گذرندو تيئن مارئي ويندي هوڏ تان هٽندي سندس اها اميد اجائي هئي. جيئن ويئي ترم پوندي، تيئن مارئيءَ جي من ۾ ويئي عمر لاءِ ڌڪار وڌيڪ ٿيندي راتو ڏينهن سانبين کي ساري پيئي جهرندي ۽ جهڄندي هئي. پر انهن مان بہ ڪو واهرو ڪونہ وريو. عمر بہ سندس پچر نہ ڇڏي روز رات جو وڃي لالچون ڏيئي، ريهيندو ريهيندو هوس. پر مارئيءَ پکن جي پريت ماڙين سان مور نہ مٽي. مارن لاءِ جا اندر ۾ اڪير هيس، سا هرگز ماني نہ ٿي ٿيس. عمر جي پٽ پٽيهرن ۽ بخمل بافتن کي اباڻيءَ لوئيءَ جو مٽُ نہ ڪيائين. هن جي سونن روپن ڳهڻن، عطرن عنبيرن، پلائن، ست رڇين ۽ ميون منائن کي تڇ برابر ڪري سمجهيائين. عمر گهڻو ئي ڏتاريس، پر وريوئي ڪين. آخر ڏمر وچان ڪٽي ڪوٽ ۾ قيد ڪيائينس. بس، پوءِ تہ ويچاريءَ کي ٻنهي پارين حياتي وهہ ٿي آئي. هيڏانهن عمر جا اهنج ۽ ايذاءَ، هوڏانهن مارن جي لاغرضي ۽ بيپرواهي! اُتر لڳي کوهہ تان ڪجي آئي هئي، مٿان اچي واهوندا وريا. مارن جون مند مند جون هاجون ياد ڪري، هنجون پئي هاريندي هئي. سندس ورلاپ ٻڌي، واٽهڙو بہ اڪين مان آب پيا آئيندا هئا. جي سانبيڙا اچي سار لهنس ها، تہ بندي بند نہ ساري ها. هاڻ اچي مينهن جي موسم ٿي آهي. مارو مال ڪاهي، ڏٿين پٽين پکڙجي ويا آهن. هرڪو پنهنجي هاج ڪم ۾ ئي پورو آهي. مارئي جو محلن ۾ هينئون پيو منجهي. نااميدي ۽ نراسائي وڪوڙي ويئي اٿس. ڪٽي ڪسي، ليڙون ليڙون ٿي ويئي اٿس. چڳن ۾ چيڙهہ پئجي ويا اٿس. دل ۾ جا درد جي دونهين پئي دکيس، تنهن هٽي منهن ميرو ڪري وڌو اٿس. ڪاڏو پيتو ڇڏي ڏنو اٿس ۽ مرڻ وهيٽي اچي ٿي آهي. سو عمر کي سڏائي، کيس ٻاڌائي چوي ٿي تہ "جيتري تہ آجيائيءَ جو ڏينهن نہ ڏٺم.

هاڻي وطن لاءِ واجهائيندي، جي هت ئي مري وڃان، ته مهر ڪري، منهنجو مڙهه ملير روانو ڪج: ۽ دفن ڪفن ويو مر ۽ لوبان جي بدران، ان کي منهنجي ڏاڏاڻي ڏيهه جي ولين جو واس ڏج" ائين چئي، ساڻي تي ڪري پيئي.

مارئي کي هل هلان ۾ ڏسي، عمر جي دل اُٿلي آئي: سو هڪدم سندس بند خلاص ڪيائين، پر هڪواريءَ وري ڪيس وينتي ڪري، چيائين ته:

"دَر، دروازا، دَربون، هاڻي هتي هو
ڪوڙيين اڏيان ڪيترا، ٽنبو مٽاءَ تو
جي مُل نه آيا مارئي، تنين رڙ مَ رو
گُوڪٽ آهي ڪو پسي پَهُنوارنِ ۾."

مارئي وراڻي ڏني ته:

"سنهي سُئي سبيو مون ماروءَ سين ساهه،
وينئي ساريا، سومرا! گولاڙا ۽ گاهه،
هنئون منهنجو هُت ٿيو هت مٽي ۽ ماهه،
پَکن منجهه پساهه، قالب آهي ڪوٽ ۾."

اهڙو ست ۽ سچائي ڏسي، عمر جو من پڃي پيو. هاڻي هن ستيءَ کي پنهنجي سڳي ڀيڻ ڪري سمجهڻ لڳو ۽ مارن ڏانهن ماڻهو مڪائين ته "اچي پنهنجي امانت وٺي وڃو." هي سنيهو سڻي، ويچارن مارن ۾ نئون ساهه پيو. پر شڪ پين ته متان عمر اسان کي ڪوڙو دلبو ڏيندو هجي، سو هڪ اوٺي سنيرائي روانو ڪيائون ته وڃي سڌ سماءُ لهي اچي. اوٺيءَ امر ڪوٽ ۾ پهچي مارئيءَ سان ملاقات ڪئي ۽ دلداري ڏيئي چيائيس ته "جهڙو ست سيل رکيو اٿئي، تهڙوئي رکيو اچجانءِ. اجهو واهر وراڪي وريا." پوءِ وهلوئي ملير موٽيو ۽ مارن کي وڃي سارو حال ٻڌايائين. ساري ڏيهه ۾ واڌايون وري ويئون. پوءِ ته مارئيءَ جا مائٽ

۾ ڪيتسين گڏجي امر ڪوٽ آيا. عمر ساڻن وڏا سهج ڪيا، ۽ مارئيءَ کي سوڪڙيون سڙيون ڏيئي، ڪيس سندن حوالي ڪيو.[1]

"تاريخ طاهري" جو مصنف چوي ٿو ته "ڪيتسين جي من ۾ مارئي بابت بدگمان ويهي ويو سو ڪائنس گوشو پيو ڪندو هو ۽ اُتندي وهندي ويڻ پيو وجهندو هوس. سانگي سان عمر کي پتو پئجي ويو ته ڪيڻن نه ڪيتسين مارئيءَ جي ست ۾ شڪ آڻي، خود سندس بدنامي ڪري رهيو آهي. ڏاڍي منيان لڳس، سو هڪدم فوج سنيرائي، مارن تي حملو ڪرايائين. مارن کي به ڪڙڪ پئجي ويئي، سو اُٽي پڳا هاڻ."

ته هيڪاري وڏيڪ چوٻچو ٿيڻ لڳي. تنهن تي عمر ماڻهن کي چوڻ لڳو ته هن ستيءَ جو ور چو ٿو ڪيس مفت آزاري؟ اها ڪا خبر پوپس ٿي ته ائين ڪرڻ سان نه فقط پنهنجيءَ زال جي، پر منهنجي به شهرت ٿو ڪري؟ هيءَ روئداد ڏسي، مارئيءَ کي ڏاڍو ارمان ٿيو. پوءِ هيءَ پتورتا، نيات جي زالن کي تسلي ڏيئي ست جي زور تي سڌو عمر وٽ لنگهي ويئي: ۽ وڃي چيائينس ته "تون هن ملڪ جو والي آهين. جي اهڙا اُبتا پار نه هلين ها، ته اڄ نه پاڻ کي پٽائين ها، نه مونکي. پرائي لڄ کي ٻارهن مهينا ڪوٽ ۾ قابو رکي، ناحق هن کي شڪ شبهي جو شڪار بنايئي، لوڪ کي سچ ڪوڙ جي ڪهڙي ڪل؟ جي اسان تي بهتان رکيائون، ته اُن ۾ ڪهڙو عجب؟ غيرت وچان جي منهنجو ڀتار مون کي هٽي ماري وجهي، ته به ڏوهي نه چئبو. تلافي ته ڪانه ڪئي اٿلو آيو آهين ڏڪويلن کي وڏيڪ ڏڪوئڻ! پنهنجا افعال ساري، امين ٿي ڏس ته ڪنهنجو ڏوهه آهي." عمر کي اها ڳالهه دل سان لڳي آئي، ۽

[1] رواجي قصه نويس مارئيءَ جي آزاديءَ جو احوال ٻيءَ نموني ڪن ٿا. چون ٿا ته ڪيتسين لڪ چوريءَ مارئيءَ کي امر ڪوٽ وڃي مليو. پاڻ ۾ صلاح ڪيائون ته مارئي کو بهانو ڪري فلاڻي ڏينهن فلاڻي پير جي زيارت لاءِ ويندي، جتي ڪيتسين اُٺ سميت هڪيو هوندو ۽ ڪيس اُٺ تي چاڙهي ساٿيهه ڏي ستيندو ويندو. پوءِ اها رٿ عمل ۾ آڻي، مارئيءَ پاڻ کي آزاد ڪيو. تاريخ طاهريءَ توڙي تحفه الڪرام موجب مارئي پريا ٻارهن مهينا عمر جي بند ۾ هئي.

پنهنجي ڪئي کان پشيمان ٿي. فوج واپس گهرائي ورتائين. پوءِ ڪيتسين کي سڏائي چيائين تہ قسم کڻي ٿو چوان تہ مون ڪا خيانت ڪانہ ڪئي آهي. انهيءَ ڳالهہ کي ثابت ڪرڻ لاءِ آءٌ هندو ڌرم جي کهڙي بہ پريکشا لاءِ تيار آهيان.[1] پر مارئي نہ مڃيو ۽ چوڻ لڳي تہ "پريکشا مون کي ئي ڄڃائي، من ائين ئي پاڻ تان ۽ پنهنجي ڪر تان ڪارنهن جو ٽڪو لاهيان." اها رٿ قبول ٿي. پوءِ هڪ آڙاهہ تيار ڪرايو ويو ۽ منجهس هڪ لوهہ جي سيخ تپائڻ لاءِ وڌي ويئي. جڏهن تپي لال ٿي، ۽ ڪنوڻ جيئان جهلڪا ڏيڻ لڳي، تڏهن مارئي ان کي هٿن ۾ جهلي بيٺي. خدا جي جوڙ جولهس بہ ڪانہ آيس. هاڻ هندن جي نظر ۾ هوءَ سڀ عيب کان آجي ٿي ۽ سينيءَ کي تصديق ٿي هوءَ تحقيق ستي آهي. قدرت جو اهڙو عجيب رنگ پسي، عمر بہ پنهنجيءَ سچائيءَ ثابت ڪرڻ لاءِ متي مچ ۾ ڪاهي پيو. سندس وار بہ ونگو نہ ٿيو. هاڻي ماڻهن جا وات بند ٿي ويا. هن کان پوءِ ڪيتسين ۽ مارئيءَ پاڻ ۾ محبت ونڊي، باقي حياتيءَ جا ڏينهن سک سانت ۾ گذارڻ لڳا.[2]

هن سر ۾ شاهہ انسان جي اصلوڪي وطن جي اپٽار ڪئي آهي. ڪو وقت هو جو هيءَ سارو عالم عدم جي اوڙاهہ ۾ غرق هو. پر جڏهن خدا خواهش ڪئي تہ پنهنجي ذات ۽ صفات جي لڪل خزاني کي کولي ظاهر ڪريان، تڏهن "ڪن" چئي، ڪائنات کي وجود ۾ آندائين. ۽ انسانن جا روح خلقي، انهن کان وفاداريءَ جو واعدو وٺي ڪين عالم ارواح ۾ رکيائين. جيئن مارئي ملير ۾ جهل پل بنا، سرتين سان پاڻ ريجهائي، روح رچنديون پئي ڪيون، ۽ پنهنجي محبوب ڪيتسين سان محبت ونڊي، سندس خدمت ۾ حياتي سڦلي پئي ڪئي، تيئن روحن بہ

---

[1] مارئيءَ جو هندو يا مسلمان هئڻ تي گهڻو بحث مباحثو هلندو آيو آهي. پر تاريخ طاهريءَ جي هن هيٺ ايندڙ گفتي: "هاڻ هندن جي نظر" ۾ وغيره مان صاف ظاهر آهي تہ مارئي هندو هئي. شايد هيل تائين ڪنهن تڪليف ونئي، اهو ڪتاب نظر مان نہ ڪييو آهي، انهيءَ ڪري ئي ايترو اجايو بحث هلندو آيو آهي.

[2] تحفہ الڪرام جو مصنف بہ اها ساڳي ڳالهہ ٿو ڪري.

وحدت جي واديءَ ۾ هڪ ٻئي سان رهاڻيون ڪري، عرش جي ڪنگرن مٿان پکين جيان پرواز ڪري، پنهنجي رب جي الفت ۽ عبادت ۾ زندگي صرف پئي ڪئي. آخر جڏهن "اهبطو"[1] جو امر ٿيو ۽ روح جسماني جامو پهري، عرش تان لهي فرش تي پيا، تڏهن ساڻن اهڙو ڪار ٿي جهڙي مارئيءَ سان امر ڪوٽ ۾.

ماڻي روح نہ فقط اچي دنيا جي ڪوٽ ۾ قابو ٿيا، پر نفس جي ڦندي ۾ ڦاسي ويا. ڪيترا تہ مجازي مزن جو شڪار بنجي، پنهنجو ساٿيهہ وساري ويهي رهيا. حديث ۾ فرمايل آهي تہ "الدنيا سِجنن المؤمنين وَ جنہ لِلڪافرين" يعني "هيءَ دنيا مومنن لاءِ قيد آهي ۽ ڪافرن لاءِ بهشت." اصل انسانن کي هن بنديخاني ۾ بنهہ آرام نٿو اچي. جيئن مارئيءَ جو قالب ڪوٽ ۾ هو پر قلب ملير ۾، تيئن اهڙن انسانن جو بہ بت بنديخاني ۾ آهي مگر سندن من هميشہ لامڪان ۾ پيو وسي. رات ڏينهن حقيقي محبوب کي ساري، اکين مان ارتو آب پيا هارين. هوڏانهن نفس بہ عمر وانگر ڪنجون ڪنيو بيٺو آهي تہ ڪين ڏتاري، ڏٽيءَ ڪان ڏار ڪريان. گهٽيئي داب دڙڪا ٿو ڪرين، گهٽيئي لوپ لالچون ٿو ڏئين. پر هو مارئيءَ وانگر ثابت قدم رهي، نڪي تا ساٿيهہ جي سارچڏين ۽ نڪي تا محبوب کان منهن موڙين. آئي پهر نفس سان جنگ جوٽيندا پيا اچن. نفس بہ آخر نا اميد ٿي، سندن پچر ئي ڇڏيو ڏئي. پوءِ جيئن ملير کان مارئي مدد لاءِ هڪ قاصد ڪهي آيو هو تيئن اهڙن مقبول ٻانهن جي لاءِ بہ خدا جي طرفان ڪونہ ڪو هادي اچيو پيدا ٿئي، جو ڪين نفس جي قيد مان آزاد ڪري، وڃئو ابد لاءِ محبوب جو مشاهدو ماڻائي.

جاميءَ پنهنجي ڪتاب "يوسف زليخا" ۾ هن حقيقت ڏانهن نهايت دلچسپ اِشارو ڪيو آهي:

---

[1] "هبِٽ الهو."

دلا تاکی درین کاخ مجازي
کني مانند طفلان خا کبازي؟
توئي آن دست پرور مرغ گستاخ
که بودت آشیان بیرون ازین کاخ؛
چرا زان آشیان بیگانه گشتي؟
چودونان چغد این ویرانه گشتي؟
بیفشان بال و پر ز آمیزش خاک
بپر تان کنگر ایوان افلاک.؟

يعني، ”اي روح! تون هن مجازي محلات ۾ ڪيترو وقت ٻارن وانگر مٽيءَ سان پيو کيڏندين؟ تون اهو دادلو ڪوڏ نپايل پکي آهين، جنهن جو اصلوڪو آکيرو هن فاني محلات کان ٻاهر هو. تو انهيءَ آکيري کي ڇڏي، ويگاڻو ٿيو چبري وانگر هن دنيا جي ويراني ۾ پيو ڀٽڪين؟ هن دنيا جي خاڪ پنهنجن پرن تان ڇنڊي، وڃي عرش جي ڪنگرن تي پرواز ڪري ويھ.“

نوريءَ ڄام تماچي

سمي گهراڻي[1] جي هاڪاري حاڪم ڄام تماچي جي ڏينهن ۾، ڪينجهر ڍنڍ[2] تي ڪي مهاڻا رهندا هئا. ڪين نڪي ڪي هيون اڏيل جايون، ۽ نڪي ڪي هئن مال اسباب. اٽڻ وهڻ، کائڻ پيئڻ، سڀ هولڊو هون ٻيڙين تي. مرد ماڇو مڏ مڪڙا موڙي يا ٻانڌين تي ويهي،

---

[1] سما اصل جا ڏو گهراڻي جا راجپوت هئا. سن 1053ع ڌاري، جڏهن سنڌ سومرن جي هٿ ۾ آئي، تڏهن هو سمن کي ڏاڍو ستائڻ لڳا. انهيءَ ڪري ڪيترائي سما سنڌ ڇڏي، ڪڇ ڏي ڀڄي ويا. اُتي سن 1230ع ڌاري، پنهنجو راڄ ڪٽرو ڪيائون. اڄ ڏينهن تائين، سنڌن پويان جي پاڻ کي جاڙيجا سڏائين ٿا. اهي ڪڇ تي حڪومت ڪندا اچن. باقي سما جي سنڌ ۾ رهيا، تن سيني اسلام قبول ڪيو. سن 1333ع ڌاري، علاءُ الدين خلجيءَ سومرن جي پاڙ پٽي ڦٽي ڪئي، تڏهن سمن وجهه وٺي، پنهنجي حڪومت قائم ڪئي، ۽ لئو پنهنجي گاديءَ جو هنڌ مقرر ڪيائون. ڄام اُنڙ هن گهراڻي جو پهريون حاڪم هو. ڪانئس پوءِ سندس ڀاءُ ڄام جوڻو گادي نشين ٿيو. سگهوئي فيروز تغلق سنڌ تي ڪاهي آيو ۽ ڄام جوڻي ۽ سندس ڀائٽي ٻابيني کي نظر بند ڪري، دهليءَ وٺي ويو. پر حڪومت جون واڳون سندس ٻئي ڀائٽي تماچيءَ جي هٿ آيون. پر هن تغلق گهراڻي جي خلاف بغاوت ڪري، پاڻ کي خود مختيار ڪيو. ڄام تماچيءَ کان پوءِ ڏهن ٻين ڄامن هڪ ٻئي جي پٺيان حڪومت ڪئي.

انهن مان ڄام نندو مشهور ۽ جبرو حاڪم ٿي گذريو آهي. ڄام فيروز آخري حاڪم هو. هن سن1520ع ڌاري شاهه بيگ ارغون، قندهار جي امير کان شڪست کاڌي. ڪانئس پوءِ سنڌ ۾ ارغون گهراڻي جي حڪومت شروع ٿي.

[2] ڪينجهر ڍنڍ، ٺٽي ۽ جهرڪن جي وچ ۾ هيلايا ٽڪريءَ جي هيٺان آهي. آس پاس گهاٽا ٻيلا لڳا پيا اٿس. چون ٿا ته ڄام تماچيءَ هيلايا ٽڪريءَ تي هڪ عاليشان ماڙي اڏائي هئي جتي شڪار ڪري وڃي آرام ڪندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن نوريءَ کي به اُتي وٺي وڃي ساڻس رهاڻيون ڪندو هو. اها ماڙي هاڻ ڦٽي ويئي آهي. مگر سندس نشان اڃا ظاهر آهن.

مڇيون ماري، رڇن جا رڇ ڪلهن تي ڍوئي، آڻي مياڻين تي ڍير ڪندا هئا. مهاڻيون وري مڇين کي ڪارين ۾ ڪٽي، واٽن تي وڃي وهنديون هيون، جتي انهن کي ڇيري، ڦيرا ڦيرا ڪري، گراهڪن کي وڪڻنديون هيون. سندن ٻار نڌڙڪا ٿيو سارو ڏينهن لڏڙن وانگر پاڻيءَ ۾ پيا تڙڳندا هئا. ڀلا، جن جو رات ڏينهن وهنوار ئي ڪڪين سان، تن وٽ اڇائي اُجرائي ڪٿان آئي؟ اُٿلو وٽن گند جا گدام لڳا پيا هوندا هئا. ڪير جو سندن پر ۾ ويهي سگهي؟ قضاني، جي ڪنهن ڪمبخت جو پاند سندن پاند سان لڳي ويو ته گگر گگر پنڊا اڙيا، بدبوءِ بنهه نه لهي. جهڙا هئن جسم گدلا، تهڙا هئن هڏ هيٺا. مهاڻڊن ۾ اهڙا ڪارا ۽ ڪوجها هئا، جو ڏٺي ڪرهت وٺيو وڃي، مگر وٽن هڪ نينگر هئي، جنهن جي سونهن جي ڪهڙي ساراهه ڪجي! شڪل شبيهه توڙي هلت چلت ۾ مهاڻي مور نه هئي؛ ويتر انهيءَ ڪِن جي ڳُن ۾ املهه ماڻڪ هئي. منهن مان اهڙو ته نوراني حسن پيو بکندو هوس، جو ڪيس. سڏيندا ئي "نوري" هئا.

ڄام تماچي شيل شڪار جو نهايت شوقين هوندو هو. هڪ لڳا جيئن ٻيڙيءَ ۾ چڙهي، ڪينجهر ڍنڍ جو سير پئي ڪيائين، تيئن اوچتو سندس نظر وڃي نوريءَ تي پئي. نوريءَ جي نيڻن ۾ اهڙو ته ڪو ڪامڻ هو جو ڪيس ڏسنديئي، ڄام مورڇا تي ويو. جڏهن موٽي محلات ۾ آيو تڏهن ڪيس ڪي ٻه نه ٿي اڃهيو. نوريءَ جي ناز اهڙو ته سجهائي وڌو هوس، جو اُن ڪانسواءِ ڪن ٻه آرام نٿي آيس. آخر ذات پات جا وهم ڦٽا ڪري نوريءَ جي مائٽن کي سڏائي، ڪائن سندن سڱ گهريائين. مهاڻن جي ته الله ٻڌي، سو وڏيءَ خوشيءَ سان قبول ڪيائون[1] پوءِ ته

[1] هندن جي مشهور ڪتاب "مهابارت" ۾ ٻه اهڙي قسم جي آکاڻي آيل آهي، هڪ ڏينهن، جيئن راج پراشر جمنا نديءَ جو ڪنارو وٺيو پئي ويو. تيئن سندس نظر ستيوتيءَ نالي هڪ سندر مهاڻيءَ تي وڃي پئي. ڏسڻ شرط مٿس موهت ٿي پيو ۽ ساڻس شادي ڪري، آڻي محلات ۾ وهاريائينس. منجهانئس ڪيس هڪ پٽ ڄائو جنهن کي وياس ڪري سڏيندا آهن. هندن جي عقيدي موجب، چارئي ويد انهيءَ وياس جا جمع ڪيل آهن.

شادمانا ٿي ويا. خزانن جا دروازا کلي ويا. سون ۽ روپي جون رانديون لڳي ويئون. هزارن جا هيرا ۽ لکن جون لعلون لٽجي ويئون.

مهاڻن جو ٻه بخت وري ويو. ڍلون ۽ محصول مڙئي معاف ٿي وين ۽ ساري ڪينجهر ڍنڍ مٿن امداد ٿي ويئي. آخر ڄام نوريءَ جي ٻانهن ۾ پيارو ٻڌي، آڻي ڪيس راڻين ۾ راڻي ڪئي. محلات ۾ ساڻس ڏاڍا سهج سگهندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ته سندس محبت ۾ اهڙو مست ٿي ويندو هو جو مورڇل ڪٽي، ويهي مٿانئس هٽندو هو. وقت تي ته ڪيس ساڻ شڪري، ڪينجهر ۾ مڇيءَ جو شڪار پيو ڪندو هو. نوريءَ کي ايڏو اوچ ٿي ڏسي، وٽس سوين سلامي ٿي ايندا هئا! خود سميون، هٿ ۾ پيالون جهجنديون هيون، تن کي ٻه سندس اڳيان نيچ نواڻو پوندو هو. پر اهڙي سهاڳ هوندي ٻه، نوريءَ جو من نه وڌيو. جي ناز هوس ته نياز جي ۽ ملجهس ڪمي ڪانه هئي. گيرب ۽ گاءَ جي ته بوءِ ٻه ڪانه هيس. ڄام کي هميشه ائين ئي پئي چوندي هئي ته "آءُ عيبن ڀري مسڪين مهالي آهيان، پنهنجا وڙ ڪري، مون نيچ کي نوازئو اٿيئي. شال ڏٺي سگهندو جو تنهنجو نينهن نت نيبهه ٿيندم!"

چون ٿا ته هڪ ڀيري ڄام تماچيءَ جي دل تي ته نوريءَ جي نياز ۽ انڪسارت جي پرک لهان، سو حويليءَ تي چوائي مڪائين ته "اڄ شام جو سڀئي سهي سنيري ويجهو. پوءِ آءُ اوهان مان، جنهن کي چٽ چاهيم، تنهن کي پاڻ سان گڏ گاڏيءَ چاڙهي، گهمائڻ وٺي هلندس." هي نياپو سڻي، سميون سينڌ سرما ڪري پاڻ کي سينگاري ويٺيون، ۽ هر هڪ ائين پئي سمجهيو ته ڄام مون کي نوازيندو. نوريءَ نڪو ڪيو هو هار، نڪو سينگار، اُٿلو پنهنجو اباڻو وڳو اوڍي، نماڻي ٿي ويهي رهي هئي. ڄام مقرر ڪيل وقت تي حويليءَ اندر گهڙي آيو. سميون اوچا ڳاٽ ڪري، سندس آجيان جي لاءِ اڳتي وڌيون، ۽ ناز نخرا ڪري، ڪيس

راڄا پراشر جي مرڻ بعد، ستيه وتيءَ وري راجا شانتنوءَ سان شادي ڪئي. اُن مان ڪيس ٻه پٽ ڄاوا، جن مان هڪڙو مشهور پيشم، ڪورون ۽ پانڊون جو پڙ ڏاڏو هو.

ريجهائڻ لڳيون. پر وريوئي ڪين. نوريءَ تہ ڪنڌ هيٺ ڪري، نهنائي
سان پئي نهاريو. ڏسڻ شرط ڄام وڏي وٺس ويو ۽ ٻانهن کان وٺي وڃي
گاڏي ۾ چاڙهيائينس. رات جو جڏهن گهمي ڦري گهر موٽيا، تڏهن
سيني راڻين جي روبرو ڪيس پنهنجي پٽراڻي پڌرو ڪيائين.

هن سُرَ ۾ شاهہ وري بہ انهيءَ "اُلٽي طلب" جي اُپٽار ڪئي آهي
جنهن جو ذڪر سر مومل راڻي ۾ اڳيئي ڪيو ويو آهي. تفاوت رڳو
هيءَ آهي جو نوريءَ کي مومل وانگر ظاهري زينت ڪابہ ڪانهي. نہ
اٽس حسب نہ نسب، نہ مال نہ اسباب، نہ هار نہ سينگار. مومل
راجڪماري آهي، ۽ نوري مئڪي ڏيءَ آهي، مگر اندر آئيني کان بہ
اوجل اٽس. مومل هٿ ۾ پيئي ڇڇي ۽ ڪنهن کي بہ پاڻ جهڙو نٿي
سمجهي، نوري پنهنجو پاڻ پسي، لڄ ۾ پئي لڪي. اهڙي ميري ماڻڪ
ڏي اشارو ڪندي، رومي مثنويءَ ۾ چيو آهي:

"آن گل سرخ ست، تو خونش مخوان،
مست عقل ست او، تو مجنونش مخوان."

يعني "هوءَ گلاب جو گل آهي، متان کيس رت سڏيو اٿيئي، هوءَ الاهي ۾
عقل مست آهي، متان کيس متوالي سڏيو اٿيئي."

دنيا پل تہ اهڙي املهہ ماڻڪ ڏي نفرت جي نظر سان نهاري، مگر
خدا جو دلين جو دانا آهي، سو مٿس مفتون آهي. "الله جميل، يحب
الجمال"، يعني "خدا خود سهڻو آهي، ۽ سونهن تي عاشق آهي." جنهن
انسان جي اندر ۾ سونهن ۽ سرت آهي، تنهن کي هو پاڻيهي ڳولي
ڦولهي، وجيو پنهنجيءَ گود ۾ وهاري.

"جيڏاهہ ناهہ گمان، تيڏاهہ سڄڻ سامهون."

سهڻي ۽ ميهار

مغل خاندان جي مشهور بادشاهہ جهان(1627_1655ع) جي زماني
۾، پنجاب ملڪ جي گجرات شهر ۾ تلا نالي هڪ هاڪارو ڪنير
رهندو هو. مٽيءَ جي ٿانون جوڙڻ جي فن ۾ بي نظير هو. خود بادشاهہ ۽
سندس امير بہ گهر جي ورتڻ جا ٿانو ڪانئس خريد ڪندا هئا، ۽ مٿس
هر قسم جي نوازش ۽ مهرباني ڪندا هئا. انهيءَ ڪنيار کي هڪ
نياڻي هئي، جنهن جو جنم شب قدر جي سڳوريءَ رات جو ٿيو هو.
ٻالپڻي کان ئي، هن نينگر جي چهري مان نوراني حسن پيو ٻهڪندو هو
۽ جيئن عمر ۾ اُسرندي ويئي، تيئن سندس جلوو ۽ جمال بہ زياده ٿيندو
ويو. سندس بيمثل سونهن جي ڪري کيس سڏيندا ئي "سهڻي" هئا.
سندس ذهن ۽ ذڪاءُ اهڙا اعليٰ درجي جا هئا، جو ننڍيءَ وهيءَ ۾ ئي
سارو ڪلام الله ڪنٺ ڪري ڇڏيو هئائين. مطلب تہ چوڏهن ورهين
جي ڄمار ۾ چوڏس جو چنڊ ٿي پئي.

ساڳئي زماني، ۾ هڪ وڏو واپاري ميرزا عالي نالي بخارا ۾ رهندو
هو. جهڙو هو شاهوڪار، تهڙوئي هو سخي ۽ ديانتدار دنيا جا سپ سک
نصيب هئس، مگر اولاد جو سڪايل هو. رات ڏينهن اها تاڙي لڳي پئي
هوندي هئس. نيٺ هڪ ڏينهن معلوم ٿيس تہ ڪنهن اجنبي درويش
اچي سندس وطن ۾ واسو ڪيو آهي. هڪدم سندس زيارت لاءِ روانو
ٿيو. فقير سان ملاقات ڪري، هن کي پنهنجي دل جو درد ٻڌايائين.
درويش دعا ڪيس ۽ چيائينس تہ "تنهنجي من جي مراد جلد پوري

ٽيڻدي ۽ ستت ئي هڪڙو پٽ ڄمنديءِ. مگر اهو سورهن سالن جي عمر ۾ توکي جدائيءَ جو داغ ڏيئي، ڪنهن ڏوراهين ڏيهه رمندو رهندو.“

پوري ڏهين مهيني، مرزا عاليءَ کي پٽڙو ڄائو. ڇون ٿا ته هن جو جنم ساڳيءَ شب قدر جي رات جو ٿيو جنهن تي سهڻي ڄائي هئي. چوگرد واڌايون وري ويئون. ڇوڪري جو نالو عزت بيگ رکيائون. ۽ کيس لاڏ ڪوڏ سان نپايو ويو. جڏهن وڏيرو ٿيو، تڏهن هندستان ملڪ جنهن جي گهڻي تعريف ٻڌي هئائين، تنهنجي ڏسڻ جو اندر ۾ شوق ڄايس. پٽس کي جڏهن سندس ارادي جي خبر پئي، تڏهن ان کيس گهڻوئي روڪيو، پر هو باز نه آيو. آخر ڪجھ مال متاع ساڻ ڪٽي، سير ۽ سوداگريءَ لاءِ ڳوٺان سنيري، هندستان ڏي رخ رکيائين. گهمندي گهمندي اچي دهليءَ ۾ نڪتو. ڪجھ مدت دهليءَ ۾ عيش عشرت ۽ مزي ۾ گذاريائين، پر نيٺ ڪڪ ٿي پيو ۽ لاهور وڃڻ جو پهه ڪيائين. لاهور جو شان ۽ شوڪت ڏسي نهايت خوش ٿيو ۽ اتي جون ڪيتريون نفيس ۽ عمديون شيون خريد ڪري، وري وطن ڏي واڳن وارڻ جو خيال ڪيائين. جڏهن گجرات شهر جي ويجهو پهتو جو راويءَ ۽ چناب ندين جي دو آب ۾ نظاري ۽ نزاڪت سان اڏيل هو تڏهن ان جي رونق پسي، دل ٿيس ته ٻه چار ڏينهن رهي ويساهين وٺان. شهر جي بزرگن ۽ سکر ماڻهن سان ڏيٺ ڪيائين، ۽ هڪڙي ڏينهن پاڻ وٽ گاني جي مجلس ڪيائين. محفل ۾ ڳالهين تان ڳالهيون ڪندي، ذڪر نڪتو ته شهر ۾ تلا ڪنير رهي ٿو جو ٿانون جوڙڻ جي هنر ۾ نهايت قابل آهي ۽ جهڙس ساري هندستان ۾ ڳولهيو نه ليندو. عزت بيگ کي انهيءَ ڪنيار ۽ سندس ٿانون ڏسڻ جو شوق ٿيو ۽ مرضي ٿيس ته ڪي ٿانو خريد ڪري، سوڪڙيءَ طور پنهنجي ڳوٺ ڪٽي وڃان. پنهنجي هڪ نوڪر کي تلا جي گهر موڪليائين ته وڃي ڪي سهڻا برتن نموني طور وٺي اچي. ٿانو خريد ڪندي، نوڪر جي نظر تلا جي سهڻيءَ ڌيءَ تي پئجي ويئي. هن جو حسن ڏسي حيران ٿي ويو. موٽڻ شرط پنهنجي خاوند کي سهڻيءَ جي سونهن جي ساک ڏنائين. ٻڌڻ شرط عزت بيگ جي اندر ۾

اچي عشق جي آگ پڙڪي ۽ ري ڏٺي سهڻيءَ تي مفتون ٿي پيو ۽ هن جي موهڻيءَ مورت ڏسڻ لاءِ، ٿانون خريد ڪرڻ جي بهاني ڪنير جي گهر ڏانهن روانو ٿيو. سهڻيءَ کي ڏسڻ شرط، سڪ جو سَلُو جو سندس سيني ۾ اڻ ڏٺو اُسريو هو، سو هيڪاري وڌي وڻ ٿي پيو.

هاڻ، هن وطن جو خيال موراهين منان لاهي ڦٽو ڪيو. شهر ۾ هڪ دڪان ڪٽي ڪوليائين، جنهن ۾ تلا ڪنير کان ٿانو ڳنهي پيو وڪڻندو هو. هر روز ٿانو ڳنهڻ جي بهاني، تلا جي گهر پيو ويندو هو ۽ انهيءَ ريت پنهنجي محبوب جو ديدار ڪري، پيو دل خوش ڪندو هو. عشقبازيءَ ۾ اهڙو محو ٿي ويو، جو پنهنجي مال متاع جو ڪوبه سماع نه رهيس. مهانگا ڳڌل ٿانو سستي اگهه تي وڪٽي، آخر پاڻ کي ڪنگال ڪري وڌائين. جڏهن سندس نوڪرن ڏٺو ته اسان جو ڏٽي گجرات ۾ کپ ڪوڙي ويهي رهيو آهي ۽ بخارا موٽڻ جي وائي نٿو واري، تڏهن هڪ رات جو اوچتو ئي اوچتو باقي رهيل کهيل مال ۽ سامان تڳائي رمندا رهيا. هن حادثي عزت بيگ کي ويتر سڃو ڪري ڇڏيو. پر تڏهن به دستور موجب روز تلا وٽ وڃي، اوڌر تي ٿانو خريد ڪري ايندو هو. نيٺ قرض ۾ ٽپي ويو. ۽ تلا به هاڻ ڪانئس قرض جي تقاضا ڪرڻ لڳو. تنهن تي عزت بيگ چيس ته ”منهنجا نوڪر مون کي ڦري اچو ڪري ويا آهن، هڻ ۾ ڪي ڪين اٿم جو ڏيانءِ. باقي جي قبول هجيئي ته تو وٽ نوڪر ٿي وهي قرض جا پئسا پورا ڪري ڏيانءِ“ تلا اها آڇ مڃي ۽ کيس پاڻ وٽ نوڪر ڪري ٻيهاريائين ۽ مٿس هر روز گهر ٻهارڻ، باسڻ ملڻ ۽ ٿانو جوڙڻ لاءِ درياهه مان چيڪي مٽي آڻڻ جو ڪم رکيائين.

عزت بيگ جو ناز سان نپنو هو تنهن جي لاءِ هڪ نوڪر وانگي نيچ پورهيو ڪرڻ نهايت ڪٺن ڪم هو پر يار جي ديدار سندس دل کي آٿت پئي ڏنو. رڳو اهو سو خطرو رهندو هوس ته متان ڪنيار مون کي ڪاهل ڏسي، نوڪريءَ کان جواب ڏئي، تنهنڪري جيءَ کي جفا ڏيئي، سخت محنت ڪندو هو. نيٺ هٽي پاڻ کي جهوري وڌائين. تلا کي مٿس ڪهل آئي، جنهن اڳتي پنهنجي مينهن چارڻ جي ڪم تي

ڪري ڇڏيس. هر روز ڏڪيءَ جو مينهون ٻهرائي درياهه جي پار ويندو هو ۽ نماشام جو موٽي وٿاڻ تي ايندو هو. انهيءَ سبب مٿس ”ميهار“ جو نالو پئجي ويو.

هڪ ڏينهن سانجهيءَ جو جيئن مينهن جي ڏهائي پئي ڪيائين، تيئن سهڻي ڪنهن سانگي سان وٿاڻ ڏي آئي ۽ ميهار کي مينهون ڏهندو ڏسي، سجر ڪير پيئڻ جي سڌ ٿيس. ۽ هن ڪان چڪو وٺي پيتائين. ميهار هاڻ سهڻيءَ کي اڪيلو ڏسي، مينهن ڏهندي، ساڻس پنهنجي اندر جو آزار اوريو ۽ مٿس جيڪا ماجرا وهي هئي، تنهنجو سربستو بيان ڪري ٻڌايائينس. سهڻي جا ذات جي حليم هئي، تنهن کي ميهار جي حال تي رحم اچي ويو. ازانسواءِ هن جي سهڻي صورت ڏسي، سندس دل ٻه ڏانهنس ڇڪي ڏني ۽ ٻنهي جي وچ ۾ گهرو سُبنڌ ٿي ويو. پوءِ ڏيهاڙي سهڻي ڪير ۽ مهيءَ جو منُ ڪري صبح شام ميهار وٽ وڃي. ڳجهي محبت وڌبيندي هئي، ۽ سندس منهن ڏسڻ کانسواءِ آرام نہ ايندو هوس.

ميهار ان مهي، پيتائين پريم جي،
ارڪ، سرڪ، سيد چي، لڳيس ڏوت ڏهي،
سگهي تان نہ سهي، ملي جان نہ ميهار کي

پر خون خستوري لڪڻ جا ناهن. سهڻيءَ جي هلت ماڻهن ۾ چؤبولو پيدا ڪيو تان جو سندس ماءُ کي بہ ڪڙڪ پئجي ويئي. ماءُ ڌيءَ کي ڳجهہ ڳوهہ ۾ گهڻوئي سمجهايو مگر هوءَ باز نہ آئي. نيٺ لاچار ٿي مڙس سان ڳالهہ ڪيائين. جنهن هڪدم ميهار کي نوڪريءَ مان ڪڍي ڦٽو ڪيو. گلا ۽ غيبت کي ٽارڻ لاءِ سنتئي سهڻيءَ کي سندس سؤٽ ڏم سان شادي ڪرائڻ جو سعيو ڪيائون. سهڻي ويچاريءَ گهڻو ئي پٽيو ڪوهيو پر وريو ڪي ڪين. آخر زبردستي ڪري ڏم سان سندس نڪاح پڙهيائون.

جڏهن ساهري گهر ويئي، تڏهن خدا کي ٻڌايائين تہ ”اي پرده

پوش! ڪو اهڙو سبب ڪر، جيئن منهنجو ست ۽ سيل سلامت رهي اچي.“ ڏٺي سندس عرض اُنايو. ڏم کي روز رات جو اهڙي اگهور ننڊ وٺي ويندي هئي، جو سهڻيءَ جي يادگيري بہ نہ رهندي هئس. اهڙيءَ ريت سهڻي پاڪدامن رهي، پر پلپل پرينءَ کي ياد ڪري، پئي پڇندي ۽ پڇرندي هئي، ۽ درياهہ تي وڃي ڏيهہ جي ڏوڏين کان سندس ڏس پتو پئي پڇندي هئي. هوڏانهن وري ميهار کي وڇوڙي جي درد ماري وڌو. هڪ ڏينهن تہ فقيراڻو لباس ڪري شهر جي آسپاس ڦرندو وتندو هو. نيٺ هڪ ڏينهن وجهہ وٺي سهڻيءَ جي ساهري گهر وڃي سٽن هنيائين. سهڻيءَ آواز مان سهي ڪيو تہ ڪير آهي ۽ ٻکيا ڏيڻ جي بهاني سان در تي اچي، پنهنجيءَ لاچاريءَ جو سمورو حال سڻايائين، ۽ پڻ ائين بہ چيائينس تہ ”خدا منهنجو ست قائم رکيو آهي ۽ اميد تہ پنهنجو ميڙائو جلدي ٿيندو.“ جيتوڻيڪ سهڻيءَ سان هڪوار ملڻ ڪري ڪيس گهڻو ڏيرج آيو تڏهن بہ نااميدي گهيري ويس، ۽ حياتيءَ مان عاجز ٿي، جهنگ منهن ڏيئي رمندو رهيو. گهمندي ڦرندي اچي هڪڙي پهاڙ تي نڪتو جنهن تي گور ڪناٽ جي هڪ مڙهي اڏيل هئي. مڙهيءَ جي ٻاهران بيهي سيند هنيائين، جنهن تي مهنت ٻاهر نڪري آيو ۽ چيائينس تہ ”جيڪڏهن جوڳي آهين تہ اندر هليو آءُ.“ ميهار وراڻي ڏنيس تہ ”مان جوڳي نہ آهيان مگر خواهش اٿم تہ جوڳي ٿيان.“

مهنت کي هن جي سهڻيءَ شڪل شبيهہ ۽ لڇڻ موهي وڌو ۽ ڪيس هڪدم جوڳين جي ڪوفي ۾ داخل ڪيائين. ٿورا ڏينهن مڙهيءَ ۾ گذاري مهنت جي اهڙي تہ خدمت ۽ چاڪري ڪيائين، جو هو مٿس نهايت راضي ٿيو ۽ کيس وردان گهرڻ لاءِ اشارو ڪيائين. ميهار مهنت کي پنهنجي محبوب سان وصال حاصل ڪرڻ لاءِ وينتي ڪئي. مهنت خاطر ڏنيس ۽ دعا ڪيائينس تہ ”تنهنجي اندر جي آس جلد پوري ٿيندي“ پوءِ ميهار خوش ٿي، موٽي محبوب جي وطن ڏي ويو چناب نديءَ جي پرينءَ پر سهڻي جي گهر جي آمهون سامهون، دونهي دکائي، فقير بڻجي ويهي رهيو. سندس سهڻي صورت ۽ نيڪ سيرت ڏسي

اوسي پاسي جا ملاح ۽ ٻيلي ۾ رهندڙ ميهار اچي وٽس ڪچهريون ڪندا هئا، جنهن ڪري وٽس ميڙ مچي، مکڻ ۽ ڏڌ جام هوندا هئا. توريئي عرصي ۾ سندس ناماچار وڌندو ويو ۽ عام خلق وٽس زيارت ۽ دعا لاءِ اچڻ لڳي. دستور موجب، شهر جي زالن جي به وٽس آمدرفت ٿيڻ لڳي. سهڻيءَ کي جڏهن هن نئين فقير جي اچڻ جي خبر ملي تڏهن شڪ پيس ته هي شايد منهنجو دوست ميهار آهي، سو هڪ ڏينهن پنهنجي ٽٽان کي آزي نيزاري ڪري، موڪل وٺي، فقير جي زيارت لاءِ آئي. ڏسڻ شرط هن کي صحيح سڃاتائين. فرصت وٺي هڪ ٻئي سان ڳجهه ڳوهي، صلاح ڪيائون ته اڳتي هر روز رات جو ميهار ندي تري، اورينءَ پر اچي، سهڻي کي ملي.

هاڻ ميهار هر رات تري اچي سهڻيءَ کي ملندو هو. هميشه پاڻ سان پڪل مڇي ڪٽي ايندو هو جا ٻئي گڏجي کائيندا هئا ۽ پره ڦٽيءَ تائين هڪ ٻئي سان ريجهه رهاڻ ڪري وري پنهنجي پنهنجي ماڳ موٽي ويندا هئا. ڪيترا ڏينهن قصو ائين پئي هليو. هڪڙي ڏينهن طوفان جي ڪري ميربحرن وٽان ڪيس مڇي ڪانه ملي. خيال ڪيائين ته يار وٽ هٿين خالي وڃڻ نه جڳائي، تنهنجي ڪري پنهنجي ران کي چيري، ان مان گوشت ٽڪر ڪڍي پچائي، سهڻيءَ لاءِ تحفو ڪري کڻي ويو. پر گهڻي رت ڇڏڻ ۽ پاڻيءَ ۾ پسڻ ڪري، اورينءَ پر پهچڻ شرط ساٽو ٿي ڪري پيو. سهڻي هي حال ڏسي، ڏاڍو حيران ٿي. جڏهن ميهار سامت ۾ آيو تڏهن ڪانئس سندس ماندگيءَ جو سبب پڇيائين. ميهار سارو حال ڪري ٻڌايس. محبوب جي اهڙي قرباني ڏسي، سهڻيءَ کي نهايت رقت ۽ درد پيدا ٿيو ۽ چيائين ته "تون پنهنجو فرض ادا ڪري چڪين. هاڻي جڳائي ته آءُ به پنهنجي فرض ادائي ڪريان." پر ميهار سندس ڳالهه نه مڃي. ٻيءَ رات جو هن ميهار جو گهڻو انتظار ۽ اوسيڙو ڪڍيو پر هو پيدا نه ٿيو. سهي ڪيائين ته ميهار کي سور بيحال ڪري ڇڏيو آهي، جنهن جي ڪري ئي سمن تي پورو نه رهيو

آهي. ميهار جي بيماريءَ ڪري سندس دل ۾ نهايت اڻ تڻ ۽ آنڌ مانڌ ٿي.

تڙ نه گهڙي تورُ توءِ من ڪاڏو ميهار ڏي،
ڏاڍو دور درياهه ۾ سڪڻ وڏو سُور،

ليڪن هڪ پڪو گهڙو هٿ ڪري، همت جهلي:

پاڻ اڇلي آب ۾، وهه سر وڌائين،
لهريون لنگهيائين، لطف ساڻ، لطيف چي.

ميهار هن جي همت ۽ قرب ڏسي گد گد ٿي ويو مگر جنهن صورت ۾ پاڻ اچا نبل ۽ نستو هو تنهن صورت ۾ لاچار قبول ڪرڻو پيس ته آئيندي سهڻي وٽس تري وڃي. هن ڪانپوءِ سهڻي هر رات هار سينگار ڪري، سياري توڙي اونهاري، درياهه جي دردن جو خوف نه رکي، لڙ لهريون لنگهي، وڃي پنهنجي حبيب سان هيڪاندي ٿيندي هئي ۽ سندس ٽهل ٽڪور ڪري، اسر جو اچي گهر پيڙي ٿيندي هئي. ميهار جي دونهيءَ جو شعاع سندس رهنما ٿيندو هو. موٽي اچڻ بعد، گهڙو ڪناري تي ڪانهن جي گهاٽن ٻوڙن ۾ لڪائي رکي ويندي هئي.

هڪ رات جو بدقسمتيءَ سببان، سهڻيءَ جي ٽٽان کي سڄاڳي ٿي. هن کي ٻنيي کان ٻاهر ويندي ڏسي، لڪي سندس پٺيان لڳي، ۽ ساري حقيقت کان واقف ٿي، موٽي اچي گهر سکي ٿي. صبح جو ياءُ سان ڳالهه ڪيائين. پوءِ ٻنهي سهڻيءَ کي گهڻو سمجهايو ۽ طعنا تنڪا هنيا، پر سهڻي ٻڌو اڻ ٻڌو ڪري، مقرر وقت تي پنهنجي منٺار کي پيئي گڏجڻ ويندي هئي.

آخر جڏهن ڏٺائون ته سهڻي مڙڻ جي نه آهي، تڏهن ڪاوڙ ۽ غصي ۾ پرجي ويا، ۽ پرن ڪيائون ته ههڙيءَ نابڪاري پاڇ کي نهوڙي نيڻ گهرجي. جتي سهڻي گهڙو لڪائي رکندي هئي سا جاءِ ٽٽان چتائي ڇڏي هئي. هڪ ڏينهن منجهند جو وڃي، پڪو گهڙو ٻوڙن مان ڪڍي، ان جي عيوض هڪ پڪي دلي وانگر داءَ ڏنل ڪچو گهڙو رکي آئي.

تھ سياري جي رات آهي. اُپ ڪارن ڪڪرن سان ڇانئجي ويو آهي. چوڌاري اونده انڌوڪار لڳو پيو آهي سخت طوفان پيو گهو گهات ڪري. درياھ مستن وانگر موڄ ۾ پيو جهولي. ڪنن جو ڪڙڪو پيو پوي. لهرون لوڙا پيون ڏين. ڪنوڻ جا چمڪاٽ پيا پون. ۽ مينهن بہ اوهيرا ڪيو پيو وسي. جڏھ تہ قدرت پنهنجي وس آهر سهڻيءَ کي چتاءُ ڪري رهي آهي تہ اڄ درياھ گهڙڻ جو خيال من تان لاهي ڦٽو ڪر. سهڻيءَ جي دل ۾ بہ طرح طرح جا خيال ۽ خطرا اچڻ لڳا. پر هيءَ دهلجڻ واري نہ هئي ۽ سمن تي پوري رهي. عشق جي انڌ وچان. ڪچي گهڙي جي ڪل نہ رکي. ڪنن ۾ ڪاهي پيئي. جڏهن سير ۾ پهتي، تڏهن پيلو پرڻ لڳو. پر هن ستيءَ همت نہ هاري. ڪجھ وقت ٻانهن ۽ پيرن سان ترندي ويئي. پر نيٺ سندس عضوا هٽي هٽي. نستا ٿي پيا ۽ غوطا کائڻ لڳي. گهٽيئي دانهون ڪوڪون ڪيائين ۽ ميهار کي سڏ ڪيائين. ميهار جو سندس لاءِ انتظار ڪري رهيو هو. تنهن کي سڏن جو پڙلاءُ ڪن تي پيو. جنهن مان معلوم ڪيائين تہ سهڻي ٻڏڻ تي آهي. پاڻ ويچارو بلڪل ڏٻرو ۽ ضعيف ٿيو پيو هو. تنهنڪري ملاحن کي ڏاڍو ن ميڙون منٿون ڪيائين تہ "پنهنجي مڏن تي چڙهي، سهڻيءَ کي بچائڻ جو ڪو بلو ڪريو." پر طوفان سبب ملاحن صفا نابري واري. تنهن تي پيو ڪو چارو نہ ڏسي درياھ کي پٽيندو پاراتا ڏيندو، پاڻيءَ ۾ گهڙي پيو ۽ تري وڃي سهڻي کي رسيو. پر هيڻائيءَ سبب سهڻيءَ کي تارڻ جي طاقت ڪانہ رهي هئس. آخر ٻئي ساڻا ٿي هڪ ٻئي جي ڀاڪر ۾ درياھ ۾ غرق ٿي ويا.

نڪو ساهڙ سڏ، نڪا سڄي سوهڻي.

مرحوم شمس العلما ميرزا قليچ بيگ صاحب، پنهنجي ڪتاب "سُر سهڻي" ص-1 ۾ سهڻيءَ ۽ ميهار جو احوال ڏيندي چوي ٿو تہ "اهو قصو پنجابي ڪتابن جو آهي. مگر سنڌ ۾ ٿورو ٻيءَ طرح چوندا آهن. چوندا آهن تہ سهڻي ذات جي واهوچي هئي جا سنڌو درياھ جي

الهندي ڪناري تي رهندي هئي، ۽ سندس مڙس جنهن جو نالو ڏم هو سو ذات جو سامٽيو هو ۽ درياھ جي ايرندي پر ڏانهن رهندو هو. ۽ ميهار جو نالو ساهڙ هو. چوندا آهن تہ جڏهن سهڻي ۽ ڏم جي شادي ٿي، ڄڃ پٽڻ تي آئي، تڏهن ميهار کان کير چکو وٺي، سڳڻ خاطر. گهوٽ ڪنوار کي ڏنائون. جنهن جي پيئڻ سان سهڻيءَ جي دل ميهار سان الڪي ويئي ۽ منجهن حقيقي عشق اچي پيدا ٿيو. سهڻيءَ جي قبر شهداد پور شهر جي نزديڪ حيدر آباد ضلع جي هالن واري پاڳي ۾ آهي. اتان ڪنهن زماني ۾ درياھ وهندو هو."

ساڳئي طرح اهڙي قسم جو عشقي قصو يوناني ڏند ڪٿائن ۾ پڻ لڌل آهي. هيلسپانٽ ڳچي سمنڊ جي ٻنهي ڪنڌين تي هڪ ٻئي جي آمهون سامهون ٻہ شهر هئا. جن مان هڪڙي جو نالو آبيڊاس هو ۽ ٻئي جو سيسٽاس. سيسٽاس ۾ هيرو نالي هڪ سهڻي ڪنيا، وينس ديويءَ (زهره) جي مندر ۾ شيوڪ تي گذاريندي هئي. ۽ آبيڊاس ۾ ليئنڊر نالي هڪ حسين جوان رهندو هو. وينس جي مندر تي سال بسال هڪ وڏو ميڙو لڳندو هو جنهن تي ماڻهن جا حشام اچي مڙندا هئا. هڪ اهڙي موقعي تي ليئنڊر ۽ هيرو جون اکيون پاڻ ۾ اڙي ويون، پر جنهن صورت ۾ هيرو وينس جي شيوڪ هئي، تنهن صورت ۾ عمر تائين حق بخشايل هوس ۽ مندر کان ٻاهر نڪرڻو نہ هوس. تنهنڪري هي ٻئي پاڻ ۾ ڳجھ ڳوھ ۾ پريت ونڊڻ لڳا. ليئنڊر هر رات درياھ تري اچي ساٿس ريجھ رهاڻ ڪري، صبح جو موٽي ويندو هو. نيٺ سندن ناتو بلڪل ڳوڙهو ٿي ويو. انهيءَ تي وينس ۽ ٻيا ديوتائون نهايت ڪوپ ٿيا. هڪڙيءَ رات درياھ جي ديوتا نيپچون سخت طوفان ڪڙو ڪيو جنهن ڪري ليئنڊر لهرن ۾ لڙهي ويو. صبح جو جڏهن هيرو کي خبر پئي، تڏهن هن بہ پاڻ کي درياھ ۾ اڇلي ڦٽو ڪيو ۽ نيٺ ٻنهي جو ميڙائو موت ۾ ٿيو.

سهڻيءَ ۽ ميهار جي محبت جي ڳالھ. جيتوڻيڪ نهايت ڏک ڀريل ۽ دل ڀڄائيندڙ آهي، تڏهن بہ رڳي سڪٽي آڪاٽي نہ آهي. منجهس هڪ

وڏي تمثيل رٿيل آهي. سر سريراڳ ۾ شاهه سنسار کي هڪ مها ساگر سان مشابهت ڏني آهي ۽ انسان کي خدا جي طلب ۽ توهه حاصل ڪرڻ لاءِ هدايت ڪئي آهي. هت وري طريقت ۽ معرفت جي اُپٽار ڪئي اٿس. جهڙيءَ ريت سهڻيءَ کي درياهه تري ميهار کي پار ملڻو هو تهڙيءَ ريت انسان کي به هن فاني جهان جو درياهه تري پنهنجي حقيقي محبوب سان وصال حاصل ڪرڻو آهي. مگر جنهن جو انگ ازل ۾ لکيل آهي، سوئي اهڙي سياڳ جو ڀڳوائو آهي. سهڻيءَ جون به ميهار سان ميثاق ڪان ئي لائون لڳل هيون، تنهنڪري هن دنيا ۾ به وري اچي ڪيس ڀڳولي لڳائين. انهيءَ ڪري چئبو ته سهڻيءَ مان مراد آهي "سالڪ." سالڪ کي ٻن قسمن جي مصيبتن کي منهن ڏيڻو آهي: هڪڙيون بيروني، ۽ ٻيون اندروني. جيئن سهڻيءَ جي حالت ۾ درياهه ۽ انجا خطرا بيروني مصيبتون هيون. ۽ گهر اندر ڏم ۽ انجا ڏکا اندروني مصيبتون هيون: سالڪ جي حالت ۾ بيروني مصيبتون دنيا ۽ دنيويءَ تعلقات. ۽ اندروني مصيبتون آهن: نفس ۽ نفساني وسوسا. اهي ٻئي هن کي سئين راهه کان گمراهه ڪرڻ جي هروجه ڪوشش پيا ڪن. ساهڙ پرينءَ پر سڪيءَ ڏنيءَ تي آهي. جڏهن دنيوي درياهه لنگهي پار پئبو تڏهن ئي ان جو ديدار ٿيندو. هاڻي جنهن صورت ۾ سالڪ کي اهڙيون بيروني توڙي اندروني آفتون درپيش آهن. تنهن صورت ۾ هن کي ضرور ڪي ڪارگر اپاءَ ۽ وسيلا ڪپن. جن جي سهاري سندس مقصد حاصل ٿئي. سهڻيءَ جي حالت ۾ پهرين ڳالهه جا بلڪل ضروري هئي، سا هئي خدا کي ٻاڏائي ڏم کي اگهور ننڊ ۾ وجهڻ. ته متان هو جاڳي ڪيس محبوب جي ملڻ جي سانباهيءَ ۾ رنڊڪ وجهي ۽ ٻي ڳالهه جا بلڪل ضروري هئي، سا هئي ڪنيار وٽ وڃي گهڙو هٿ ڪرڻ، جنهن جي مدد سان پار تري وڃي. سالڪ جي حالت ۾ به اول شرط آهي پنهنجي ڏم جهڙي ڪوڙي ۽ ڪوڙهي نفس کي قابو ڪرڻ، يعني عقل ۽ ايمان، عبادت ۽ رياضت جي رستي مٿس ضابطو رکڻ. جڏهن هو هن منزل کي رسي ٿو. تڏهن هڪ نئين قسم جي ڪشش پيدا ٿئي ٿي،

جا ڪيس چڪي، حقيقي محبوب جي ديدار جو مشتاق بڻائي ٿي. پوءِ هن کي عشق جو آڳهه وٺي، ڪنهن ڪنيار يعني مرشد ڪامل جي مدد سان طريقت تورڻي پوي ٿي. طريقت جو تڙ نهايت اڙانگو ۽ ترڪڻو آهي، ۽ امڪان آهي ته سالڪ جو پير ڪنهن مهل به ڪسڪي وڃي. پر مرشد جي فيض جي نظر، جا هڪ پڪي گهڙي مثل آهي، سا سندس رهبري ڪري، ڪيس معرفت جي دڳ لڳائي ٿي. جنهن صورت ۾ جسم، نفس ۽ حواسن جي بلا اڃا سندس گردن ۾ پيل آهي، تنهن صورت ۾ اهو ديدار گهڻو وقت جٽاءُ نٿو ڪري پل ساعت ڪنوڻ وانگي چمڪاٽ ڪيو الوپ ٿيو وڃي. انهيءَ ۾ هڪ وڏي حڪمت رکيل آهي. ڇو ته جيڪڏهن ڪا شيءِ جلد ۽ آسانيءَ سان هٿ اچي ٿي ته ان جو پورو قدر نٿو پوي.

هر که او ارزان خرد ارزان دهد،
گوهری طفلی بقرص نان دهد.

يعني "جيڪو سهانگو ڳنهندو سو سهانگو ئي وڪڻندو ٻار ماڻڪ مانيءَ ٽڪر تي ڏيئي ڇڏيندو." سو جيڪڏهن محبوب جو دائمي وصال سنت ئي ور پوندو ته سالڪ جي جيءَ اندر جا لوچ آهي سا هڪدم ماني ٿي ويندي.
انهيءَ ڪري ئي شاهه چيو آهي ته:

وصالا فراق جي، ٿي سڄي ڳالهه ڳري.

ڪڏهن دوست جو در ڪليل هوندو ۽ ڪڏهن تاڪي ڏنل هوندي يعني ڪڏهن "بسط" هوندو ۽ ڪڏهن "قبض" ته سالڪ باقي رهيل ڪهيل جسمانيت ۽ خام طبع کي پهاڻ جيئن پچائي، رڪ جي حالت کي رسي، پاڻ کي پرينءَ جي پورڻ ۽ دائمي وصال جو پورو پورو لائق بنائيندو. پر جنهن هڪوار محبوب جو مشاهدو ماڻيو آهي ۽ جنهن وصال جي "مهيءَ" جي چڪي چکي ڏٺي آهي، تنهن کي دائمي ديدار ۽ وصال

ڪان سواءِ ڪٿي ٿو آرام اچي؟ سندس سڪ ۽ سور ڪي نهايت نہ آهي. جيستائين محبوب سان نٿو ملي، تيستائين سندس جيءَ پيو جلي ۽ جيئن جيئن وڃي محبوب جو ديدار ڪندو. تيئن تيئن وڃي سندس سڪ زور پوندي.

جڏهن سالڪ هن منزل کي رسي ٿو. تڏهن محبوب جي ديدار ڪان سواءِ هن کي ٻيو ڪي بہ نٿو اُجهي. پوءِ سڀ دنيوي توڙي ديني. بيروني توڙي اندروني لاڳاپا ۽ سٻنڌ توڙي، وسيلا ۽ آڌار وڃائي، گناهہ ۽ ثواب، نفع ۽ نقصان، هار ۽ جيت، ڏک ۽ سک، جسم ۽ جان، جن مڙنيءَ مان هن کي دوئيءَ جي بوءِ اچي ٿي، سي ترڪ ڪري، پڻ پنهنجي انفرادي هستي وڃائي: "موتوا قبل ان تموتوا"[1] جو درجو پائي ٿو. هن ڪان پوءِ هو محبوب جو هميشہ لاءِ مشاهدو ماڻي ٿو ۽ وحدت جو عميق، جنهن جو هيءُ سنسار روپي ساگر بہ فقط هڪ جزو آهي، تنهن ۾ لئہ ٿي، ساري سرشٽي پاڻ ۾ سمايل ڏسي ٿو".

سهسين سائر ٻوڙيون، منڊ ٻوڙيو مهراڻ.

هاڻ سندس روح ۾ توڙي اکين ڪان ٻاهر، محبوب ڪان سواءِ ٻيو ڪي بہ نٿو ياسي ۽ ڪائنات جي هر هڪ جزي مان ڪيس حق جو جلوو پيو نظر اچي.

سيت پچار پرين جي. سيت هوت حضور.

اهڙو جيون مڪت عارف. باقي حياتيءَ جا ڏينهن مشاهدي ۾ گذاري، موت لاءِ منتظر رهي ٿو. جو امر ڪيل وقت تي اچي، سندس جسم جي ڪچي گهڙي کي توڙي، ڪيس ابد تائين حق ۾ غرق ڪريو ڇڏي.

[1] يعني، "مرڻ کان اڳ پاڻ کي ماريو."

سسئي ۽ پنهون

راجا دلو راءِ جي زماني ۾، ڀانڀر واهہ جي پر تي، نانيا (نائون) نالي هڪ ٻانڀڻ رهندو هو. پاڻ ۽ سندس گهر واري، جنهن جو نالو منڌر هو سي ٻئي اولاد لاءِ سڪايل هئا. نيٺ پيريءَ ۾ کين هڪ نياڻي ڄائي، جا سونهن ۾ چوڏهينءَ جي چنڊ کي بہ شهہ ڏيئي وئي. پر سندس ستاري مان معلوم ٿيو تہ سندس انگ ڪنهن مسلمان سان اڙيل آهي. اهڙيءَ شهرت ۽ بدناميءَ کان پاڻ بچائڻ لاءِ، نائونءَ ۽ سندس ناريءَ انهيءَ بي بها موتيءَ کي وڏي افسوس سان صندوق جي سپ ۾ درج ڪري، درياهہ ۾ داخل ڪيو. صندوق لهرن ۾ لڙهندي، قضا سان اچي ڀنڀور جي ڀرسان ڪناري تي نڪتي. انهيءَ شهر ۾ محمد نالي هڪ ڌوٻي رهندو هو جنهن کي "لالا" بہ ڪري سڏيندا هئا. سندس هٿ هيٺ پنج سو ڪاريگر ڪمائيندا هئا ۽ چڱيءَ پونجيءَ وارو هو. پر ويچاري کي اولاد پاڻيءَ ڪونہ هو جڏهن ڪاريگرن جي نظر ان پيٽي تي پيئي، تڏهن ان کي پاڻيءَ مان ڪڍي، پنهنجي استاد وٽ کڻي آيا. ڌوٻيءَ صندوق کولي، جان کڻي ڏسي تہ هڪ سدا سهڻو ٻار منجهس ستو پيو آهي. ٻار کي ڪيڏي پنهنجي گود لاتائين ۽ مٿس سسئي جو نالو رکيائين. جنهن جي معنيٰ آهي چنڊ.[1] سندس زال سسئيءَ کي گهڻي لاڏ ڪوڏ سان ڀانئڻ لڳي. جڏهن عمر رسيدي ٿي، تڏهن سندس نينهن جي نيزن ڪيترن نيازمندن جي دلين کي گهائي وڌو. سڀ ماڻهو سندس موهڻيءَ

[1] سنسڪرت: ششي = چنڊ

مورت تي مفتون ٿي پيا ۽ جيڏانهن ويندي هئي تيڏانهن سندس چنڊ جهڙي منهن جي چوڏاري، ڪتيءَ جي تارن وانگر ميڙ ڪري بيهندا هئا. گاڏر جون اکيون به سسئيءَ کي ڏسيو پيون ٺرنديون هيون ۽ هن جي سک ۽ آرام لاءِ هرڪا ڪوشش ڪندو هو. سندس لاءِ هڪ عاليشان محلات اڏايائين، جنهن جي چوڌاري هڪ وڏو باغ رکيائين سسئي انهيءَ باغ ۾ پنهنجي سهيلين سان گڏجي آتڻ ۾ ويهي ڪتيندي هئي.

ان زماني ۾ ڪيچ مڪران جا قافلا ڀنڀور جي شهر مان لنگهي ٺٽي ۽ ٻين ملڪن ڏانهن واپار ڪرڻ لاءِ ويندا هئا. ۽ سسئيءَ جي سونهن جون هاڪون ٻڌندا وتندا هئا. نيٺ ڪن وڃي اها خبر ڪيچ جي حاڪم آريءَ ڄام جي پٽ پنهونءَ کي ٻڌائي. ٻڌڻ شرط پنهونءَ جي دل ديواني ٿي پيئي ۽ هڪدم واپاريءَ جو ويس ڪري هڪ وڏو قافلو سنيرائي، مشڪ ۽ عنبير جا انبار ساڻ ڪري، اچي ڀنڀور ۾ وارد ٿيو. ڪٿوريءَ ۽ خوشبوءِ سان سارو شهر واسجي ويو. سسئيءَ کي جڏهن اهڙي سرهي ساٿ جي اچڻ جي خبر پئي، تڏهن عطر سودڻ جي ارادي سان، هار سينگار ڪري، سهيلين سميت، پنهونءَ جي منزل تي ويئي سسئيءَ جي صورت ڏسي، پنهونءَ جو هينئڙو هيڪاري هٿن مان ڇنائي ويو. هوڏانهن وري سسئيءَ کي به پنهونءَ جي پيشاني پسڻ شرط پريت جو پيچ پئجي ويو جيئن رمضان ڪنير جو چيو آهي:

چارئي عين چيي ويا، ڳجهيءَ رمز ڳنا،
جيئن چندن وڻ ۽ چانڪو تئن پرت پيچ پيا،
هوءَ هن جي عشق الوٽ ڪي، هو ماريو محبتا،
هوءَ ملڻ لاءِ ماندي مري، هو جالي ڪين جدا.

سسئي نيٺ پنهنجي اندر جو آواز هڪ سکيءَ سان اوريو. جنهن کي منٿ ڪيائين ته "ڪاٻه تجويز ويڙهائي، ابي کي ريهي ريبي منهنجو پنهونءَ سان سڱ ڪرايو." سهيليءَ وڃي ڌوٻيءَ سان ڳالهه

سکئي ۽ پنهونءَ جي شرافت ۽ دولتمنديءَ جي ساراهه ڪئي. پر ڌوٻيءَ انڪار ڪيو ۽ چيائين ته "هڪڙو ته پنهون پرديسي آهي ۽ ٻيو ته اسان جي ذات جو نه آهي." پر سکيءَ کيس پڪ ڏني ته پنهون پڻ ذات جو گاڏر آهي ۽ چيائينس ته "جيڪڏهن ويساهه نٿو اچيئي ته کيس آزمائي ڏس." ڪتيءَ اها ڳالهه قبول ڪئي. پوءِ پنهون کي گهرائي، آزمائش وٺڻ لاءِ هن کي چيائين ته "هڪ ڪيپ ڌوئي اچ." پنهونءَ جا نازڪ هٿ ڦرهي تي ڪپڙن سٽيندي لڦون ٿي پيا. نيٺ ڪپڙن کي ڀيري ڦاڙي اچي ڪتيءَ جي گهر نڪتو ۽ ملول ٿي ڪنڌ ۾ ويهي رهيو. سسئي کيس دلداري ڏيئي چيو ته "ڀولو نه آهي، هاڻ ڇا ڪر جو هر هڪ قاتل ڪپڙي جي تهه ۾ هڪ سوني مهر وجهي ڇڏ. ته پوءِ ڪتان به شڪايت ڪانه ايندي" پنهون ائين ڪري، ڪپڙا مالڪن کي پهچائي آيو ۽ ڪنهن وٽان به ڌوٻيءَ کي ڪا دانهن ڪانه رسي. هاڻي ڌوٻيءَ کي تسلي ٿي، جنهن کيس سسئيءَ جو سڱ ڏيڻ قبوليو.

انهيءَ وچ ۾، پاڙي ۾ رهندڙ هڪ سونارڻ جي دل پنهونءَ تي سرڪي ويئي، جنهن پنهنجيءَ طمع پوري ڪرڻ لاءِ سسئيءَ جي ست برخلاف وڃي پنهونءَ جا ڪن ڀريا. انهن ڏينهن ۾ رواج هوندو هو ته جيڪڏهن ماڻهوءَ تي ڪو تڪر پيندو هو ته هن کي پنهنجي سچائيءَ ثابت ڪرڻ لاءِ، باهه جي مچ مان لنگهڻو پوندو هو. پنهونءَ به سسئيءَ کي پاڻ موکڻ لاءِ، انهيءَ پرکي مان پار لنگهڻ واسطي اشارو ڪيو. سسئي ، جا سون وانگر سچي هئي. سا انهيءَ باهه مان پاڻ اڳي کان به اُهري ٿي نڪتي. آخر وڏي تجمل ۽ طومان سان هنن ٻنهي عاشقن جي شادي ملهائي ويئي. پوءِ ڌوٻيءَ پنهونءَ کان جنڊو پاڙو لڪائي ورتو ۽ پنهون به وطن وڃڻ جو خيال لاهي، ڌوٻيءَ جو ڏنڊو ڪندو رهيو. پنهونءَ جو ڀاءُ چنرو جو ساٿس ساٿ ۾ آيو هو. سو سندس انهيءَ روش تي گهڻوئي پوسريو. پر جڏهن ڏٺائين ته ڪو چارو ڪونهي، تڏهن ساري ماهيت وڃي آري ڄام جي پيش ڪيائين. آري ڄام جو پنوئي لهي ويو ۽ پنهون، جو سندس دادلو پٽ هوندو هو تنهنجي فراق ۾ بي حال ٿي

پيو. پهريائين هڪ قاصد روانو ڪيائين. جنهن جي هٿان پنهونءَ کي چوائي مڪائين ته ”جيڪڏهن هڪدم اچي حاضر نه ٿيندين ته منهنجو جيئڻ محال آهي.“ جڏهن قاصد پنيور ۾ پهتو تڏهن ڇا ڏسي ته پنهون پريتن سان گڏيو پارچا پيو پچائي. هيءَ روئداد ڏسي، قاصد جا ڪجهه گري پيا ۽ درد مان دانهن ڪري چيائينس ته:

”اي ڪامل ڪم نه سندوءِ، جيئن پهس پچائيين پوتيين.“

پر پنهون پوئتي هلڻ ڪان پڙ ڪيو بيٺو. قاصد نا اميد ٿي، موٽي وڃي آري جام کي سربستو سماچار پهچايو. آري جام ٻڌڻ شرط مورچا تي ڪري پيو. رنڻ ۽ رڙي ڪري اهڙو لاغر ۽ ضعيف ٿي ويو جو سندس ساهه ڇٽي وڃڻ جو امڪان هو. پيءُ کي اهڙي جوکائتي حال ۾ ڏسي، سندس ٽن پٽن چنري، هوتي ۽ نوتي ڪيس آٿت ڏيئي چيو ته ”ڪو حيلو وسيلو ڪري، جاڻ ته پنهونءَ ساڻ وٺي، اچي ٿا توهان وٽ رسايو.“

پوءِ ٽيئي خان اُٺن تي سوار ٿي، سگهوئي اچي پنيور پهتا. سسئيءَ ۽ پنهونءَ کين گهڻو آدرڀاءُ ڏنو ۽ پاڻ وٽ مهمان ڪري، سندن گهڻي خاطرداري ڪيائون. وچ جي خبر نه رهين ته ڪاهنن جي من ۾ مدي آهي. ڪيترائي ڏينهن سندن اچڻ جي خوشيءَ ۾ جلسا ۽ جشن ڪيائون. هڪ رات جو ڪجهه ويرم تائين مجلس ۾ مشغول رهيا. سسئيءَ ويچاريءَ کي پنهونءَ جي اوسيڙي ۾ پلنگ تي جاڳندي جاڳندي، ننڊ ڪٺي ويئي. هوڏانهن وري پائر پنهونءَ کي غافل ڏسي، ويا ڪيس شراب جا پٽ پياريندا، تان جو نشي ۾ اهڙو الوٽ ٿي ويو جو پنهنجو وجود جو ڪو سماءُ نه رهيس. آڌيءَ رات ڌاران پوءِ سندس پائر اٺ ڪنگائي، ڪيس بي خبريءَ جي حالت ۾ ڪٺي، ساٿيهه ڏانهن سٽيندا ويا.

پوئينءَ رات جو جان سسئيءَ جي اک کلي ته ڇا ڏسي ته پنهون پلنگ تي نهيئي ڪونه. حيرت ۾ پئجي هيڏانهن هوڏانهن دريافت ڪري ڏٺائين ته اوطاقتون ۽ اوتار سڀ سڃا ٿيا پيا آهن. معلوم

ڪيائين ته ڏير ڪيس ويساهي. پنهونءَ کي زوريءَ پچائي وٺي ويا آهن. پوءِ وٺي گهوڙا گهوڙا ڪيائين. منهن تي ماٽس ۽ پاڙيسري اچي مڙيا. پر هن ڪنهن جي ڪين مڃي. ويس وڳا ڦاڙي، لاڳاپا ۽ لاڳ لاهي، ڪلهي قاتل ڪنجرو وجهي اڪيلائي اڪيلي اُٺن جا پير کڻندي پنهونءَ جي پٺيان ڪاهيندي ويئي. چاليهن ڪوهن جي پنڌ بعد، اچي پٻ جبل جي ويجهو پهتي، اُڃ ۽ ٿڪ سببان ماندي ٿي ڪري پئي ۽ چڙهيون هڻڻ لڳي. قدرت خدا جي، جو انهيءَ هنڌان هڪ صاف پاڻي جو چشمو[1] پڙڪو ڏيئي ڦٽي نڪتو. تحفه الڪرام وارو چوي ٿو ته ”مون معتبر ماڻهن کان ٻڌو آهي ته اهو چشمو اڄا تائين جاري آهي[2] ۽ ڪڏهن به سڪي نٿو وڃي. ۽ پيو ته ميندي جي تاري، جا پرڙي رات سسئي دستور موجب، هٿ ۾ ڪري ستي هئي ۽ جا ساڻس هن سفر ۾ همراهه هئي، سا انهيءَ چشمي جي پرتي ڪري ٽنبيائين. انهيءَ تاريءَ مان هڪ سرسبز ميندي جو وڻ اُڀري پيو. جو اڄا تائين انهيءَ ڦٽيل عاشقياڻيءَ جي نشاني آهي.“ ذرو ساعت وسرام وٺي، وري اڳتي ڪڙي ڪيائين ۽ پٻ جبل وارو مشهور لڪ ”پوڙي ناڪو“ لنگهي اچي، هاري جبل جي پاڙ وٽ ڦورٽنديءَ جي پر ۾ پهتي. پر پاڻيءَ جي اُڃ سببان اڳتي اُپڙي نه سگهي. نهايت نااميد ٿي، پوئتي هٽي ۽ ڪجهه پنڌ بعد، اچي ماٻاڙ لڪ جي ويجهو رسي. هاٺي واهيري جي ويل اچي ٿي هئي پريان پهاڙ تي، هڪ ايل پنهوار جي جهوپڙي ڏسي ڪانئس وڃي پڇيائين ته ”ادا اٿائين ڪو وٿو ساٿ سڄڻ جو؟“ سسئيءَ جهڙي سهڻيءَ صورت کي هيڪلي اڪيلو ڏسي، ايل پنهوار جي دل هر کي ويئي ۽ ڏانهنس بڇڙي

---

[1] اهڙي ساڳي ڳالهه حضرت اسماعيل ۽ بيبي هاجره بنسبت پڻ ڪندا آهن. جڏهن بيبي هاجره، حضرت اسماعيل کي هڪ هنڌ وهاري، پاڻ پاڻيءَ جي تلاش ۾ هيڏانهن هوڏانهن ڀڄي ڪي ۽ ڊوڙي، تڏهن حضرت اسماعيل کڙهيون هڻڻ لڳو ۽ خدا جي قدرت سان انهيءَ هنڌان پاڻي جو چشمو ڦٽي نڪتو جو هاڻ زمزم جي نالي سان پڌرو آهي.

[2] اهو چشمو اڄ ڏينهن تائين قائم آهي. لس بيلي ۾ پوڙي ناڪي پاڪ جي پر ۾ آهي ۽ ”سسئي وارو چوڏو“ ڪري چوندا اٿس.

نظر ڪرڻ لڳو. سسئيءَ پاڻ کي جوکي ۾ ڏسي، پنهونءَ جي سار ۾ زا
زار رني. سنڌس سوز وارين صدائن ڏونگر بہ ڏاري وڌو. پر هن ڪن
ڪوبہ اثر نہ ٿيو. نيٺ خدا کان سواءِ بيو ڪو بہ چارو نہ ڏسي، ايل پنهوا
کي پاڻ وٽان تارڻ جي بهاني، آزي ڪري چيائينس تہ "آءٌ تڪل تڪل
اجايل آهيان. پلائيءَ ڪري پهريائين ڪو ڪير چڪو پياريم." ايل
پنهوار خوش ٿي، ڏڻ ڏانهن ڊوڙيو. هن جو پاسي ٿيڻ ۽ سسئيءَ جو ر
کي سوال ڪرڻ. بئي هٿ کڻي، ٻاڏائي چيائين تہ "اي ستار! هر
بيوسيليءَ جو وسيلو تون!" هن اجا دعا مس پوري ڪئي تہ پهاڙ ڦاٽي
پيو جنهن ۾ اندر گهڙي ويئي. پوءِ جبل جبل جهڙو ٿي بيو. پر سسئي
جي چنيءَ جو پاند ٻاهر رهجي ويو. ايل پنهوار، جڏهن ڪير ڏهي پوئتي
موٽيو. تڏهن هي رنگ ڏسي، تپرس ۾ پيو ۽ الاهي قدرت جو اهڙو اهجا
پسي، توبہ تائب ٿيو. پوءِ انهيءَ هنڌ، هڪ پٿرن جو ميڙ ڪري، قبر جو
لوڙهو ناهي ڇڏيائين.[1]

رستي تي جڏهن پنهون نشي جي خمار مان سجاڳ ٿيو. تڏهن پا
کي اُت تي جڪڙيل ڏسي، ڏادا جڪ ڪاڏائين. پائرن کان پڇي وڃڻ لا
گهٽو ٿي واجهايائين پر هنن کان پڇي نہ سگهيو. نيٺ آٽي سنڌس
پانهن آري جام جي حوالي ڪيائون. پر پنهون سسئيءَ جي وڇوڙي
اهڙو تہ ڳرندو سڙندو ويو جو پڻس کي سنڌس مرڻ جو خوف ٿي پيو
لاچار پنهونءَ کي رخصت ڏنائين تہ پنيور موٽي، سسئيءَ کي بہ ساڻ وٺي
اچي آستاني تيءَ. پوءِ هي يار بہ سنيندو پنيور ڏانهن راهي ٿيو. جڏهن
سسئيءَ جي قبر وٽان لانگهائو ٿيو تڏهن سنڌس روح کي هڪ ازغيبي
اڏمو آيو. اهڙي رڻ پٽ ۾ تازي لوڙهه مان چنيءَ پاند ٻاهر نڪتل ڏسي، دل
۾ سنسو پيدا ٿيس تہ نجاڻا هيءَ سسئيءَ جي قبر آهي. اتفاقا، اهو ايل

---

[1] اهو پهاڙ ماباڙ نئہ جي پيٽ ۾ آهي. جڏهن لٽ يا لڪ سان ٺوڪبو اٿس، تڏهن منجهائنس اهڙو آواز نڪرندو آهي جهڙو ڪنهن ڪنجهي جي برتن وڄائڻ مان. چوندا آهن تہ اهو آواز سسئيءَ جي درد وارين دانهن جو پڙاڏو آهي. انهيءَ پهاڙ کي "سسئيءَ وٽو"، سڏيندا آهن.

پنهوار بہ اتي اچي سهڙيو جنهن سڄي ماجرا کيس بيان ڪري سڻائي
پلانديهي شرط اٿ تان ٽپو ڏيئي لهي پيو ۽ پائرن کي چيائين تہ "ذرو
وارم ترسو تہ هن قبر جي زيارت ڪري وٺان." پوءِ قبر جي پير ۾ ويهي
زار زار رنائين ۽ خدا جي در وينتي ڪيائين تہ "اي وڇوڙين کي
ملائيندڙ سچا ڌڻي! مون کي پنهنجي محبوب سان هيڪاندو ڪر."
سنڌس عرض اگهاڻو. وري بہ جبل ڦاٽي پيو ۽ پنهون وڃي پنهنجي
پرينءَ کي هميشہ لاءِ مليو.

تحفة الڪرام وارو چوي ٿو تہ "هيءَ حيرت جهڙو احوال عام خلق
جي وات ۾ آهي، ۽ حال ۽ قال جا صاحب هي جوڙو جي هڪ ٻئي جا
عاشق بہ هئا ۽ معشوق بہ هئا. تنهنجي قصي کي سنڌي بيتن ۽ حسيني
سر ۾ ڳائيندا آهن ۽ انهيءَ مجازي عشق مان حقيقي عشق جو راز
پروڙيندا آهن. مطلب تہ انهيءَ ٻنهي عاشقن جي تاثير هيٺ، وجد ۽
سماع جا صاحب گد گد ٿي ويندا آهن. مير معصوم شاه بکريءَ هن
قصي کي مثنويءَ ۾ نظم ڪري، مٿس "حسن و ناز" نالو رکيو آهي،
قاضي مرتضيٰ سورٺيءَ کٽياڻن واري، محمد شاه بادشاه جي ڏينهن ۾
هن قصي کي هڪ خاص طرز ۾ نظم ڪري بيان ڪيو هو. اهو صاحب
ڳالهہ ٿو ڪري تہ "اسماعيل نالي هڪ ملتان جو درويش، هنن ٻن
عاشقن جي زيارت لاءِ آيو. اُٿ کي پري بيهاري، تي ڏينهن فاقو
ڪڍيائين، انهيءَ مراد سان من هنن جو ديدار نصيب ٿئيم. ٽن ڏينهن
کان پوءِ هڪ ڪراڙي زال بہ ٻي مانيون ۽ پاڻيءَ جو هڪ وٽ کڻي وٽس
آئي. ان کي چيائين تہ "جيستائين سسئيءَ ۽ پنهونءَ کي نہ ڏسندس،
تيستائين نہ کائيندس نہ پيئندس. زال وراڻي ڏني تہ "سسئي مان
آهيان. باقي پنهون ڏسڻ جي پچر ڦٽي ڪري ڇڏ. ڇو تہ زماني تي
ڀروسو نہ آهي. آءٌ اڳيئي ڏيرن جي ڏڌل آهيان." درويش وراڻي ڏني تہ
"آءٌ ڪيئن اعتبار ڪريان تہ تون سسئي آهين؟ ڇو تہ سسئي نهايت
خوبصورت ۽ جوان هئي، مگر تون ڪراڙي آهين." سسئيءَ هڪدم
پاڻ کي پنهنجي جوڀن جي جمال ۾ ظاهر ڪيو. اُتي وري بہ درويش

چيس تہ "جيسين پنهونءَ جو ديدار نہ ڪندس، تيسين ماني پاڻي حرام آهي." گهڻي رد بدل بعد، سسئي قبر ۾ اندر وڃي، پنهونءَ کي چيلهہ تائين ٻاهر ڪڍيو پر هن کي پنهنجي ڀڪ ۾ سوگهو جهلي بيٺي. تہ متان اڳي وانگر ڪو ڪيس ڏتاري ڪڍي وڃي. اهڙيءَ طرح ڪيترن الله وارن سسئي ۽ پنهونءَ جي ملاقات ڪئي آهي."

جهڙي طرح سهڻيءَ ۽ ميهار جي ڳالهہ ۾ تمثيل رٿيل آهي تهڙيءَ طرح سسئيءَ ۽ پنهونءَ جي قصي ۾ هڪ وڏي تمثيل رکيل آهي. تفاوت رڳو هي آهي جو سهڻيءَ جي ڳالهہ ۾ دنيا ۽ طريقت جي سفر جي ڏاکڙن کي درياهہ سان ڀيٽيو ويو آهي ۽ سسئيءَ جي ڳالهہ ۾ دنيا ۽ طريقت جي مشڪلاتن کي رڻ پٽ سان مشابهت ڏني ويئي آهي. سسئيءَ مان مراد آهي سالڪ، جو پنهنجي پنهونءَ، يعني حقيقي محبوب جي ڳولا ۾ آهي. ڀنڀور ۽ ان جا پاڻ، دنيا ۽ دنيا جون نعمتون آهن. ڪيچ محبوب جو مڪان آهي. جتي پهچڻ لاءِ ڦيريائين تہ ڏاگهن، ڏيرن ۽ ڏونگرن جهڙن ٽن زبردست دشمنن، يعني نفس، دنيوي تعلقات ۽ خوديءَ جي چنبن کان پاڻ کي آزاد ڪرڻو آهي. جيئن سسئي ڪيترين دور ۽ دراز منزلن، جهڙوڪ وندر، وٽڪار، پٻ، هاڙي وغيره مان لنگهي نيٺ وڃي ملڪ الموت ماٿي تي، تيئن سالڪ کي بہ صوفي طريقي جون ست ماڙيون يا منزلون لنگهي پار پوڻو آهي. اهي ست ماڙيون آهن: طلب، عشق، معرفت، استغنا، توحيد، حيرت ۽ فقر. آخري منزل تي رسڻ بعد، سالڪ محبوب جي هستيءَ ۾ حل ٿي، هميشہ جي حياتي حاصل ڪري ٿو.

مورڙو ميربحر

راجا دلوراءِ[1] جي زماني ۾ سون مياڻي[2] ۾ اوپائي نالي هڪ مهاڻو رهندو هو. ڪيس ست پٽ هئا، جن مان مورڙو مڙنيءَ کان ننڍو ۽ البت منڊو هو. ٻيا ڇهہ ئي پائر جنگ جوان هئا ۽ مڇي مارڻ جي فن ۾ اُستاد هئا. ڪوتاهي مورڙي ۾ بہ ڪانہ هئي. جي جسم جو جڏو هو تہ عقل ۾ وري اڪابر هو. پر پائر ڪيس بيڪار سمجهي، پٽ جي سنڀال سڙيءَ لاءِ گهر ڇڏي ويندا هئس. هڪ لڳا ڇهہ ئي پائر مڪڙيون موڙي، ڪلاچيءَ جي ڪن[3] وٽان اچي نڪتا. هن ڪُن ۾ اهڙو تہ تهر لڳو پيو هوندو هو جو غورابن جا غوراب منجهس غرق ٿي ويندا هئا. ازانسواءِ منجهس هڪ پربت جيڏو مانگر مڇ رهندو هو. شال نہ ڪو ڪمبخت سندس ور چڙهي! جي چڙهيو. تہ نهوڙي نيندو هوس. تڙ جي ملاحن پائرن کي گهڻوئي سمجهايو تہ "هتان پڇي پاسو ڪريو" پر هي يار مڃن ئي نہ. اجا

---

[1] خبر نٿي پوي تہ دلوراءِ ڪهڙي زماني ۾ سنڌ جو حاڪم هو. پر "تاريخ طاهري" ۾ ايترو اڪر ڪيل آهي تہ هو ڏاڍو ظالم ۽ زاني هو ۽ برهمڻ آباد جو شهر سندس ئي ڪرتوتن ڪري خدائي قهر سان ناس ٿي ويو. سنڌي قصہ نويس اڪثر ڪري هر ڳالهہ جنهن جي پوري سڌ پئجي نہ سگهندي اٿن، سا دلوراءِ جي زماني تي مڙهيندا آهن.

[2] سون مياڻي لس ٻيلي جي سرحد تي هڪ ننڍو ڳوٺ آهي. ڪراچي کان اٽڪل 60 ميل پري اتر الهندي طرف آهي.

[3] ڪلاچيءَ جو ڪن ڪلفٽن ۽ منهوڙي جي وچ ۾ هوندو هو. اهو نالو مٿس انهيءَ ڪري پيو جو دودائي بلوچن جي هڪ ذات جا پاتي، جن کي "ڪلاچي" ڪري سڏيندا هئا، سي ان جي نزديڪ اچي ڳوٺ ٻڌي رهيا هئا. هاڻي ڳوٺ کي بہ "ڪلاچي" ڪري سڏيندا هئا، جنهن ڪري هاڻوڪي ڪراچيءَ جي شهر تي بہ اهو نالو پيو آهي.

رڇ وجهي اڳتي وڌيا ئي ڪين ته ڳُن به پريون پائي. آٽي اونهي ۾ هنين. ڪن ۾ ٻيڙي اونڌي ٿي وڃي سرن درياهه ٿي. مڇ ڪي به لڳي ساڃي، سوهڪ ئي لقمو ڪري ڳڙڪائي وين.

ويل ٽري ويئي. گهاتو گهر نه موٽيا. گهر جا ياتي سپ فڪر ۾ پئجي ويا. آخر موري هڪ مڇڱو وٺي. اٿي سنڌن ڪڏ پيو. ٽڙن تان تلاشون ڪندي، پٽو پيس ته پاٽرنس سان ڪهڙو ويل وهي چڪو هو. پوءِ ته موٽي ماڳ آيو ۽ مٽن ماڻٽن ڪي ميڙي ياٽرن جي بدلي وٺڻ جون سٽون سٽڻ لڳو. آخر هڪ لوهي پڃرو تيار ڪرايائون. جنهن کي ٻاهرئين پاسي ڪيترائي ڪنڊا ۽ تکا ڪِلَ لڳل هئا، ۽ هر هڪ ڪنڊي ۾ ريشمي رسو ٻيل هو جنهن جي ٻي پڇاڙي هڪ پاڃاري سان ٻڌل هئي. اهي ساز سامان ساڻ ڪري، سپ ڪلاچيءَ جي ڪن ڏي ڪاهيندا ويا. اُتي پهچڻ شرط موري پڃري ۾ ٿي ويٺو ۽ همراهن کي چيائين ته "هاڻي پڃري کي ڪٽي ڪن ۾ ڦٽو ڪريو. جڏهن رسا لڏندا ڏسو ته تڏهن پڃري کي ڇڪي ٻاهر ڪڍجو." پوءِ ته پڃري کي حفاظت سان لاهي پاڻيءَ ۾ وڌائون. مانگر مڇ به وات ڦاڙيو ويٺو هو سو پڃري کي ويو ڳڙڪائيندو پر پڃري جا ڪِلَ وڃي سنڌس ڄاڙين ۾ اَٽڪيا. جيئن ان کي ڳهڻ جي ڪوشش ڪيائين. تيئن ڪِلَ ويس زور سان ڪپندا. آخر چوڪنيو جڪڙجي پيو. پوءِ ته موري وٺي رسا لوڏيا. تنهن تي پاڃارين ۾ سانَ جوٽي. انهن جي پنن تي "مٺا" رکي ڪٽي ٻاهر ڏنائون. تهءِ تي سانَ اُتي پڳا ۽ مانگر مڇ کي گهلي، سڪيءَ تي ڪڍي آنڌائون. بس، هاڻ بري تي بڇ ٿي ويئي. هٽي ساهه ڪڍي وڌائونس. موري پڃري مان صحيح سلامت نڪري آيو. پوءِ ته مڇ جو پيٽ چيري، منجهانئس پاٽرن جا ڪرنگر ڪڍي، آٽي ڪلاچيءَ جي اتر اولهه طرف، جبل جي پاڙ وٽ دفن ڪيائين. باقي حياتيءَ جا ڏينهن موري مقام جو مجاور ٿي گذارڻ لڳو.[1]

[1] اهو مقام اڄ ڏينهن تائين بيٺو آهي ۽ ان کي "موري جو مقام" ڪري سڏيندا آهن.

سُر سريراڳ ۾ شاهه هن جهان کي مهراڻ سان مشابهت ڏيئي، ان جا خوف خطرا بيان ڪري، انسان کي خدا جي طلب ۽ توهه جي هدايت ڪئي آهي. يوناني فيلسوفن دنيا کي "عالم اڪبر" ڪري سڏيو آهي، ۽ انسان کي "عالم اصغر". چو ته جيڪي به شيون دنيا ۾ موجود آهن، تن مڙني جو اختصار انسان جي جسم ۾ سمايل آهي. انهيءَ لحاظ تي، جي دنيا مهراڻ مثل آهي، ته انسان وري ڳن سمان آهن. هتي انهيءَ ڪن جو خاص ذڪر ڪيل آهي. انسان جي اندر ۾ جي غيبي خزانا موجود آهن، تن جو نه آهي انت نه پار. طرح طرح جا روحاني راز منجهس لڪل آهن. پر انهيءَ ڪن ۾ هڪ هيبتناڪ مانگر مڇ پڻ وات ڦاڙيو ويٺو آهي، ڪن ۾ ڪو گهڙيو نه آهي، ته ان کي ڳڙڪايو ڇڏي. جي روحاني امل ماڻڪ هٿ ڪرڻا آهن، ته اول انهيءَ مڇ کي ماري مات ڪرڻو آهي. پر اها جهڙي تهڙي ڳالهه نه آهي. هن نگري گهٽن گهاٽن جون مٽيون منجهائي، ڪين نهوڙي نيو آهي. مانگر مڇ مان مراد آهي، نفس. جو ڪڏهن به راضي ٿيڻ جو نه آهي. انسان ڪٽي ڪيترا به مال اسباب گڏ ڪري ۽ ڪيترا به مان مرتبا حاصل ڪري، ته به نفس پل پل پيو پڪاري ته "آڻ ۽ آڻ". رومي انهيءَ ڳالهه ڏانهن اشارو ڪري، مثنويءَ ۾ چيو آهي:

صورت نفس از بجوئی بے پسر،
قصۂ دوزخ بخوان با ہفت در،
ہر نفس مکری و در ہر مکر زان،
غرق صد فرعون با فرعونیاں.

يعني: "اي ٻچا! جي نفس جي صورت ڏسڻي اٿئي ته ست دري دوزخ جو قصو وڃي پڙهه. پل پل نئون نئون مڪر پيو ڪري، ۽ هر هڪ مڪر

ڪراچيءَ ڪان به ميل ڪن پري، هندن جي مساڻ ڪان سڏ پنڌ تي آهي. موري به منجهس دفن ٿيل آهي.

سان سوَهَا فرعون جماعتن سميت غرق ڪيو ڇڏي“

جيئن سمنڊ جي مانگر مڇ کي مارڻ لاءِ رواجي ڄاريون ۽ ڪنڊيون ڪنهن نہ ڪم جون آهن. تيئن نفس جهڙي رپ کي نگهونسار ڪرڻ لاءِ بہ فقط رواجي روزا ۽ نمازون ڪارگر نہ آهن. ان کي نهوڙڻ لاءِ زبردست مجاهدن ۽ رياضتن جي ضرورت آهي. جو انسان اهڙا اُپاءَ وٺي ٿو اهو مورڙي وانگر مڇ جهڙي نفس کي ناس ڪري هميشہ سک ماڻي ٿو.

سورٺ* ۽ راءِ ڏياچ

جيئن تہ هن قصي جا واقعا ڪاٺياواڙ ۾ ٿي گذريا جتي اڄ ڏينهن سوڙو چارڻ انهن کي چنگن تي ڳائيندا وتن. تنهنڪري مناسب ڄاتو ويو تہ ڪاٺياواڙ جي تاريخن ۽ ڪهاڻين جي تپاس ڪري، حقيقتون حاصل ڪجن. اهڙي ڪوجنا ڪندي، معلوم ٿيو تہ راءِ ڏياچ جي ڳالهہ جهڙيءَ ريت ڪاٺياواڙ ۾ ڪئي وڃي ٿي، تنهن ڪان سنڌ ۾ گهڻو ٻيءَ طرح مروج آهي. سنڌ واري قصي جو منڍ ڪاٺياواڙي قصي جي منڍ ڪان اصل ٻئي نموني جو آهي، مگر ٻنهيءَ جون پڇاڙيون، سواءِ ڪن جزوي اختلافن جي، هڪ ٻئي سان ٺهڪي ٿيون اچن. انهيءَ تفاوت جو سبب ڳولهيندي، ڪاٺياواڙ جي ڪهاڻين مان ڳالهہ پئي تہ سنڌي قصي

---

*سورٺ سنسڪرت لفظ ”سئوراشٽر“ جي بگڙيل بناوت آهي جنهن جي معنيٰ آهي: عمدو ملڪ يا عمدي ملڪ جي. جنهن ملڪ کي هاڻي ڪاٺياواڙ جي نالي سان سڏجي ٿو تنهن کي اڳي سئوراشٽر ڪري ڪوٺيندا هئا. سئوراشٽر جو اُپ ٻيٽ ڪڇ ۽ ڪنڀات جي نارين جي وچ ۾ آهي. آڳاٽي زماني کان وٺي هيءُ ڏيهہ هندن جو تيرٿ ٿي رهيو آهي. عيسويءَ ارڙهينءَ صديءَ جي وچ تائين انهيءَ نالي سان سڏبو ايندو هو پر جڏهن مرهٽن جي هٿ ۾ آيو تڏهن ان جو نالو ڦيرائي ”ڪاٺياواڙ“ رکيائون. چو تہ اتي ”ڪاٺي قوم“ وڏي تعداد ۾ رهندي هئي، جنهن سندين سخت مخالفت ڪئي هئي. هاڻي ڪاٺياواڙ چئن ضلعن ۾ ورهايل آهي. انهن مان ڏاکڻي ضلعي کي اڃا بہ سئوراشٽر يا سورٺ ڪري سڏيندا آهن. انهيءَ ضلعي ۾ ٽي مشهور پاڪ جبل آهن: گرنار، داتار ۽ پاليتانا. گرنار ۽ پاليتانا جي وچ ۾ گهاٽا جهنگ لڳا پيا آهن، جن کي ”گربيلو“ ڪري ڪوٺيندا آهن. اهو بيلو پنڌرهن سؤ ڪن چورس ميل ٿيندو. گرنار جبل جي پاڙ وٽ اشوڪ راجا جا ٿنڀا اڄ ڏينهن تائين بيٺا آهن. ۽ چوٽيءَ تي جين لوڪن ۽ هندن جا مندر اڏيل آهن.

جو منڊ خود هڪ ٻي آڪاڻي آهي، جنهن کي "راڻڪ ديويءَ" جي آڪاڻي ڪري سڏين ٿا. سنڌي قصي ۾ راءِ ڏياچ جي اصلوڪي ڪاٺياواڙي آڪاڻي ۽ راڻڪ ديويءَ جي آڪاڻي، ٻئي گڏجي مسجي هڪ ٿي ويئون آهن. انهيءَ ملاوٽ جو سبب ڀولي لهڻ ڪان اڳ، واجب آهي تہ اهي ٻئي ڪاٺياواڙي قصا سنڌي قصي سميت بيان ڪيا وڃن.

راءِ ڏياچ جو ڪاٺياواڙي قصو*

سن 875 عيسويءَ ڌاري راءِ چوڙا، سنڌي سمي راجپوت، ڪاٺياواڙ ۾ پنهنجي حڪومت برپا ڪئي ۽ ونٿليءَ کي پنهنجو گاديءَ جو هنڌ ٺهرايائين. سنڌس پويان پاڻ کي "چوڙا سما" ڪري سڏائڻ لڳا. هن گهراڻي جو سيني ڪان هاڪارو حاڪم گرهرپو ٿي گذريو آهي. جهوناڳڙهہ جو مشهور قلعو جنهن کي هاڻ اپر ڪوٽ ڪري سڏين ٿا، سو سنڌس ٺهرايل آهي.[1] راءِ گرهرپو 982ع ۾ وفات ڪئي، ۽ ڪانئس پوءِ پٽس راءِ ڪوات تخت نشين ٿيو جو 1003ع ۾ گذاري ويو. ان بعد، سنڌس پٽ راءِ دياس تخت تي ويٺو جنهن کي "مهي پال" ڪري بہ سڏيندا هئا. ساڳئي وقت گجرات جو حاڪم سولنڪي ڪل جو راجا درليسين هو، جنهن جي گاديءَ جو هنڌ انهاواڙ پاٽڻ هو. انهيءَ ڪري کيس "انهلراءِ" بہ ڪوٺيندا هئا.[2] راءِ گرهرپوءِ جي زماني ڪان ئي وٺي گجرات ۽ ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جي پاڻ ۾ ناسازي ۽ نفاق هو. جڏهن جڏهن گجرات جا راجمڪار ۽ ۽ راجڪماريون گرنار جي تيرٿ تي وينديون هيون، تڏهن ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جي سورش تي ساڻن

* هن قصي جو مضمون تارا چند پوپٽ لال جي مشهور گجراتي ڪتاب "ويرني واتو" ۽ ولبر فورس بيل جي تاريخ ڪاٺياواڙ تان ورتو ويو آهي.

[1] جهونا ڳڙهہ جو قلعو ونٿليءَ ڪان اٺ ميل پري گرنار جبل جي اولهہ طرف آهي. جهونا ڳڙهہ جو هاڻوڪو شهر رفتي رفتي انهيءَ ڪوٽ جي چوگرد ٻڌيو ويو. پوءِ ساري شهر کي عالم پناهہ پڻ ڏني ويئي، جا اڄ ڏينهن تائين قائم آهي.

[2] راجا درليسين سنہ 1010ع ڪان وٺي 1022ع تائين گجرات تي راڄ ڪيو.

ڪوڙيون ڪيون ويندڻيون هيون. راءِ درليسين ۽ سنڌس ڏيءَ چندر ودنا راڻي اڻالي سميت، هندستان جا مشهور تيرٿ ۽ تڪيا پيٽيندي، اچي گرنار نڪتيون. جيئن پالڪين ۾ چڙهي، مندرن جي درشن ڪرڻ لاءِ ويل ٿي پئي ويئون، تيئن گهوڙي سوار اچي سنڌن رستو روڪي بيٺو ۽ مشڪل ڪري چيائين تہ "خبردار! جي هڪ قدم بہ اڳتي وڌيا آهيو." اڻالي سان جو ڪارباري هو سو وڌي وٽس آيو ۽ هٿ جوڙي، عرض ڪيائين تہ "سائين! اسان اوهان جو ڪهڙو گناهہ ڪيو آهي؟" گهوڙي سوار جواب ڏنو تہ "سئوراشٽر جو سرتاج، راءِ دياس، آءُ آهيان ۽ گرنار پنهنجي حد ۾ آهي. پهرين ڏن ڏيو پوءِ اڳتي وڌو." ڪارباريءَ چيو تہ اسين ڏن ڏيڻ لاءِ تيار آهيون، مگر فرمايو تہ ڪيترو؟" دياس وراڻي ڏني تہ "هٿ ناڻي جي ڳالهہ نہ آهي، اها راجڪماري جا اوهان سان ساڻ آهي سا مون کي هڪدم پرڻائي ڏيو نہ تہ هتان وک بہ وڌڻ نہ ڏيندو سوال." ڪارباريءَ ڏنو تہ دياس ڪان جند ڇڏائڻ مشڪل آهي، هاڻ ڪا مهلت هلائجي. سو راڻيءَ سان صلاح مصلحت ڪري، دياس کي چيائين تہ "اسان جا وڏا ڀاڳ ڇٽبا جو اوهان جهڙو هاڪاري حاڪم اسان جي راجڪماريءَ تي هرکيو آهي، پر ويچار ڪري ڏسو تہ سولنڪي ڪل جي نياڻي لڪ ڇپ ۾ ڪيئن پرڻائي ڏيون. ائين شرط سان نہ فقط اسان جو منهن هيٺ ٿيندو پر اوهان جو پڻ. هينئر اسان کي رخصت ڏيو تہ تيرٿ ڪري موٽي ملڪ وڃون. آءُ اوهان کي راڻيءَ پاران انجام ٿو ڏيان تہ ورندي مهيني جي اجوڪي ڏينهن اسين آخر ڏوهہ سان ڄڃ وٺي ايندا سون." گهڻيءَ ڏانڌل بعد دياس مڙيو ۽ سنڌس نهراءُ قبول ڪيائين. پوءِ تہ تڙ تڪڙ ۾ گرنار جو تيرٿ پيٽي، سارو ساٿ اچي ماڳ پهتو. پهچڻ شرط راجا درليسين کي ساري حقيقت سڻايائون. راجا پنهنجي ڪٽنب جي بي عزتيءَ جي خبر ٻڌي باهہ ٿي ويو ۽ بدلي وٺڻ جون سٽون سٽڻ لڳو.

آخر ڪارباريءَ سان پهي، هڪ ڪارگر رٿ رٿيائين، جنهن جو نتيجهہ في الحال ڪنهن بہ نہ ڏنائين.

وعدي جو ڏينهن اچي پهتو آهي. اڄ ونتليءَ ۾ گهر گهر شادمان
لڳا پيا آهن. هٽ بازاريون سينگار جي ويئون آهن. جتان ڪٿان سازن
سرودن جا آواز پيا اچن. ديواس گد گد ٿي ڪپڙن ۾ نه پيو ماپي. خزاني
جا دروازا کولي، سوالين کي دل گهريا دان پيو ڏئي. نماشام جو قاصدن
اچي اطلاع ڪيو آهي ته "ڄڃ پئي اچي." امير امرا استقبال لاءِ اچي
ڪوٽ جي در وٽ بيٺا آهن. ۽ ڄاڃين جي آجيان ڪري ڪين اندر
اماڻيندا پيا وڃن. پر پالڪين جون ٻهيرون بس ئي نه ڪن. ڄاڃين جو
ايڏو تعداد ڏسي، اميرن کي شڪ پيو ۽ پاڻ ۾ سس پس ڪرڻ لڳا ته
ڪو ٻوهه ٽيل ٿو ڏسجي. ڪارباري جو سندن پر ۾ بيٺو هو. تنهن
سمجهيو ته اجهو ٿو قات قاتي، سو هڪل ڪري چيائين ته "اي پهلوانو!
پالڪين مان نڪري نروار ٿيو ۽ هنن مورکن کي ڏيکاريو ته اوهين
ڪي زالون نه آهيو. پر جنگي جوان." پوءِ پالڪيءَ پالڪيءَ مان چار
چار جنگ جوان هٿيارن سان نڪرندا، صفون ٻڌندا ويا. ڪارباري
اڳيرو وڌي، هڪ سينگاريل پالڪيءَ جو پردو مٿي ڪٽي، منجهس ويل
جڙتو ڪنوار ٻاهر ڪڍي، ان جو گهونگهٽ کولي، واکو ڪري چيو ته
"ڪٿي آهي راءِ ديواس ته ڪيس سندس لائق ٻانهن پرڻائي ڏيون؟" پوءِ
رنگ ۾ پنگ پئجي ويو. ديواس جو لشڪر جو شاديءَ جي سانباهي ۾
رڌل هو. سو دشمن کي منهن ڏيئي نه سگهيو. انهيءَ ڪري ونتلي
آسانيءَ سان دشمنن پنهنجي قبضي ۾ آندي. راءِ ديواس کي اهڙو انڌير
نه هو خواب ۾ نه خيال ۾. هاڻي پنهنجي بگڙيل بخت کي سنوارڻ جو
ڪو به چارو نه ڏسي، ڪٽنب سميت، محلات جي هيٺان جا سرنگهه
هئي، تنهن مان لنگهي اچي اپرڪوٽ ۾ اجهو ورتائين.

ديواس کي قيد ڪري، درليسين وٽ وني وڃڻ جي خيال سان
ڪارباري شاهي محلات ڏي ڏوڪيندو ويو اتي اچي پهتو ته ڏسي ته
سارو محلات اُجڙ ٿيو پيو آهي. پوءِ لشڪر سميت ونتليءَ ۾ ديرو دمائي
ويهي رهيو. ۽ درليسين کي سوڀ جي خوشخبري ڏياري مڪائين.
درليسين بڌي ڏاڍو خوش ٿيو. يانيائين ته هاڻي ڪانياواڙ تي پنهنجي

حڪومت قائم ڪرڻ جو چڱو موقعو هٿ آيو آهي. سو وڏي فوج
گهراهي. جهونا ڳڙهه تي اچي ڪڙڪيو. اميدون ته وڏيون ئي هيس.
پر ٿوريئي عرصي ۾ پتو پيس ته اپرڪوٽ کي هٿ آڻڻ ڪا سٿري
ڳالهه نه آهي. وڏا وس ڪيائين. پر وريوئي ڪين. آخر قلعي جي
چوڌاري گهيرو ڪري ڪپ ڪوڙي ويهي رهيو. اها اميد هيس ته ٿوري
گهڻي ڏينهن ديواس جو اُن پاڻي کٽي ويندو ۽ پوءِ پاڻهي اچي پيش
پوندو. پر اهو ان جو اجايو خيال هو. قلعي ۾ اَن جا انبار لڳا پيا هئا ۽
پاڻي به مٺو هو. پل ورهين جا ورهيه گذري وڃن، اَن پاڻي کٽڻ جو نه هو.
ڪجهه ڏينهن، درلپ ديوي جا پڙ راجا سان گڏجي آئي هئي، تنهن
لشڪر کي نراس ڏسي، پنهنجي ور کي چيو ته "اجا ته ڪو بلو پيٽي
پوندو ٿو ڏسجي، چو نه تا ڪو چند قند ڪري، ڪوٽ کي قبضي ۾
آڻيو؟" هن اجا اهي لفظ ڪڇيائي ڪين ته پريان آواز ٿيو
ته "سولنڪي ڪل جي ڏيئي جي جيءَ!" هيءَ صدا ٻڌي، درليسين
دربانن کي حڪم ڪيو ته "ڏسو ته ڪير آهي. آڻي هٽ حاضر
ڪريوس." پوءِ ته صدا هٽندڙ کي اندر وٺي آيا. جنهن جُهار[1] ڪري چيو
ته "آءٌ ذات جو چارڻ آهيان. نالو بيجل اٿم. ڪو چڱو چوڪو انعام ڏيوم.
ته ديواس جو سر آڻي، اوهان جي قدمن ۾ رکان." درليسين وراڻي ڏني ته
"ڀلوا! نه رڳو مال متاع ملنديءِ، پر دربار ۾ پڙ وڏو درجو پائيندين. ڀلا ٻڌاءِ
ته ديواس جو سر ڪهڙيءَ ريت وڍي ايندين؟" چارڻ مشڪي، جواب ڏنو
ته "راجا! جو مقصد هيڏو سارو لشڪر هٽ ڪري نٿو سگهي سو ڏسو
ته "آءٌ يڪي سر ڪيئن نه ٿو حاصل ڪريان. ديواس جو سر اوهان مون
تان لهٿو." ائين چئي، اٿي هليو.

---

[1] "جهار" جي اصلي معنيٰ آهي، شو مهراج جي جئا ڪانياواڙ ۾ ڪٺيي ۽ راجپوت هڪ
ٻئي کي گڏجڻ وقت، "جهار" چئي، سلام ڪندا آهن. اڳاٽي زماني ۾ دکن ڏيهه ۾ پڻ اهڙيءَ
ريت سلام ڪندا هئا. پر شواجيءَ جي گرو رامداس اهو بند ڪرائي "رام رام!" چوڻ جو
رواج وڌو. انهيءَ هوندي به، ڪڇ هنستان جي نيچ قومن ۾ "جهار" چوڻ جي رسم اڃا هلندي
آهي. واپاري ماڻهو چئين چپائين ۾ لکندا آهن ته "فلاڻي کي منهنجا جهار ڏڄ."

اپرڪوٽ ۾ پڇي وڃڻ بعد، دياس جي زال، سورٺ هڪ نهايت خوفناڪ خواب لڌو هو جنهن ۾ ڏٺو هئائين ته هڪ چارڻ اچي دياس جي سر جي سٽڻ هڻئي آهي. اُن ڏينهن کان وٺي مڙس جي ڏاڍي سنڀال ڪندي رهندي هئي. ڪوٽ تي اهڙي ته چؤڪسي رکائي هئائين. جو ڪٽنب جي پاتين ڪانسواءِ دياس جي ڪمري ۾ ڪو به گهڙي نه سگهندو هو. ڪوٽ جي دروازي وٽ پڻ اهڙو سخت پهرو رکيل هو جو ڪنهن کي به اندر اچڻ جي مجال نه هئي.

بيجل، درليسين ڪان موڪلائي، اپر ڪوٽ ڏي رخ رکيو. جڏهن چنگ ڪلهي ڪري، در وٽ اچي پهتو تڏهن اندر اچڻ کان ڪا به روڪ ڪانه ٿيس. ڇو ته چارڻن ۽ ڀٽن جو انهيءَ زماني ۾ مان هوندو هو ۽ جتي وڻندو هئن، اتي بي ڌڙڪ لنگهي ويندا هئا.[1] بيجل ڪوٽ جي احاطي اندر ته آسانيءَ سان اچي سهڙيو پر دياس کي ملڻ البت مشڪل هو سو اول ته دربان مان پتو ڪڍيائين ته دياس ڪوٽ جي ڪهڙيءَ ڪنڊ ۾ رهيو پيو آهي. پوءِ سمجهه لهي، اوڏانهن رڙهي، چنگ چوري، ويٺو دياس جي واڪاڻ ڪرڻ. پنهنجي ساراهه ٻڌي، دياس دريءَ کان منهن ٻاهر ڪڍي، چارڻ کي چيو ته "گهر جيڪي گهرڻو هجيئي." بيجل وراڻي ڏني ته "مون کي فقط اوهان جي ديدار جي درڪار آهي. مهرباني ڪري، پاڻ وٽ مٿي سڏايوم جو اوهان سان هڪ ڳجهي ڳالهه ڪرڻي اٿم." سنئين سڌي رستي بيجل کي مٿي سڏائڻ محال هو سو دياس دريءَ مان هڪ رسي لٽڪائي، جنهن جي وسيلي چارڻ چڙهي

[1] چارڻ لفظ جي معنيٰ آهي: رولو جيئن ته ڪي مڱڻهار ساز وڄائيندا، ڳائيندا، در در تان پنندا وتندا آهن. تنهنڪري انهن کي "چارڻ" يعني رولو فقير ڪري سڏيندا آهن. چارڻ جي هڪ ذات آهي جي اڪثر گجرات، ڪاٺياواڙ ۽ راجپوتانا ۾ رهندا آهن. اڳاٽي زماني ۾ هندو راجائن جي دربارن جا ڪوي ۽ مداح هوندا هئا ۽ سندن وڏو مان هوندو هو. راجائون به ڪانئن ڪؤ ڪائيندا هئا ۽ سندن مرضيون رکندا هئا ته متان ڪين وڃي خوار نه ڪن جيڪڏهن ڪو سندس منشا پوري نه ڪندو هو ته ڏرڻو ماري وهندا هئا. ۽ بعضي ته آپگهات به ڪري وجهندا هئا.

واري ڪمري ۾ پهتو. اندر گهڙڻ شرط وٺي پڪاريائين ته "ڇوڙا سمن جي سردار، راءِ دياس جي جيءَ!" انهيءَ تي دياس چيو ته "چارڻ! گهر جيڪي گهرڻو هجيئي." بيجل هٿ جوڙي عرض ڪيو ته "آءٌ گهران ته گهرڻو ئي پر جي تون اهو ڏيڻ کان انڪار ڪري وجهين ته مفت انهنجي گلا ٿيندي مون کي فقط انهيءَ ڳالهه جو الڪو آهي." دياس چيو ته "تون ڪو به فڪر نه ڪر. آءٌ توکي وچن ٿو ڏيان ته جيڪي به گهرندين سو گهڙيءَ ۾ ملندءِ." چارڻ ڏٺو ته هاڻ ته پنجئي گيهه ۾ آهن. سو هٿ جوڙي چيائين ته "دياس! مون کي تنهنجو سر دان ۾ گهرجي." دياس مشڪي چيو ته "بس! گهڙي گهڙي به سر گهريءِ ڇڱا مڙس! انهيءَ سڪي هڏ مان توکي ڇا هٿ حاصل ٿيندو؟" بيجل وراڻي ڏني ته "انهيءَ سان تنهنجو ڪهڙو واسطو؟ رواجي چارڻن وانگر آءٌ ڪو مال ملڪ جو بکيو نه آهيان. خواهش اٿم ته اهڙو ڪو نئون دان گهران. جو ملڪان ملڪ مشهور ٿي وڃان. تنهنجي سر ڪانسواءِ مون کي ٻيو ڪجهه نه گهرجي." دياس چيو ته "تنهنجي هرويرو اها مرضي آهي، ته آءٌ توکي پنهنجو سر وڏيءَ خوشيءَ سان وڍي ڏيندس." اوپري ماڻهوءَ جو آواز ٻڌي، سورٺ جو ساهه سڪي ويو سو ڊوڪيندي اندر آئي. چارڻ کي آسنديءَ، سپنو دل تي تري آيس. ۽ هڪدم هينئون هارجي ويس. بيجل کي گهڻيئي منٿون ڪيائين. گهڻئي انعام اڪرام آڇيائين، پر هو باز نه آيو. ايتري ۾ دياس جي پيٺ به لنگهي آئي. ساري حقيقت مان واقف ٿي، ويچار ڪيائين ته جي منهنجو پاءُ وچن کان ٿو ڦري ته اسان جي ڪل تي هميشه لاءِ ڪارنهن جو ٽڪو لڳي ويندو سو همٿائي چيائين ته:

"وڏي ڏي تون، ويرا متو مڱڻهار کي."

هيءَ ڏانڊل ٻڌي، دياس جي ماءُ به ٻوڙندي آئي. سارو حال ٻڌي پٽ جي پٺي ٺپري، آسيس ڪري چيائينس ته "شاباش! متان پنهنجي ٻول کان ڦريو آهين. سر ڏي ته سرهو ٿئين." سس ۽ نران جي اهڙي سيتا

ڏسي، سورٺ بہ مڙس کي نمسڪار ڪري چيو تہ "پراڻ ناٿ! اوهين بيشڪ پنهنجي انجام کي پاڻي ڏيو. هيءَ اوهان جي داسي بہ اوهان سان گڏ جنت ۾ هلي، اوهان جي خدمت ڪندي" دياس جو من خوشيءَ ۾ نہ پيو ماپي. هٿ جوڙي، سيني کان موڪلائي، چارڻ کي هڪل ڪري چيائين تہ:

"وڍ سِرُ تي سَرَهو، مَ ڪِين آءُ، مَ ڳاءُ
جاجِڪ! تو مٿانءُ، مَلڪُ مِڙيوئي گهوريان."

پوءِ تہ ڪٽارو ڪڍي، ڪٽي پنهنجي ڪنڌ تي هنيائين، ۽ مٿو ڌڙ کان ڌار ڪري، هٿ ۾ ڪٽي ٻيجل کي آڇيائين. پر چارڻ کي هاڻ پنهنجي دل پاڻ ڪائڻ آئي. "هاءِ! هاءِ!" ڪري پڪارڻ لڳو تہ "اي الله مون هيءُ کهڙو انڌير ڪيو. اهڙي بري مت مون کي ڪٿان آئي؟ لکن مئا تہ گهوريا. پر لکن جي پالينڌڙ جو شال وار بہ ونگو نہ ٿئي! هاءِ افسوس! مون لکن جي پالڻهار کي ناس ڪري، ساري ديس کي رلائي وڌو. هاڻ هيڏي وڏي گناهہ مان ڪيئن ڇٽندس!" جئين پيو ٻيجل ٻاڪاري، تيئن پيو دياس جو منهن وهسي، جڻ تہ ٻيجل کي پيو چوي "سر وٺي، سوگهو ڪر." چارڻ سراپجي سائو ٿي ويو. هٿ ڇيوئي نہ ڪنس جو ڪٽي دياس جو سر وٺي. آخر راجا جي ماءُ منٿ ڪري چيس تہ "ٻيجل! جيستائين تون هيءُ سر هٿ ۾ نہ وٺندين، تيستائين دياس جي آتما کي سانت نہ ايندي، پلائي ڪري، سر قبول ڪر." ٻيو ڪو چارو نہ ڏسي ٻيجل سر وٺي هٿ ۾ ڪيو. هن جو ائين ڪرڻ ۽ ڌڙ جو ڌرتيءَ تي ڪرڻ.

اپرڪوٽ ۾ اڄ چندن جي چڪيا تيار ٿي ويئي آهي. انيڪ آدمي ستيءَ جي درشن لاءِ اچي ڳاهٽ ٿيا آهن. هار سينگار ڪري، ڳهہ ڳٺا پهري، چڪا تي چڙهڻ لاءِ سورٺ هڪي بيٺي آهي. اوچتو هڪ مستانو هٿ ۾ هڪ مشڪنڌڙ منهن وارو سر ڪٽي ڏوڪيندو پيو اچي ۽ ٻاڪاري پيو چوي تہ "بچايوم! اڙي ڪو آهي جو اچي اندر جي آڳ

ڇهائيندم؟ اي ستي! هيءُ سڳورو سر مون گنهگار جي هٿ ۾ نہ ٿو سهائي." سورٺ سر وٺي ٻيجل کي آسيس ڪئي، ۽ ڏٺيءَ کي ٻاڏائي چيائين تہ "اي الله! هن پتڪيل روح کي سانت ۽ سک بخش." ائين چئي، مڙس جو لاش گود ۾ رکي، وڃي ڏاگهہ چڙهي.[1]

راڻڪ ديويءَ جو قصو

ڪنهن سمي سنڌ ڏيهہ ۾ راٺو روڙپار سنگ پائر جي ٿر[2] جو حاڪم هو. سڪي سڪي ڪيس هڪ نياڻي ڄائي، جنهن جو حسن ڏسي، سڀئي حيران ٿي ويا. پر سندس ستاري مان معلوم ٿيو تہ جيڪو راڄڪمار ساڻس لائون لهندو، تنهنجو تخت بخت تباهہ ٿي ويندو. ماءُ پيءُ جي هيءَ اڳڪٿي ٻڌي، راڻي کي ڏاڍو ارمان ٿيو. سو هن نياڻيءَ نينگر کي ڪاري ۾ وجهي ڪٽي بيابان ۾ ڦٽو ڪرايائين. قضا سان، ڪڇ راڄ جو هڪ ڪنيار، هرمتيئي نالي، ان جهنگ مان اچي لانگهائو ٿيو ۽ اوچتو سندس نظر وڃي ڪاري تي پئي. ويجهو وڃي ڏسي تہ هڪ سهڻي نينگر منجهس ستي پئي آهي. اهڙيءَ من موهڻيءَ معصوم ڇوڪريءَ کي هيئن نڌڻڪو ڏسي، کني ڇاتيءَ سان لڳايائين ۽ پنهنجي گهر آڻي، ڪيس وڏي لاڏ ڪوڏ سان نپائڻ لڳو. نينگر جا روش راڄڪمارين جهڙا هئا، سو هن مٿس "راڻڪ ديوي" يعني "ننڍڙي راڻي"

---

[1] اهو حادثو 1010ع ۾ ٿيو. راءِ دياس جي مرڻ کان پوءِ، درليسين پنهنجي هڪ نائب کي اپرڪوٽ ۾ حاڪم مقرر ڪيو. مگر اُن ڏهہ سال کن مس جٽاءُ ڪيو. پوءِ حڪومت جون واڳون راءِ دياس جي پٽ راءِ نوگهن پنهنجي هٿ ۾ آنديون.
هي قصو جو مضمون فارس صاحب جي مشهور ڪتاب "راس مالا" مان انتخاب ڪيو ويو آهي.

[2] ٿر جي معنيٰ آهي: ويرانو. ٿر ملڪ کي انهيءَ نالي سان هن سبب سڏيو اٿن جو سارو ويرانو آهي. منجهس آباد ٽيل ٽڪرا نهايت ٿورا آهن. ٿر جو ملڪ ٽن ڀاڱن ۾ ورهايل آهي. اتر واري ڀاڱي کي "ڪائر جو ٿر" ڪري سڏيندا آهن ۽ ڏکڻ واري ڀاڱي کي "پائر جو ٿر" ڪري چوندا آهن. انهن ٻنهي ٿرن جي وچ وارو پاسو ٽڪر "ڍٽ" جي نالي سان سڏبو آهي، جنهن ۾ امرڪوٽ جو شهر آهي.

نالو رکيو. جڏهن عمر رسيدي تي، تڏهن سندس سوپيا سج کي ٻ
ڏيئي ويئي، ۽ سندس حسن جي هاڪ ڪچ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ه
ويئي. اتي جو حاڪم لاکو ڦلاڻي اڻ ڏٺي مٿس موهت ٿي پيو ۽
متيئي کان سندس سڱ گهريائين، پر هن نابري واري. پوءِ ته لاکي
ڏپ وچان ديس پرديس ڪري، جهوناڳڙهه جي چڪ ۾ مجيوڙيءَ نا
هڪ وسيءَ ۾ وڃي وطن ڪري ويٺو.

ساڳئي زماني ۾ گجرات جو حاڪم راجا سڌراج[1] هو جنهن
تخت گاهه انهلواڙ پاٽڻ هو. هڪ لڱا سندس دربار جا چارڻ گهم
ڦرندا، اچي مجيوڙيءَ ۾ نڪتا. اتفاق سان راڻڪ ديويءَ کي ڏ
ورتائون. سندس لاثاني جمال ۽ جوڀن پسي، سيني جي دلين ۾
خواهش اُٿي ته اهڙي پدمڻي اسان جي راجا جي ئي راڻي سونهي. جڏ
موٽي ملڪ آيا، تڏهن راڻڪ ديويءَ جي حسن جي ڳالهه راجا
سربستي ڪري ٻڌايائون. راجا پهريائين ته ڪنيار جهڙي ڪم
جي ڌيءَ سان شادي ڪرڻ کان انڪار ڪيو پر چارڻن کيس سمجه
ته راڻڪ ديوي ڪنيار جي ڄائي نه آهي، مگر ڪنهن راجائي ڪل
وياءَ تي ڏسجي.

انهيءَ تي هر ڪجي، سندن رٿ قبول ڪيائين. پوءِ ڪين حس
ڪيائين ته وڃي ڪنيار کان سڱ جي گهر ڪريو. چارڻ مو
مجيوڙيءَ ۾ آيا، ۽ ڪنيار کان قبوليت وٺي، ٻن مهنن اندر شا
ملهائڻ جو نهراءِ ڪري اٿيا.

انهيءَ وقت جهوناڳڙهه جو حاڪم راءِ ڪنگهار چوڙاسمو
سندس هڪ پيڻ سڌراج جي پاءُ سان پرڻيل هئي، جا ڪنهن ڳ

---

[1] سڌراج ويراج جو پٽ هو جو درليسين جي پائٽي جو پٽ هو. سنه 1094ع کان
1143ع تائين حڪومت ڪيائين.

[2] هن کي راءِ ڪنگهار پيو ڪري سڏيندا هئا. راءِ دياس جو ٽڙ پوٽو هو ۽ سنه 1098ع ۾
تي ويٺو. سڌراج کيس سنه 1125ع ۾ قتل ڪيو. ولبر فورس بيل پنهنجي ڪتاب "

البٽت ڪري، ڳچ مدت کان پنهنجن ٻن پٽن ڏيجل ۽ ٻيجل سميت
جهونا ڳڙهه ۾ پيڪي گهر تڪيل هئي. هڪڙي ڏينهن ڏيجل ۽ ٻيجل
شيل شڪار ڪندا، مجيوڙيءَ جي ڳوٺ مان اچي لنگهيا. ڏسن ته ڳوٺ
۾ شادمانا لڳا پيا آهن. پڇا بعد معلوم ٿين ته راڻڪ ديويءَ کي سڌراج
سان پرڻائڻ جا سانباها ٿي رهيا آهن. جڏهن جهونا ڳڙهه موٽيا، تڏهن
راءِ ڪنگهار سان اچي احوال ڪيائون ته "مجيوڙيءَ جي ڳوٺ ۾ راڻڪ
ديوي نالي هڪ حور جهڙي حسين نينگر آهي، جنهن کي سڌراج سان
پرڻائڻ جون تياريون ٿي رهيون آهن. اهڙيءَ من موهڻي مورت اسان کان
ڇڏي، پرديس پرڻجي وڃي، سا ڳالهه اسان جي شان وٽان نه آهي. اسان
جي اوهانکي استدعا آهي ته ڪيئن به ڪري انهيءَ ٻانهن سان اوهين
پاڻ شادي ڪريو." راءِ ڪنگهار کي هيءَ صلاح ڏاڍي وڻي: سو پاڻيجن
کي چيائين ته "ڪنيار کان وڃي منهنجي پاران سڱ گهرو." پوءِ ٻئي
پائر موٽي مجيوڙيءَ ۾ آيا ۽ ڪنيار کان سڱ جي تقاضا ڪيائون. پر
هن صفا انڪار ڪري چيو ته "ڇوڪريءَ جي مڱ سڌراج سان اڳيئي
ٿي چڪي آهي، سو هاڻ جي آءُ ماڻٽي ڇنندس ته هڪڙو ته لوڪ ۾
لڄارو ٿيندس، ۽ ٻيو ته راجا سڌراج منهنجي کل لاهي ڇڏيندو." هنن
کيس گهڻي ئي دم دلاسا ڏنا، پر ڪنيار نه مڙيو. آخر راڻڪ ديويءَ کي
زوريءَ ڪڍي، اچي، ڪنگهار سان شادي ڪرايائونس.

جڏهن سڌراج کي هن ماجرا جي معلوميت ٿي، تڏهن وڏو ڪٽڪ
سنيرائي، جهوناڳڙهه تي ڪاهي ويو. سانده ٻارهن سال اپرڪوٽ تي
گهيرو ڪري ويهي رهيو پر وريوئي ڪين. انهيءَ وچ ۾ راءِ ڪنگهار کي
اچي شڪ جاڳيو ته سندس پاڻيجي ڏيجل جي راڻڪ ديويءَ ۾ بري نظر
آهي. ڏيجل کي انهيءَ جي ڪڙڪ پئجي ويئي، سو پنهنجي پاءُ ٻيجل
کي ساڻ ڪري راتو واهه اٿي ڀڳو. جڏهن قلعي جي دروازي وٽ پهتا،

ڪاٺياواڙ" ۾ چوي ٿو ته راءِ ڪنگهار ٻئي جي پيءُ راءِ نوگهن راڻڪ ديويءَ کي زوريءَ ڪڍائي
ساڻس شادي ڪئي هئي، ۽ نه راءِ ڪنگهار ٻئي.

تڏهن دربانن کي چيائون تہ ”اڄ مالوا کان راءِ ڪنگهار جو هڪ ساٿي اچڻو آهي، جنهن جي استقبال لاءِ اسان کي روانو ڪيو اٿس. اڄ رات جو ساڻ اچي سهڙندو، سو اوهين هڪيا هوشيار هجو.“ پوءِ سڌو آيا سڌراج جي چانوٽيءَ تي، جتي هن سان ملي ملاقات ڪري، چيائونس تہ ”اسان کي بنهه هاڻ خبر پئي آهي تہ اوهين اسان جا چاچا آهيو. جي اها سڌ اڳيئي هجيئون ها تہ راڻڪ ديوي زوريءَ ڪٿي ڪنگهار کي هرگز نہ ڏيون ها. هاڻ تہ اسان سان ”ليکي برباد گناهہ لازم“ وارو قصو ٿيو آهي. ڪنگهار اسان تي الزام مڙهي رهيو آهي تہ اسان راڻڪ ديويءَ ۾ بچڙي اک رکي آهي. انهيءَ بهتان ڪري اسين ڪانئس رسي اوهان وٽ اچهي لاءِ آيا آهيون. جي اسان سان گڏجي هلو تہ ڪنگهار کي پورو ڪري، راڻڪ ديوي اوهان جي پلئہ پايون.“ پوءِ سڌراج سؤ ڪن چونڊ پهلوان پالڪين ۾ وهاري، ساڻن گڏ قلعي ڏانهن وڌيو. دربانن پائرن کي سڃاڻي، سمجهيو تہ شايد مالوا کان ساڻ اچي سهڙيو آهي، سو قلعي جو دروازو کولي ڇڏيائون. سڌراج جا سورما دربانن کي ماري، شاهي محلات ڏي ڏوڪيندا ويا، ۽ اوچتو وڃي ڪنگهار جي مٿان ڪڙڪيا. سڌراج ڪيندئي ترار ڪنگهار جو سر ڌڙ کان ڌار ڪري ڇڏيو. پوءِ راڻڪ ديويءَ کي ساڻ ڪري، چانوٽيءَ ۾ وٺي آيو. گهٽوئي ستايائينس تہ هاڻ تون منهنجي پٽ راڻي ٿي ويهہ پر هوءَ بلڪل باز نہ آئي، ۽ وڃي ڏاگهہ چڙهي. ڏيجل ۽ بيجل سڌراج کان انجام ورتو هو تہ راءِ ڪنگهار کانپوءِ، جهوناڳڙهہ جي حڪومت جون واڳون ڪين سونپيون ويندين. سو هاڻ انهيءَ انجام جي يادگيري ڏياريائونس، پر سڌراج چين تہ ”اوهان جهڙن نمڪ حرامن تي ڪهڙو ڀروسو ٿيو! اڄ پنهنجي مامي سان ڌوهہ ڪيو اٿو ڪهڙي خبر تہ سڀاڻي مون سان ڇا ڪندا؟“ ائين چئي، ترار ڪڍي، ٻنهيءَ جون سسيون ڪپي ڇڏيائين.

راءِ ڏياچ جو سنڌي قصو

ڪنهن زماني ۾ راءِ ڏياچ نالي هڪڙو راجا جهونا ڳڙهہ تي راڄ ڪندو هو. ڪيس هڪ ڀيڻ هئي، جا اولاد لاءِ سڪايل هئي. هڪڙي ڏينهن ڪنهن فقير کي وڃي ستايائين تہ ”سائين! ڏٺيءَ کان دعا گهرو تہ مون کي خير جو ٻچڙو ملي.“ فقير دعا ڪري چيس تہ ”مائي! پٽڙو سو ملندءِ مگر اهو راءِ ڏياچ جي سسي ڌڙ کان ڌار ڪندو.“ هي لفظ ٻڌي، راجڪماريءَ کان رڙ نڪري ويئي، ۽ چيائين تہ ”سائين! اهڙو پٽ ئي گهوريو جو پائم جو سر وڍي“ پر فقير جو ڪلام ڪيئن ٽري. پوري نوين مهيني راجڪماريءَ کي هڪ پٽ ڄائو. فقير جا سخن ياد ڪري، ٻالڪ کي صندوق ۾ وجهي ڪٽي درياهہ ۾ ڦٽو ڪيائين. صندوق لڙهندي لڙهندي اچي راجا انيراءِ جي ملڪ مان نڪتي. هڪ چارڻ ۽ سندس زال، جي درياهہ تي پاڻي ڀرڻ لاءِ آيا هئا، تن جي نظر وڃي ان تي پئي. صندوق کي پاڻيءَ مان ٻاهر ڪڍي، جان ڪٽي کولين تہ ڏسن تہ منجهس هڪ ٻاروتن ۾ تنجيل ٻار پيو آهي. پوءِ ان کي ڪڍي ڪري پنهنجي ڳل لاتائون، ۽ گهر وٺي وڃي نپايائونس. مٿس نالو رکيائون ٻيجل. نينگر اڃ ننڍو سيان وڌو، تان جو اچي ساماڻو. هاڻ هر روز ماڻٿن جا گڏهہ گهوڙا وٺي، جهنگ ۾ چارڻ ويندو هو.

انهيءَ جهنگ ۾ هڪ ڏينهن ڪنهن رمتي فقير هرڻ جو شڪار ڪري، ان جو گوشت کائي، باقي آنڊا ڪٽي ڪرڙن تي ڦٽا ڪيا هئا. جڏهن جڏهن ڏکڻ جو واءُ لڳندو هو تڏهن تڏهن اُنهن آنڊن مان اهڙو تہ من موهيندڙ آلاپ نڪرندو هو جو پکي ۽ ٻيا جيو جنتر ڪنڌ نمائي، اچي ٻڌڻ ٻيهندا هئا. هڪ ڏينهن اهو آواز وڃي ٻيجل جي ڪن پيو. دليل ڊوڙائي ڊوڙائي نيٺ سهي ڪيائين تہ اهو اچرج انهن آنڊن ۾ سمايل آهي. پوءِ تہ آنڊا ڪٽي ڪري پنهنجي چنگ تي چاڙهيائين، ۽ گز ڪيڍي وينو ڪين وڄائڻ. اڃا چنگ چوريائين ڪين تہ مرن ۽ پکين جا ميڙ اچي متا. انهن مان ٻہ چار هرڻ جهلي، ماڻٿن وٽ وٺي آيو. هاڻ

هر روز اهڙيءَ ريت شڪار ڪري پيو پنهنجوءِ ماڻهن جو پيٽ پاليندو هو. سنڌس سرندي جي هاڪ هر جاءِ پکڙجي ويئي.

جنهن وقت ٻيجل جائو تنهن وقت راجا رانيراءِ کي پڻ هڪ ڌيءُ ڄائي هئي. ڪيس سٽ ڏينهن اڳيئي هيون، سو دق ٿي. هن ڌيءَ کي صندوق ۾ بند ڪري، ڪٽي درياهه داخل ڪرايائين. صندوق وهي راءِ ڏياچ جي سرحد مان نڪتي. جتي رتني نالي هڪ ڪنير کي هٿ اچي ويئي. ڪنير، جو اولاد لاءِ سڪايل هو تنهن کي ههڙو ملوڪ ٻار ڏسي، ڏاڍي خوشي ٿي، سو گهر کڻي وهي چوڄ سان پاليائينس ۽ نالو رکيائينس سورٺ. جيتوڻيڪ رتنو راءِ ڏياچ جي ملڪ ۾ رهندو هو ته به راجا انيراءَ کي سنڌس حسن جي خبر پئجي ويئي، سو رتني کان ان جي سڱ جي گهر ڪيائين، جا هن خوشيءَ سان قبول ڪئي. جڏهن شاديءَ جو ڏينهن اچي ويجهو ٿيو تڏهن رتنو هڪ وڏي ڄڃ سنيرائي، ڏام ڌوم سان اٿي شهر مان نڪتو. راءِ ڏياچ جو ان وقت پنهنجي محلات جي دريءَ وٽ ويٺو هو تنهنجي نظر وهي ڄڃ تي پئي. پڇا تي معلوم ٿيس ته رتنو پنهنجي ڌيءَ وٺي انيراءِ سان پرڻائڻ ٿو وڃي. اها خبر ٻڌي، ڏاڍي خار لڳس، سو پنهنجن ماڻهن کي حڪم ڪيائين ته "رتني کي ڪنيي ڌيءَ سميت وٺي اچو." جڏهن انهن کي آڻي حاضر ڪيائون، تڏهن راءِ ڏياچ رتني کي چيو ته "ڪميڻا! مون کي ڇڏي، پنهنجي ڌيءَ وهي تو ڌارين کي پرڻائين! هاڻ توکي به جواب، انيراءِ کي به جواب." ائين چئي، سورٺ کي وٺي وهي حويلي ۾ وهاريائين.

جڏهن انيراءِ کي هن حادثي جي خبر پئي، تڏهن ٽپي باهه تي ويو ۽ وڏو لشڪر وٺي اچي جهونا ڳڙهه تي گهيرو ڪيائين. ٻارهن مهنا جنڊ پٽن سان هٽي ويٺو پر دال نه ڳريس. آخر شهه ڪائي، موٽي وطن وريو. پوءِ رتن ٽڪن جو ٿالهه پري، ساري ملڪ ۾ ڦيرايائين ته "جيڪو راءِ ڏياچ جو سر وڍي ايندو، تنهن کي نه فقط هيءُ ٿالهه ملندو پر پيو به جيڪي گهرندو سو ملندس." ٻيجل جي زال ٿالهه وٺي رکيو ۽ ٻول ڪيائين ته "منهنجو مڙس پاڻهي راجا جي منشا پوري ڪندو." جڏهن

ٻيجل گهر آيو ۽ ساري قصي جي سنڌ پيس، تڏهن ڏاڍي ڪاوڙ لڳس، سو زال کي جهڙڪي چيائين ته، "مصيبت پوينئي! هيءُ تو ڇا ڪيو؟ هاڻ جي وچن ۾ ولها ٿا پئون. ته راجا اسان جو جڻ ٻچو پيڙهائي ڇڏيندو." پيو ڪو چارو نه ڏسي، ٻيجل پنهنجو سرندو سينگاري اٺي جهونا ڳڙهه ڏي راهي ٿيو. ٻه ٽي منزلون هٽي، نيٺ هڪ ڏينهن نماشام جو اچي قلعي وٽ پهتو.

اللهَ جي آس ڪري، هَليو هٿائين
چارڻ ٻڌا چنگ کي، جُهوڙا ۽ جهائين،
ڏٺلي راءِ ڏياچ جي، ڏوران ڏٺائين،
وينتي واحد در، ٿنهه وير ڳيائين
"سَباجها سائين!راءِ رجهايين راڳ سين."

پوءِ ته چنگ ڪيڍي، وينو وڄائڻ، ۽ ساري رات تندون تنواريندو رهيو. سنڌس ساز جي آواز سيني کي گهائي وڌو. راءِ ڏياچ جو پنهنجي رنگ محل ۾ وينو هو تنهنجي روح به ريلو ڏنو سو ڪوٽ جي دريءَ کان ٻيجل کي پڪاري چيائين ته "مڱڻهارا! گهر، جيڪي گهرڻو هجيئي." ٻيجل ورائيو ته "راجا! مون کي توسان هڪ ڳجهه ڳرهڻو آهي، اجازت ملي ته مٿي اچي اوريان."

مڱ نه تسي مَڱڻو نه مِلڪ نه مال،
ڏاتئنئون ڏور ٿيي، ڪا جا ڳنس ڳال،
آهي اِن خيال، ته ڏيني ٿِيان ڏاتار سين.

راءِ ڏياچ پنهنجن ماڻهن کي حڪم ڏنو ته "چارڻ کي چوڏول ۾ چاڙهي مٿي وٺي اچو." هاڻ راءِ ڏياچ ۽ مڱڻي جي وچ ۾ ڪوبه وسيلو ڪونه رهيو ٻئي خلوت ۾ ٿي ويا. ٻيجل نڪي ڪڇيو نڪي پڇيو، سرندو ڪيڍي وري به ويهي وڄائڻ لڳو. راءِ ڏياچ جو من اهڙو ته موهي وڌائين، جو ڪيس طرحين طرحين جا انعام آڇڻ لڳو. پر ٻيجل هٺ

جوڙي عرض ڪيو تہ "راجا! مون وٽ مال متاع جي ڪمي ڪانهي تنهنجي سخاوت جي ساراهہ ٻڌي، تو وٽ وڏي آس رکي آيو آهيان. اهو سر جو تنهنجي سرير جو سينگار آهي. تنهنجو ئي سيڪڙو ئي آيو آهيان. اُميد اٿم تہ نانهن نہ ڪندين." راءِ ڏياچ کي اهڙي اڻنگيءَ مڱ تي نهايت اچرج لڳو سو چيائين تہ "اي چارڻ! منهنجي مٿي مان توکي ڇا هٿ ايندو؟ انهيءَ ڳالهہ تان لهي وڃ. ڏس تہ آءٌ توکي ڪهڙا نہ ڌهرا دان ٿو ڏيان، ساري عمر پيو کائين. تہ بہ کٽڻ جا نہ آهن." ٻيجل سان جيڪي مٿان هٽڻا هئس، سي هنيائين؛ پر هو نہ مڙيو آخر پيو ڪو حيلو نہ ڏسي، پنهنجي هٿ سان سر وڍي، چارڻ کي اچلي ڏنائين چارڻ مٿو کڻي انيراءِ وٽ رمندو رهيو.

> "گُلُ چنو گِرنارِ جو، پَٽڻ[1] ٿيو پٽيڻ،
> سَهَسيسن سورٹ جهڙيون، اُپيون اُسارين،
> چوتا چارڻَ هَٿَ ۾، سِرُ سينگارئون ڏين،
> ناريون ناڏو ڪُرين، راجا رات رَمُگيو."

هن حادثي جي خبر هنڌين ماڳين هلي ويئي، ۽ ٻيجل جي اچڻ کان اڳ انيراءِ جي بہ ڪن وجي پئي. جڏهن ٻيجل سر کڻي انيراءِ جي ڪچهريءَ ۾ آيو تڏهن انيراءِ پريان ئي ڌڙ ڏيئي چيس تہ "ڪميڻا جوفي وڃان هڙي سخا جي صاحب مان بہ نہ گٿين؛ سو اسان سان الائجي ڪهڙا ڪلور ڪندين. اڄ کان تون اسان جي ملڪ ۾ رهڻ جي لائق نہ آهين. هاڻ هڪدم هليو وڃ. خبردار! جي منهنجي ملڪ ۾ وري پير پاتو اٿيئي." ٻيجل جا ڇهہ ئي ڇڄي ويا، ۽ وويڪ جا وڍ پڙ پورا لڳس. پوءِ تہ متوالن وانگر جهونا ڳڙهہ ڏي ڊوڙندو ويو. جڏهن شهر جي

[1] "پٽڻ" جي اصل معنيٰ آهي: شهر. گجرات ۽ ڪانياواڙ ۾ بہ "پٽڻ" آهن. گجرات واري پٽڻ کي انهلواڙ پٽڻ يا "پاٽڻ" سڏيندا آهن. ۽ ڪانياواڙ واري کي "پرڀاس پٽڻ" يا "پاٽڻ" چوندا آهن. هتي "پٽڻ" مراد آهي: "پرڀاس پٽڻ" جو ڪنهن سمي سئوراشٽر جي گاديءَ جو هنڌ هو.

ڏيجهو اچي پهتو تڏهن ڏسي تہ باهہ جا مچ ٻيا ٻرن، ۽ سورٺ ڏاڍهہ ڇاڙهي، ستي ٿي رهي آهي. پاڻ بہ ڊوڙندو مچ ۾ ڪاهي پيو ۽ جلي ڀسم ٿي ويو.

هاڻ سنڌ واري قصي کي جاچي ڏسڻ سان معلوم ٿيندو تہ ڪانياواڙ وارن ٻنهي قصن جا مکيہ جزا منجهس موجود آهن. فقط ڪن ڳالهين ۽ واقعن جي وقت جو فرق آهي. سنڌي قصي واري "انيراءِ" جي ڳالهہ سان گجرات جو ڪوبہ حاڪم نہ ٿي گذريو آهي. ازانسواءِ سنڌي قصي ۾ جاٽايل ئي ڪونهي تہ اهو "انيراءِ" "انهلراءِ" جي بگڙيل بناوت آهي. جهڙيءَ ريت "ڏياچ" "دياس" جي بناوت آهي. سنڌي قصي ۾ سورٺ "راٽڪ ديوي" جي قصي ۾ هڪ راجا پنهنجي نياڻي ڦٽي ڪرائي ڇڏي ٿو جا هڪ ڪنڀار جي هٿ چڙهي ٿي، ۽ جنهن جي شادي تان گجرات ۽ ڪانياواڙ جي حاڪمن جو پاڻ ۾ جهيڳڙو لڳي ٿو پر سنڌي قصي ۾ ڪنڀار جو نالو "رتنو" آهي ۽ ٻئي قصي ۾ "هرمتيئو" شاهہ عبداللطيف "ڏياچ" ۽ "ڪنگهار" جا نالا ذڪر ڪيا آهن. مگر ٻنهيءَ کي هڪ ڪري سمجهيو اٿس. ساڳيءَ ريت "چندرودنا" ۽ "راٽڪ ديوي" کي بہ هڪڙي ئي نالي "سورٺ" سان سڏيو اٿس. سنڌي قصي ۾ آيل درياهہ ۾ لوڙهائڻ وارا بہ واقعا دل سان ئي نہ ٿا لڳن: جو تہ ڪانياواڙ گجرات ۾ اهڙو ڪو وهندڙ درياهہ آهي ئي ڪونہ. ۽ پيو تہ هڪ صندوق جو اوپارو وڃڻ ۽ پيءُ جو لهوارو لڙهڻ اعتبار ۾ ئي نٿو اچي.

اهو مونجهارو ڪيئن پيو تنهنجو هيءُ سبب ٿو پائنجي: راءِ ڏياچ جو قصو شاهہ جي رسالي ۾ آيل ٻين قصن وانگر، نڪو ڪنهن جهوني ڪتاب، جهڙوڪ "تاريخ طاهري"، "تاريخ معصومي"، "تحفة الڪرام" وغيره ۾ بيان ڪيل آهي، ۽ نڪو ڪو اُن بنسبت ڪنهن اڳين شاعر، جهڙوڪ شاهہ عبدالڪريم بلڙيءَ واري، شعر گوئي ڪئي آهي، هن مان ثابت آهي تہ شاهہ، جو گجرات ۽ ڪانياواڙ جي سير تي ويو تو ڏسجي، تنهن مٿيون ٻئي آکاڻيون اتي ٻڌيون آهن. پوءِ گهڻي وقت پوڻ ڪري، ٻئي قصا سنڌس دل ۾ گڏجي مسجي هڪ ٿي

ويا آهن. انهيءَ ۾ بہ ڪو عجب ڪونهي، ڇو راڄ ڪمارين تان معاملو مچڻ، ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جي اُرهہ زورائي ڪرڻ، گجرات جي حاڪمن جو وير وٺڻ لاءِ جهونا ڳڙهہ تي ڪاهڻ، ٻيجل جي ڏوهہ سان ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جو سر وڃائڻ، ۽ ٻيجل کي پنهنجيءَ بديءَ جي سزا ملڻ.

راءِ ڏياچ جي تمثيل هيٺ شاهہ انهيءَ مرادوند مريد جو ذڪر ڪيو آهي، جو طريقت جي راهہ ۾ نفس کي نهوڙي، مرشد جي هڪ اشاري تي نہ فقط پنهنجو تن من ۽ ڌن سندس قدمن تان قربان ڪيو ڇڏي، پر پڻ پنهنجي سر ڏيڻ کان نٿو گسي. اهڙيءَ قربانيءَ جي عيوض ڪيس مرشد وٽان ابدي حياتي حاصل ٿئي ٿي. مرشد ڪامل جي انهيءَ تقاضا ذي اشارو ڪندي رومي مثنويءَ ۾ چيو آهي:

"نيم جان بستاند و صد جان دهد،
آنچہ در همت نيايد آن دهد."

يعني، "مرشد هيءَ آڏوري حياتي وٺي، ان جي عيوض سؤ حياتيون بخشي ٿو ۽ اهڙيون نعمتون عطا ڪري ٿو جي تنهنجي خيال ۾ بہ نہ ايندي‌يون."

تحقيق، مرشد ڪامل جي هڪڙيئي روحاني راز جي عيوض سالڪ جا سوين سر ڪافي نہ آهن. هڪڙي حياتي ڇا آهي؟ ڪروڙين حياتيون هجن، سي بہ انهيءَ روحاني راز جنهن جي ذريعي ابدي حياتي حاصل ٿئي ٿي، تنهنجي اڳيان تڇ سمان آهن.

سَؤ سِرن پائي، جي تندُ بَرابر توريان،
اُتل اوڏاهم ٿِئي، جيڏاهہ ٻيجل ٻُرائي،
سَڪٽون هَڏ آهي، سِرَ ۾ سَيجڻ ناهہ ڪِين.

ڪربلا جو قضيو*

حضرت محمد صہ جي وفات، بعد هڪدم هيءُ سوال اٿيو تہ هيڏي ساري سلطنت، دنيوي توڙي ديني، جا گويا هڪ لحظي اندر برپا ڪئي ويئي هئي، تنهنجون واڳون ڪنهن جي حوالي ڪجن؟ مسلم قوم جي نظر ۾ چار فائق انهيءَ عهدي جا هر وجہ لائق هئا. اُهي هئا، حضرت ابوبڪر رضہ، حضرت عمر رضہ، حضرت عثمان رضہ ۽ حضرت علي. پهريان ٽہ پيغمبر جا سهرا ۽ پويان ٻہ سندس نياٽا هئا. جيتوڻيڪ ڀاتري پيغمبر صہ جا عزيز اصحاب هئا، تڏهن بہ حضرت عليءَ جي سالن ماٺي هڙنيءَ کان ويجهي هئي. هو نہ فقط پيغمبر صہ جو نياٽو هو، پر سندن سڳو سؤٽ بہ هو جنهن لحاظ تي سندن حقيقي وارث پڻ هو. ازالسواءِ، پيغمبر صہ ۽ حضرت علي، ٻئي قريشي قوم جي مڪيہ هاشمي قبيلي مان هئا. قريش قوم جا وڏي تعداد ۾ هئي، تنهن هاشمي قبيلي جي مرضي ريٿي، خلافت جو فيصلو اجماعي چونڊ تي ڇڏيو. آخر ڪاهي رد بدل بعد حضرت ابوبڪر خليفو چونڊجي ويو. ۽ سيني مسلمانن کي سندس بيعت مڃڻي پيئي. پر اُن وقت کان وٺي هاشمين ۽ قريشين جي سينن ۾ اٽبٽت جو سَلوُ اُسرندو ويو. جو ٿوري ئي عرصي ۾ واڳ وڻ ٿي پيو. نيٺ مسلم قوم سُنين ۽ شيعن جي ٻن فرقن ۾ ورهائجي رهي.

---

* هن قصي جو مضمون شيعن جي معتبر ڪتابن جهڙوڪ، ناسخ التواريخ، روضہ الشهداء، ۽ پڻ ڪن انگريزي ڪتابن، جهڙوڪ واشنگٽن ارونگ جو "محمد جا پويان" سرالفس پيليءَ جو "امام حسين" وغيره مان انتخاب ڪيو ويو آهي.

حضرت ابوبڪر ڪانپوءِ حضرت عمر، اُن بعد حضرت عثمان ۽ آخر حضرت علي خلافت جي مسند تي ويٺو. حضرت عليءَ ڪانپوءِ سندس وڏو پٽ امام[1] حسن، بنا مخالفت خليفو چونڊجي ويو. مگر هن جلدئي شام جي حاڪم معاويہ سان جنگ ڪندي، شڪست کاڌي، جنهن ڪري خلافت تان دستبردار ٿيڻو پيس. پوءِ خلافت جون واڳون حضرت معاويہ پنهنجي هٿ ۾ آنديون، ۽ امام حسن ۽ سندس ڀاءُ امام حسين کي وڏا وظيفا ڏيئي، مديني اُماڻي ڇڏيائين، جتي هنن پنهنجي حياتي آرام سان پئي گذاري. امام حسن کي اهو بہ انجام مليل هو تہ حضرت معاويہ کان پوءِ وري بہ خلافت کيس سونپي ويندي. پر حضرت معاويہ جي پٽ يزيد جي بہ خلافت ۾ اک هئي، سو پيءُ جي مرڻ کان اڳئي، امام حسن کي زهر ڏياري، مارائي ڇڏيائين. آخر جڏهن حضرت معاويہ سن 679ع ۾ وفات ڪئي، تڏهن يزيد، اجماعي چونڊ بنا، زوري پاڻ کي خليفو ظاهر ڪيو. اصل کان ئي اها مرضي هوندي هئس تہ پاسي ۾ ڪو ڪنڊو نہ هجيم. امام حسن تہ سندس ڏوهہ سان اڳيئي شهيد[2] ٿي ويو هو باقي بہ شخص وڃي بچيا هئا، جن مان ڪيس وڏو خطرو هو. اُهي هئا: امام حسين ۽ عبدالله بن زبير، جي ٻئي مديني ۾ رهندا هئا. حضرت معاويہ جي موت جي خبر مديني ۾ پهچي ئي پهچي، تنهن کان اڳ يزيد اتي جي حاڪم وليد بن عتبہ کي لکي موڪليو تہ "حسين ۽ عبدالله کان هڪدم وفاداريءَ جو وعدو وٺي، مون کي اطلاع ڪر." وليد کي جڏهن اهو فرمان رسيو، تڏهن هن خليفي عثمان جي دبير، مروان سان صلاح ڪئي، جنهن چيس تہ "ٻنهي کي پاڻ وٽ سڏائي، ڪائن بيعت وٺ. جي انڪار ڪن تہ اُتي جو اُتي قتل

---

[1] هن لفظ جي اصل معني آهي: اڳواڻ يا پيشوا. شيعا پنهنجي فرقي جي پيشوائن کي "امام" جي لقب سان سڏيندا آهن. هنن موجب مڙيئي ٻارنهن امام ٿي گذريا آهن، جن مان پهريان ٽي هئا: حضرت علي، امام حسن ۽ امام حسين.

[2] "شهيد" لفظ جي اصل معني آهي: اهو شخص جو پنهنجي دين يا ايمان جي سچائي ثابت ڪرڻ لاءِ سر قربان ڪري.

ڪرائي ڇڏين." پر امام حسين ۽ عبدالله کي هن منصوبي جي ڪڙڪ پهچي ويئي، سو راتو واهہ مدينو ڇڏي، عيالن سميت اتي مکي ڏانهن ڀڄي پيا. اتي پهچڻ شرط پاڻ کي کليو کلايو يزيد جو دشمن ظاهر ڪيائون.

هاڻ تہ حضرت معاويہ جي موت جي خبر هر هنڌ هلي ويئي سو امام حسين کي ڪوفين وٽان ڪاغذ اچڻ لڳا تہ "اسين سڀ تنهنجا طابعدار آهيون، ۽ تون ئي اسان جو خليفو آهين. فقط هيڪر هيڏي اچي، اسان کي پنهنجو مبارڪ منهن ڏيکار تہ توکي بيعت ڏيئي، يزيد سان جنگ جوٽڻ جو جهنبو ڪڙو ڪريون."

ڪوفين ڪاغذ لِکيو وچ وجهي الله،
"اسين تابع تنهنجا، تون اسان جو شاهہ،
هيڪر هيڏي آءُ، تہ تخت تابيني تنهنجي."

انهيءَ تي امام حسين پنهنجي سؤٽ امام مسلم بن عقيل کي ڪوفي ڏانهن روانو ڪيو تہ "وڃي تحقيقات ڪري ڏس تہ ڪوفي ڪيتري پاڻيءَ ۾ آهن." امام مسلم عراق جا برپٽ لتاڙي، اچي ڪوفي ۾ پهتو. ماڻهن سندس ڏاڍي مرحبا ڪئي، ۽ خاطري ڏيئي چيائونس تہ "اراڙهن هزار غازي حق جي راهہ ۾ جان ۽ مال قربان ڪرڻ لاءِ هڪيا حاضر آهن." پوءِ تہ هر روز حشام ماڻهن جا امام مسلم کي بيعت ڏيڻ لاءِ اچي مڙندا هئا. غازين جو تعداد ويو وڌندو تان جو هڪ لک چاليهہ هزار ماڻهن جو ڪٽڪ اچي ڪٺو ٿيو. ڪوفين جو اهڙو اتساهہ ڏسي، امام مسلم امام حسين کي لکي موڪليو تہ "اوهان جي حق ۾ خاطر خواهہ بندوبست ٿي رهيا آهن، ۽ سارو قصو اهڙو تہ ڳجهہ ڳوهہ ۾ پيو هلي جو خود هتي جي حاڪم، نعمان بن بشير، کي بہ ٻنهہ ڪل ڪانهي. هاڻ بهتر آهي تہ اوهين بہ هيڏانهن هليا اچو."

جيتوڻيڪ نعمان غفلت جي غشيءَ ۾ هو تہ بہ يزيد کي دمشق ۾ ساريءَ حقيقت جي پروڙ پئجي ويئي، سو بصري جي حاڪم امير

عبدالله کي امر ڪيائين تہ ”سيگھہ ڪري، ڪوفي ۾ وڃي نعمان کي برطرف ڪر ۽ حڪومت جون واڳون وٺي پنهنجي هٿ آڻ.“ عبدالله ويهارو کن سوار ساڻ ڪري، ڪوفي ڏانهن سٽيندو ويو ۽ چار منزلون ماري، هڪ ڏينهن اونداهيءَ جو اچي شهر ۾ پهتو. ماڻهو جي امام حسين جي اچڻ لاءِ واٽون نهاري رهيا هئا، تن عبدالله جو ڪارو پٽڪو ڏسي سمجهيو تہ امام حسين اچي ويو آهي، سو سيئي هٿ ادب جا ٻڌي سندس چوگرد ٿي بيٺا. پر سوارن هڪل ڪري چيو تہ ”خبردار! هٽي پري ٿيو! هيءَ اوهان جو نئون حاڪم امير عبدالله آهي.“ ڪوفي نااميد ٿي ڇڙوڇڙ ٿي ويا. عبدالله قلعي ڏانهن ڪاهي، وڃي حڪومت جون واڳون پنهنجي هٿ ۾ ڪيون، ۽ ڏينهن ٻن ۾ امام مسلم کي شهيد ڪرائي سندس سسي يزيد ڏانهن رواني ڪيائين.

امام حسين، جنهن کي هن حادثي جو ڪو سماءُ ڪونہ هو. سو امام مسلم جي صلاح موجب ڪوفي ڏانهن وڃڻ جون تياريون ڪرڻ لڳو. عزيزن خويشن کيس گهڻو ئي سمجهايو تہ ”ڪوفين جي بي وفائي ايامن کان مشهور آهي. اصل چوڻ آهي تہ ”ڪوفي لايوفي“ (ڪوفي بيوفا آهن)، سو منجهن وفاداريءَ جي اميد رکڻ اجائي آهي. اسان جو اوهان کي عرض آهي تہ جيستائين هو ظاهر ظهور يزيد جي سامهون جنبي جنگ نہ جوٽين، تيستائين اوهين هتان چرُوئي نہ.“ سندس سؤٽ عبدالله بن عباس بہ کيس ليلائي چيو تہ ”ٻيو جي نہ، تہ بہ مستورات کي هتي ڇڏي وڃو.“ امام حسين نہ مڃيو ۽ وراڻي ڏنائين تہ ”سڀ ڪجھ ڌڻيءَ جي اختيار آهي، جيڪي ٿيڻو هوندو. سو اوس ٿيندو.“ پوءِ ڪٽنب قبيلو وٺي، ٽورا بورائو ساڻ ڪري، اُتي ڪوفي ڏانهن هليو. محرم[1] جي

---

[1] ”محرم“ لفظ جي اصل معنيٰ آهي: حرام ٺهرايل يا منع ڪيل. هيءُ اسلامي سال جو پهريون مهينو آهي. ان کي محرم انهيءَ ڪري سڏيو اٿن جو جهالت جي زماني ۾ توڙي پيغمبر صہ جي وقت منجهس ڪنهن بہ قسم جو جهيڙو جهٽو يا لڙائي ڪرڻ حرام ليکبي هئي. هن مهيني کي مسلمان بلڪل سڳورو مهينو ڪري سمجهندا آهن. انهيءَ ڳالھ جي

پهرين تاريخ خميس (وسپت) ڏينهن (سنہ 62 هجري مطابق 680ع بابل جي سرحد تي رسيو ئي ڪين تہ پريان هڪ سوارن جي ٽولي ايندي ڏٺائين. ڀانيائين تہ ڪوفي استقبال لاءِ ٿا اچن. اجا انهيءَ خيال ۾ هو تہ ٽولي جي مهندار، حر، کيس هڪل ڪري چيو تہ ”امير عبدالله جو امر آهي تہ امام حسين کي نظر بند ڪري، آڻي مون وٽ حاضر ڪريو.“ هي حرف ٻڌي، امام حسين حيران ٿي ويو پر عبدالله جي امر جي ڪا پرواھ نہ ڪري.

حر کي حق جي راھ جي دعوت ڏيڻ لڳو. اجا پاڻ ۾ ڳالهيون ٻولهيون پئي ڪيائون تہ اوچتو هڪڙا پنج اوڻٽو سوار اچي نڪتا. منجهانئن هڪڙو امام حسين جو ڏيٺي هو. اُن کان خبرون چارون ولندي، معلوم ٿيس تہ ڪوفي ڦري وڃي يزيد جا جماعتي ٿيا آهن، ۽ امام مسلم شهيد ٿي ويو آهي.

ڪوفِين قَهرَ ڪيو ٿئا جَماتي يزيد جا،
پَليتن کي پِڙَ ۾، ورنہ وَر پئو
سَڌرُ هون سِهو شيرَ شهادَت رَسِئو.

هيءَ سڌ سڻي، امام حسين جي هٽن مان جڻ تہ ڪجھ ڪري پيو. نراسائي ۽ نااميدي وڪوڙي ويس، پر خدا تي توڪل رکي اڳتي وڌيو. حر بہ سندس پٺ نہ ڇڏي، پر ساڻس ڪا ڪؤنس نہ ڪيائين. ساري رات سواري ڪري محرم جي ٻي تاريخ، جمع ڏينهن، واٽ تي ٿورو ترسي، فجر جي نماز پڙهي جهڙو وري پنڌ پيو تہ هڪ سوار نظر آيس، جنهن حر وٽ هڪ خط آڻي پيش ڪيو. اهو خط عبدالله وٽان هو. ان ۾ حر کي هدايت ڪيل هئي تہ ”امام حسين کي سندس ساٿين سميت آڻي ڪنهن اهڙي اڪيلي برپٽ ۾ بلائتو ڪر، جو جيستائين اسان جو لشڪر اچي ڪين گهيرو ڪري تيستائين اُتان چرڻ جي مجال ئي نہ

ڪري ڪوبہ لحاظ نہ رکي ۽ شرع جي حڪمن جي انحرافي ڪري، يزيد محرم ۾ امامن سان جنگ جوٽي.

هجين. پوءِ تہ سيئي سٺون ڏيندا. محرم جي ٽين تاريخ چنچر جي ڏينهن، فرات نديءَ جي ڪناري وٽ. ماريہ جي ميدان ۾ اچي پهتا، اتي عمر بن سعد چار هزار سپاهي وٺيو اڳئي تيار بيٺو هو.

هاڻ امام حسين جو گهوڙو "ذوالجناح" اڳتي وڌڻ جي نہ پيو ڪري. گهڻي ئي اڙيون هنيائينس، پر پگ بہ نہ پُريو امام حسين حيرت ۾ پئجي ويو. ساٿين کان پڇيائين تہ "هن برپٽ ۾ کهڙي ويڊن آهي جو گهوڙو وک بہ نٿو وڌائي؟ سندس نالو ڇا آهي؟" هڪڙي ساٿيءَ هٿ ٻڌي عرض ڪيو تہ "اي امام سڳورا هيءُ ماريہ جو ميدان آهي. ان کي ڪربلا جي نالي سان پڻ سڏين ٿا." هيءُ ٻڌي امام حسين جي وات مان هي حرف نڪري ويا: "الله اڪبر اَرض ڪَرب وَ بلاءِ وَ يسفڪُ الدماء" (الله اڪبر! هي زمين مصيبت ۽ آفت جو گهر آهي; ۽ منجهس رت جا ريلا پيا وهن.)[1] انهيءَ تي پٽس علي اڪبر پڇيو تہ "ابا سائين! هي ڇا ٿا چئو؟" امام حسين فرمايو تہ "هڪ لڳا آءُ ابي ۽ ادي سان گڏجي هن ميدان ۾ اچي رهيو هوس." ابو امام حسن جي هنج ۾ مٿو رکي سمهي رهيو ۽ آءُ وچي سندس سرانديءَ کان ويٺس. اوچتو ابي جون اکيون کلي پيئون. جن مان لڙڪ پئي لڙيا. امام حسن ڪانئس روئڻ جو سبب پڇيو. فرمايائين تہ "مون بنهہ هاڻ خواب ۾ پئي ڏٺو تہ هڪ رت جو تلاءُ آهي، جنهن ۾ امام حسين هٿ پير هڻي، دانهون ڪوڪون ڪري رهيو آهي، پر نڪو اٿس اوهي نڪو واهي." پوءِ مون ڏانهن منهن ڪري چيائين تہ "اي منهنجا جاني جگر! هن ميدان ۾ توسان اها ماجرا اوس ٿيڻي آهي. پوءِ تون ڪيئن ڪندين؟" تنهن تي مون جواب ڏنو تہ "انما يو في الصابِرُون اَجرهم بغير حساب" (تحقيق صابرن کي سندن لائق انعام اڻ مئي انداز ۾ ڏنو ويندو). هاڻ اهو الاهي امر اچي اوڏو ٿيو آهي؛ "ان کي مُرڪي منهن ڏيندس."

[1] ڪربلا = ڪرب (مصيبت يا ڏک) + بلا (آفت). ڪربلا جي ميدان کي شط الفرات ۽ نينوا جي نالن سان پڻ سڏيندا هئا.

آخر امام حسين اچي عمر سان مليو ۽ ساڻس ڪوفين جي بي وفائيءَ جي ڪيفيت ڪري چيائينس تہ "جي هاڻي اوهان کي اعتراض نہ هجي تہ آءُ موٽي مڪي وڃڻ لاءِ تيار آهيان." انهيءَ تي عمر ڏاڍو خوش ٿيو ۽ عبدالله کان اجازت وٺڻ لاءِ قاصد روانو ڪيائين. پر عبدالله انڪار ڪيو. اٽلو حڪم موڪليائين تہ "فرات نديءَ جي ڪناري تي سخت پهرو ويهاري، امام حسين جن جو پاڻي بند رکي، جيستائين هو يزيد جي بيعت مڃي." امام حسين ٻيو ڪو حيلو وسيلو نہ ڏسي، ڪربلا جي پڙ ۾ خيما کوڙي، ڪريم تي ڪم وجهي ويهي رهيو. پر پليتن جو پاڻي بند ڪيو هون، سو اچي ڏاڍا عاجز ۽ پريشان ٿيا. پنهنجي ڪٽنب ۽ ساٿين کي پاڻيءَ لاءِ پاهہ ٿيندو ڏسي، امام حسين عمر کي سڏي چيو تہ "ڀلا مون کي ڇڏيو تہ دمشق وڃي يزيد سان روبرو فيصلو ڪريان، يا موٽي مڪي وڃان، يا تہ خراسان جي سرحد تي وڃي ترڪن سان لڙان." عمر وري بہ عبدالله کي چوائي موڪليو پر هو نہ مڙيو ۽ شمر نالي هڪ خبيث هٿان جواب مڪائين تہ "جي امام حسين بيعت مڃي، تہ واهہ. نہ تہ کيس قتل ڪري، سندس لاش گهوڙن جي پيرن هيٺان لتاڙائي ڇڏيو." شمر کي اها مخفي هدايت پڻ ڏنائين تہ "جي انهيءَ حڪم جي بجاوريءَ ۾ عمر ڪا ڪوتاهي ڪري، تہ هڪدم کيس قتل ڪري، تون پاڻ لشڪر جو مهندار ٿج."

انهيءَ رد بدل ۾ ڇهہ ڏينهن لنگهي ويا. آخر نائين تاريخ، جمع جي ڏينهن، نماشام جو عمر پنهنجو لشڪر امام حسين جي ڇانوٽيءَ جي گهيرو ڪيو. جيئن هو سانجهي نماز پڙهي، پنهنجي تنبوءَ وٽ ويٺو هو. تنهن عمر وٽس لنگهي آيو ۽ اچي عبدالله جي آخري فيصلي جو اطلاع ڪيائينس. امام حسين چيس تہ "اڄوڪي رات ڇڏينم، تہ دل مان پڇان، صبح جو آءُ توکي پاڪيهي جواب موڪليندس."

پوءِ تہ اڪيلوئي اڪيلو تنبوءَ جي در وٽ ويٺو رهيو ۽ ٽبيءَ ۾ پئجي ويو. اوچتو سندس همشيره بيبي زينب، اندر لنگهي آئي، جنهن کي ڏسي نهايت درد ڀريل دانهن ڪري چيائين تہ "بنهہ هاڻي پنهنجو

نانو نبي ڪريم ﷺ خواب ۾ پيئي ڏٺم. فرمايائون ته ابا! اوهين جلد اچي مون سان جنت ۾ ملندا.“ هي لفظ ٻڌي، بيبي زينب وسواس ۾ پئجي ويئي؛ ۽ چيائين ته ”واويلا، واويلا! هاڻ اسان جي خاندان جو اچي خاتمو ٿيو! اسان جي جيجل گذر ڪري ويئي، اسان جو ابو ۽ ادو ۾ وڃي رب کي رسيا. هاءِ! هاءِ! باقي جي بچيا آهيون. تن جو ٻه هاڻ خير ڪونهي.“ ائين چئي، بيهوش ٿي ڪري پيئي. امام حسين اُتي مٿس پاڻي ڇنڊي ڪيس سڌير ڪيو ۽ دلداري ڏيئي چيائينس ته ڪل نفس ذائقه الموت (سڀني کي موت جو ذائقو چکڻو آهي). هر ڪنهن کي اڳي پوءِ اوس هلڻو آهي، ڪير ٻه ڪونه رهندو ابو امان ۽ ادو مونکان هر طرح وڌيڪ پيارا هئا، ته ٻه عزرائيل جي چنبي کان نه ڇٽا. خود خدا جي پياري رسول ﷺ کي ٻه رباني راهه وٺڻي پيئي. هيءُ خاڪ جو پتلو آخر خاڪ ٿيڻو آهي، تنهنڪري رب جي رضا تي راضي رهڻ گهرجي. امام حسين سان فقط چاليهه پيادا ۽ ٻٽيهه سوار هئا. پر هر هڪ جي جسم ۾ سرفروشيءَ جو روح ڦوڪيل هو. هاڻ انهن کي سڏي، وٽنو ساڻن پهه پچائڻ.

ڪامِل ڪربَلا ۾ پاڻ آيا پيهي،
پَهه ڪِئائون پاڻ ۾ مُقابِل ويهي،
قضا هي ڪيهي، هيءِ! هيءِ! تي حُسين سين؟

چيائين ته ”يزيد کي فقط منهنجي سر جي لوڙ آهي. اوهين منهنجي ڪري ڇو پيا هي سختيون سهو؟ منهنجي بربادي‌ءَ جو اوهين ڪو اُلڪو نه ڪريو. مون کي قسمت جي حوالي ڇڏي، اوهين موٽي ملڪ وڃو.“ انهيءَ تي سڀني هڪ آواز سان پڪاري چيو ته ”خدا شال اهو ڏينهن نه ڪندو جو توهان کان سواءِ جڳ ۾ جيئنداسين! جي ٻڪ ۽ اُڃ وگهي مئاسون، ته ٻه اوهان جي پٺيان. جي دشمن جي ترار جو ٻڪ ٿياسون، ته ٻه اوهان جي پٺيان. موٽي مور نه ويندا سون.“ پنهنجن سورمن جي اهڙي سورهيائي ڏسي، امام حسين هاڻ شهادت جا سانباها ڪرڻ

لڳو. خيمن کي ڪٺي ٻن قطارن ۾ هڻايائين، ۽ سندن پٺ ۾ ڪاهي ڪٽائي، ان کي وڏن ٻنڌڻ سان ڀرائي ڇڏيائين. انهيءَ لاءِ ته جي دشمن دويدو وڙهڻ بدران، پٺيان حملو ڪري ته ٻنڌڻ کي باهه ڏيئي، ڪيس هٽائي پري ڪجي.

ڪربلا جي پڙ ۾ خيما ڪوڙيائون،
جهيڙو يزيد سامهون، جنبي جوڙيائون،
منهن نه موڙيائون، پسي تاءُ ترار جو.

هاڻ ته اُپ اڪين پيئي ڏٺو سڀني ائين پيئي سمجهيو ته هيءَ اسان جي آخري رات آهي؛ سو هر ڪو آڳي جي عبادت ۾ جنبي ويو.

روضته الشهدا ۾ چيل آهي ته انهيءَ رات امام حسين جي گهرواريءَ، بيبي شهر بانو[1] خواب ۾ ڏٺو ته بيبي فاطمه[2] ڪربلا جو ميدان پيئي سوري ۽ ٻهاري. جڏهن ڪانئس انهيءَ جو سبب پڇيائين، تڏهن هن جواب ڏنس ته ”نياڻي هُن پڙ تي منهنجو پٽ ۽ تنهنجو ڪانڌ شهيد ٿيڻو آهي، جنهن لاءِ پٽ پيئي صاف ڪريان؛ ته متان سندس ڪومل لڱن تي ڪا پٿري نه لڳي وڃي“. ائين چئي وٺي خدا کي وينتيون ڪيائين ته ”ياخدا! منهنجو پٽ هاڻ توکي پرتو آهي.“

محرم مهيني جي ڏهينءَ تاريخ، ڇنڇر جي ڏينهن، آسر جو امام حسين بدن تي مصري قبا پهري، مٿي تي پيغمبر ﷺ جي دستار شريف رکي، ڪلهي تي حضرت حمزي جي ڍال ڍاري ۽ چيلهه تي حضرت عليءَ جي ذوالفقار ٻڌي، ذوالجناح تي چڙهي، لڙائي لاءِ تيار ٿي بيٺو ۽ مصحف شريف کڻي خدا کي ٻاڏائي چيائين ته ”اي رب العالمين! هن جهان ۾ هاڻ توکانسواءِ منهنجو ٻيو ڪو ٻه اجهو آسرو ڪونهي. تون ئي منهنجو مشڪل ڪشا ۽ حامي همراهه آهين.“ اجا دعا گهري بس

[1] بيبي شهربانو ايران جي آخري شهنشاهه يزدگرد ٽئين جي نياڻي هئي.
[2] بيبي فاطمه پيغمبر ﷺ جن جي نياڻي هئي، جا کين بيبي خديجه مان ڄائي هئي. پيغمبر ﷺ جي وفات کان پوءِ ڇهين مهني گذر ڪري ويئي.

ڪيائين ڪين. تہ دشمن جي طرف کان هڪ سوارن جي ٽولي پاڻ ڏانهن ايندي ڏٺائين. پانيائين تہ هاڻ دشمن هلان شروع ڪئي آهي. پر سٽت ئي معلوم ٿيس تہ حر پنهنجي فوج سميت، دشمن سان ڇني، سندس مٿان سر قربان ڪرڻ لاءِ ڪاهيندو پيو اچي. حر جيئن اڳتي وڌندو پئي آيو تيئن هڪل ڪري پئي چيائين تہ "اي ڪوفيو! افسوس آهي اوهان جي حال تي! عليءَ جي اولاد کي پاڻ وٽ گهرائي. ساٽس لڙائي لاءِ سنيري آيا آهيو! اوهان ڪين فرات جي پاڻيءَ کان سڪايو آهي. جو ڪافر ۽ جهنگ جا مرون بہ بنا جهل پل پيا پيئن! هاءِ! هاءِ! قيامت جي ڏينهن اوهين انهيءَ ستم جو ڪهڙو جواب ڏيندا؟" پوءِ تہ ايندي ئي امام حسين جي پيرن تي ڪري چيائين تہ:

"آهيان عاشِق آڳ جو پتنگُ پروانو
مان راضي ٿيي رسول رب جو نبي تو نانون،
هي سِر سَمانو گهوٽ! مٿائين گهوريان."

عمر هيءَ حال ڏسي، ڏاڍو پشيمان ٿيو ۽ مرضي ٿيس تہ هاڻ بہ ڪٽي ڪوناهہ ڪجي. پر شمر ملعون نڪا ڪئي هم نڪا تم، وٺي تيرن جا وسڪارا مچايائين. انهيءَ تي حر کي جولان اچي ويو. سو هڪدم ميدان ۾ گهڙي پيو ۽ ڪيترن ڪافرن جا سر ڌڙن کان ڌار ڪري ڇڏيائين. پر کن ۾ پاڻ بہ زخمجي وڃي شهادت کي رسيو. پوءِ تہ:

بهادُر گڏ‌ٿا بهادرين، ڪڙڪ ڪِلول ڪَن.
وِجهن ڏرَ ڏرَن تي، هاڪارِين هڻَن.
ڪِرَن، ڪنڌ نَچن، رڻ گجئو راڙو ٿئو.
هوڏانهن هُن هاڪارئو هيڏانهن هي هڻن.
سُرنايون ۽ سُنڌڙا، بِنين پار بُرن.
گهوٽن ۽ گهوڙن، رڻ ۾ لائون لڏيون.

غازي جو حملو پسي، دشمنن جون دليون دهلجي ويئون. سو هاڻ دغا بازي ڪري، امام حسين جي خيمن تي ڪاهي پيا. پر موچڙا ڪائي

پٺ تي موٽيا. آخر ٻيو ڪو چارو نہ ڏسي، شمر ملعون لشڪر کي حڪم ڏنو تہ "خيمن کي باهہ ڏيو." انهيءَ تي ٻيبيون ڪيهون ڪنديون ٻاهر نڪري آيون. امام حسين ڪين اهڙو وياڪل ڏسي، شمر کي واڪو ڪري چيو تہ "اي پليت! منهنجي عيال مان بہ نہ تو ترين! شل جهنم جي باهہ ۾ جلي مرين!" هنن حرفن شمر کي هٽي تمام ڪري وڌو سو پنهنجو حڪم رد ڪيائين. اتي اچي ٻيهر ٿيا. ٻنهين ڌرين لڙائي مهمل ڪري، اڳينءَ نماز پڙهي. امام حسين "صلواة الخواف"[1] بہ ادا ڪئي.

پوءِ دشمن وري جلهہ شروع ڪئي، تيرن جا مينهن وسي ويا. غازي بہ دل جا وهم وساري، ڪافرن تي ڪاهي پيا، ۽ مردودن جا مٿا لاهي، ٻوئڻين جا ڍير ڪٽي ڪيائون.

ڪامِلَ ڪربلا ۾ آيا سيد شيرَ،
ماري مِصرين سين، ڊُنڊَ ڪِٽائون ڍير،
ڌُهلئا اُٿ دليرَ، پسي حملو ميرَ حُسين جو.
ڪامِلَ ڪربالا ۾ آيا جُنگَ جُوان،
ڌرتي ڌُبي لرزي، تر ٿِلِئا آسمان،
ڪره هُئي ڪان، هو نظارو نينهن جو.

پر هيڏڙي ننڍڙي فوج يزيد جي پربت جيڏي لشڪر تي پڙي نہ سگهي. ٽوريئي عرصي ۾ امام حسين جا سڀ ساٿي مارجي ويا، ۽ باقي وڃي سندس پٽ ۽ ڀائٽيا بچيا. پوءِ تہ انهن ۾ بہ اچي ٽاڪوڙو پيو.

پنهنجن جاني جگرن کي ڪسندو ڏسي، امام قاسم چاچي مٿان سر صدقي ڪرڻ لاءِ اُٿي ڪڙو ٿيو. پر هن موڪل نہ ڏنيس. سو نراس ٿي، وڃي تنبوءَ ۾ ويهي رهيو. اوچتو دل تي تري آيس تہ "ابي ٻانهن ۾ تعويذ ٻڌي چيو هئم تہ جي ڪا اوکي اچي پوئي تہ اُهو چوڙي پڙهج ۽ اُن

[1] صلواة الخوف جي معنيٰ آهي: خوف جي نماز. اڳ جڏهن مسلمان جنگ تي ويندا هئا، تڏهن دشمن جي خوف کان ساري نماز پڙهي نہ سگهندا هئا. ۽ ان جي بدران فقط ٻہ رڪعتون پڙهندا هئا.

موجب عمل ڪج." تعويذ کولي ڪٽي پڙهي ته لکيو پيو آهي ته "جڏهن ڪربلا جي پڙ ۾ ڪوفي امام حسين سان ٺهر ڪن، تڏهن تون متانئس پنهنجو سر قربان ڪج. جي هو توکي منع ڪري، ته ڪارون آٽي به قبول ڪرائجانس." پوءِ ته تعويذ آٽي امام حسين کي هٿ ۾ ڏنائين. جنهن پڙهي زار زار رنو ۽ چيائين ته "ادي توکي جيئن منهنجي لاءِ وصيت ڪئي آهي، تيئن مون کي به تنهنجي لاءِ وصيت ڪئي هئائين. هاڻ هيڏي آءُ، ته اول اُها بجا آڻيا." پوءِ امام قاسم کي ٻانهن کان وٺي ٻيبين وٽ آيو جن کي فرمايائين ته "امام قاسم کي چٽي ڏکي. نوان ڪپڙا پهرائي، شاديءَ لاءِ سنيرايو." جڏهن سڀ تياريون ٿي چڪيون، تڏهن پنهنجي نياٽي، جا امام قاسم سان اڳيئي مڱيل هئي، سا ڪيس پرڻائي ڏنائين. گهوٽ ۽ ڪنوار ڪوٺي ۾ ئي ويٺا هئا ته يزيد جي لشڪر مان ڪنهن پڪاري چيو ته آهي ڪو ٻيو جو لهي اچي ميدان ۾؟ هيءَ هڪل سڻي، امام قاسم جو رت ٽهڪڻ لڳو. سو وڄ وانگر ڏوڪيندو وڃي دشمن تي ڪڙڪيو.

ڪانڌ! ڳلارين ڪپڙين، وڙا وناهيو آءُ!
چِت سانگين جي سِٽ وهي، اُت وڪ وڌندي پاءِ.
تان تان پُوءَ مَ پاءِ، جان جان نونڌي نه چڙهين.

ڪن ساعت ۾ پنجاهه پيادن تي ٽيهن سوارن کي قتل ڪري ڇڏيائين. پر نيٺ ويري ويڙهي ويس. ۽ هيءُ شير به شهيد ٿي ويو. پوءِ ته امام حسين جا ٻيا ياٽتيا به هڪ ٻئي پنيان پڙ تي پئي، وڃي رحمت کي رسيا.

هاڻ امام حسين وٽ نه رهيو ٻيلي نه ٻانهون، نه عزيز نه خويش. يَڪو سر وڃي بچيو. ٻيبين پار ڪيدي پئي ٻاڪاريو. پر ڪين دلاسا ڏيو ماٺ پئي ڪرايائين. آخر ڪانئڻ موڪلائي، گهوڙي تي چڙهي. ميدان ڏانهن راهي ٿيو. اجا به تي وکون وڌيو ئي ڪين، ته تنبوءَ مان دل سوز دانهن جو پڙلاءُ ڪن تي پيس. سو موٽي آيو. پڇا تي معلوم ٿيس ته

سندس اُبهم پٽ علي اصغر کي اُڄ ڏاڍو عاجز ڪيو آهي: سو ڪيس هنج ۾ ڪٽي، گهوڙو ڦيرائي سڌو ميدان ۾ آيو ۽ دشمن کي هڪل ڪري چيائين ته جي مون اوهان جي ڪا خطا ڪئي آهي ته آءُ ان جي سزا ڀوڳڻ لاءِ تيار آهيان: پر هن معصوم اوهان جو ڪهڙو گناهه ڪيو آهي؟ اُڄ ۾ پاهه پيو ٿئي. خدا جي واسطي پاڻيءَ چُڪو ڏيوم ته پياريانس. پر پليتن کي ڪو قياس ڪونه پيو. اُٽلو هڪ ديوس اوڇتو وٺي تير ڇوڙيو. جو اچي علي اصغر جي نڙيءَ ۾ ڪتو. رت سيڙهون ٿي وهڻ لڳو. امام حسين ڪيس ڪٽي موٽي تنبوءَ ۾ آيو جتي واويلا مچي ويئي. پاڻ به پنهنجي لالڻ پٽ تي لوهوءَ جا لڙڪ هاريائين. ۽ سندس رت پکن ۾ جهلي، آسمان ڏانهن اڇلائي، چيائين ته "اناالله وانا اليه راجعون! (تحقيق اسين خدا وٽان آيا آهيون ۽ وٽس ئي موٽي وڃڻو اٿئون!) يا خدا! توفيق بخش ته هي مصيبتون صبر سان سهان."

پيءُ کي اهڙو پريشان ڏسي، امام زين العابدين نيزو ڪلهي ڪري، ميدان ڏي ڪاهيندو ويو پر امام حسين سٽ ڏيئي، اڌ واٽ تان ئي ورائي آيس. ۽ چيائينس ته "اي منهنجي متي جا موڙا ڏٽيءَ جي واسطي تون پنهنجو جيءُ" جوکي ۾ نه وجهه. جي تون به شهيد ٿي وئين. ته اسان جو خاندان هميشه لاءِ ختم ٿي ويندو. ڏٽيءَ گهريو آهي ته توکٽي مان ڪوڙ ٿيندا، ۽ اسان جو نسل قيامت تائين قائم رهندو. هاڻ آءُ توکي پنهنجي آخري وصيت ٿو ڪريان: ٻيبين جي هر طرح پارت هجيئي. ڪين پنهنجي ساهه سان سانديج. ٻيو ته جڏهن موٽي مديني وڃين، تڏهن منهنجي سيني سنگتين کي ساري سلام ڏج. ۽ چئجان ته "خدانخواست، جي ڪنهن مصيبت ۾ مبتلا ٿيو ته مون مسڪين کي ياد ڪجو جي ڪنهن غريب کي ناحق ڪسندو ڏسو ته مون مظلوم جي سار ڪجو ۽ جي تڏي پاڻيءَ جوڊڪ پيو ته مون اُڃايل کي نه وسارجو."

پوءِ ته امام حسين سيني ڪان روئي موڪلائي، ميدان ڏانهن رخ رکيو. واٽ تي اُڄ اچي ورايس. سو گهوڙو ڦيرائي، فرات ڏانهن وڌيو. جيئن نئڙي، پاڻيءَ ٻڪ پري، واٽ تي تي آنداڻين ته هڪ تير اچي واٽ

۾ لڳس. سو نهاري رت سان ڀرجي ويس. ۽ ڏند ڏاڙهونءَ جي ڪڻ جئان ڳاڙها ٿي ويس. اڪيون آسمان ڏي ڪئي، رب کي ٻاڏايائين.

ڏاڙهي رَت رتياس، ڏندَ ته ڏاڙهونءَ گل جنءَ،
چوڏهِي ماه چَندَ جِنءَ، پَڙَ ۾ پاڳڙياس،
ميڙي ۾ مُحمد جي، مَرُ مَرڪي ماس،
تنهِ سورهيهِ کي شاباس، جو مٿي پڙ پرزا ٿيي.

سندس ابهم ياٽني جو ڪيس پريان رتورت ٿيل ڏنو سو وني ڏانهس ڊوڙڻ لڳو. وات تي هڪ خبيث هٽي هٿ ترار سان وڍي وڌس. انهيءَ تي امام حسين زار زار روئي چيو ته "پيارا پٽ! شال ڏٽي توکي پنهنجن وڏن وٽ جنت ۾ جاءِ ڏيا" پوءِ وني دشمنن تي حملو ڪيائين. دشمنن به مٿس تيرن ۽ ترارن سان جلهون ڪيون. پر ساٿس پڄي نه سگهيا. هاڻ سندس سارو جسم زخم هٽي ڀرڻ مثل تنگ تنگ ڪري وڌو آخر اُج ۽ عذاب وچان بيحال ٿي ويو ۽ گهوڙي تان لهي، پٽ تي ليٽي پيو. سندس هيٺو حال ڏسي يزيد جو لشڪر ويڙهي ويس. پر ڪنهن کي به همت نه ٿئي جو ڪٽي ويجهو وڃيس. نيٺ شمر حرفت هلائي، اُچانگ ماري وڃي سندس سيني تي چڙهي وينو ۽ ترار ڪڍي جيئن ٿي مٿانئس رهايائين ته امام حسين واکو ڪري چيس ته اي شمر! ٿورو ڏيرج ڪر. شهادت اسان جي ابي جي ميراث آهي[1] سو ٿون پل مون کي شهيد ڪر. پر نماز جو وقت اچي ٿيو آهي، مهلت ڏينم ته پڙهي وٺان." انهيءَ تي شمر سندس سيني تان لهي هيٺ ٿيو ۽ امام حسين نماز نيتي ويهي رهيو. اچا ٻهرئين سجدي ۾ ئي هو ته شمر غدار ترار هٽي. ڪيس شهيد ڪري ڇڏيو.

"روضته الشهدا" ۾ آيل آهي ته جڏهن امام حسين شهيد ٿي ويو تڏهن ساريءَ ڪائنات سندس ماتم ڪيو. ڌرتي جوش ۾ جلي، ڌٻي

---

[1] امام حسين هي لفظ انهيءَ ڪري چيا جو سندس والد حضرت علي به شهيد ٿيو هو. جهڙو ڪوفي جي مسجد ۾ نماز پئي پڙهيائين، ته ابن ملجم نالي هڪ ڪوفي زهردار ترار هٽي شهيد ڪري ڇڏيس.

دانهون ڪيون. آسمان، عرش ۽ ڪرسيءَ لرزي ۾ اچي، رت جا لڙڪ وهايا، ملڪن پنهنجا مڪان ڇڏي، هوا ۾ آهون صدائون پئي ڪيون. ۽ نبين پڻ زارو زار پئي رنو. ازانسواءِ ماڻهن، مرن، پکين، ديون، پرين وغيره به پاڻ پڇاڙي، رت جا ڳوڙها پئي ڳاڙيا. ائين پڻ چيل آهي ته هڪ ڪبوتر ڪربلا ۾ آيو جنهن امام حسين جي رت ۾ ليٽي، دانهون ڪوڪون ڪري، پاڻ پئي پڇاڙيو. پوءِ اُتان اُڏامي مديني ۾ آيو. جتي ڪيهون ڪيون، پيغمبر صہ جي روضي جي چوڌاري پئي ڦريو. سندس ڪنين مان رت جا ڦڙا ٽمي روضي جي مٿان پئي پيا. ماڻهو ڪبوتر کي ڏسي ڏاڍو عجب ۾ پيا. پر جڏهن امام حسين جي شهادت جي خبر پين، تڏهن سمجهائون ته ڪبوتر انهيءَ واقعي جو اطلاع ڏيڻ آيو هو.

ڪربلا جي قضئي جو حاصل مطلب ظاهر آهي. امام حسين طرح طرح جا سور ۽ سختيون سٺيون. اڄ ۽ بک ۾ پاهه ٿيو اهل ۽ عيال کي رلايائين، ۽ آخر پنهنجو سر فدا ڪيائين. پر دنيا ڪارڻ دين نه ڇڏيائين. جي يزيد جي بيعت مڃي ها، ته مان ۽ مرتبو هڪ پاسي ملنس ها، عيش ۽ عشرت بئي پاسي. پر جي ائين ڪري ها، ته اسلام کي سخت ڌوڪو اچي وڃي ها. جيتوڻيڪ ڪيس پڪ هئي ته يزيد سان پڄڻ محال آهي، تڏهن به جاڻي ٻجهي پنهنجو جيءُ جوکي ۾ وڌائين. فقط انهيءَ لاءِ ته ٻين کي ثابت قدميءَ جو سبق سيکاريان.

اهڙيءَ ايمان جي سلامتيءَ کي "جهاد اڪبر" ڪان به وڌو جهاد چئي سگهجي ٿو. جيتوڻيڪ نفس سان جنگ جوٽڻ هڪ نهايت ڪٺن ڪم آهي، ته به "ڪلمه حق عند سلطان جائر" (ظالم حاڪم کي سچ چوڻ) اُن ڪان به وڌيڪ مشڪل ڳالهه آهي. دنيا جي تاريخ اُٿلائي ڏسبي ته معلوم ٿيندو ته دين ۽ ايمان جي راهه تي ثابت قدم رهڻ ڪا سٿري ڳالهه ڪانهي. حضرت عيسيٰ کي صليب تي سر ڏيڻو پيو. منصور کي سوريءَ تي ساهه ڏيڻو پيو ۽ خود حضرت محمد صہ کي قريش قوم جون عقوبتون سهڻيون پئيون. اهڙو ڪو به حق پرست ڪونه ليندو جنهن ڪوڙ ۽ پاکنڊ سان سازي ڪئي. دنيوي ماڻهو اڪثر

چونڊا آهن تہ ”جهڙو واءُ لڳي، تهڙي ڏجي پُٺِ.“ اهي ڪائرن جا قول آهن. جي هنن پنهنجي ضمير کي پرچائڻ لاءِ رچيا آهن. اهڙن شخصن بنسبت هڪ پارسي شاعر چيو آهي:

”مبادا دل آن فرومايہ شاد،
کہ از بهر دنيا دهد دين بباد“

يعني: ”شال انهيءَ ڪميڻي جو جيءُ هرگز خوش نہ هجي، جو دنيا خاطر دين برباد ڪري ٿو!“

جيتوڻيڪ امامن جي شهادت ڏسڻ ۾ نسورو ظلم هو تہ بہ خدا تعاليٰ جي نظر ڳاهہ کان سراسر رحمت هئي. ڇو تہ ڪيترريون ئي ڳالهيون آهن جي ظاهريءَ طرح انسان جي سمجهہ کان ٻاهر آهن. ۽ خدا تعاليٰ سڀڪا شيءِ انسان جي ڀلي لاءِ ڪري ٿو. ۽ ڪيس ئي اُن ڀلي جي خبر آهي. خود امامن جي نظر ۾ الاهي محبت جي موڄ هئي. ڇاڪاڻ تہ هنن دل و جان سان خدا جو فرمودو بجا ٿي آندو. شهادت جي تقدير مٿن ازل کان ئي وهيل هئي.

ڪُسڻ جو قرار، اصل اِمامَن سين.

”روضتہ الشهدا“ ۾ ذڪر ڪيل آهي تہ خدا تعاليٰ جبرئيل کي فرمايو تہ ”امام حسين جي ولادت ۽ شهادت جي پيشنگوئي پيغمبر صہ کي پهچائي اچ.“ جڏهن پيغمبر ﷺ کي اها خبر پئي. تڏهن پنهنجي نياڻيءَ بيبي فاطمہ سان ڳالهہ ڪيائون. جا نهايت غمگين ٿي ۽ پار ڪيڏي روڄ راڙو ڪرڻ لڳي. انهيءَ تي ڪيس دلداري ڏني ويئي تہ امام حسين جي شهادت مان اُمت جو ڀلو ٿيڻو آهي.

دوست ڪُهائي دادلا، محب مارائي،
خاصن خليلن کي، سختيون سهائي،
اللہ اَلصمدُ[1] بي نياز، سا ڪري جا چاهي،
اِنهين منجهہ آهي، ڪا اونهي ڳالهہ اسرار جي.

[1] (قرآن، 2،21) خدا بي پرواهہ آهي.

Sindhica
سنڌيڪا

Sindhica
سنڌيڪا

يتائيءَ جون رهاڻيون

هوتچند مولچند گربخشاڻي

Sindhica
سنڌيڪا

يتائيءَ جون رهاڻيون
هوتچند مولچند گربخشاڻي
136
Sindhica
سنڌيڪا

رومي ءَ جون رهاڻيون

مثنوي رومي

كبير جي چونڊ شاعري

گيتانجلي

كلام گرهوڙي

انسان ۽ عشق

سچ جا ٻول

زندگيءَ جا 20 عظيم سبق

SUCCESS
FAILURE

ماڻهوءَ جو اصل امتحان

Sindhica
سنڌيڪا
سنڌ جي علمي ۽ شعوري ترقيءَ ۾ ڀاڱي ڀائيوار